

Mártonffy Balázs – Kaló József –
Csizmazia Gábor – Berényi György

Az amerikai evangéliumi mozgalom



LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Az amerikai evangéliumi mozgalom

Vákát

Mártonffy Balázs – Kaló József –
Csizmazia Gábor – Berényi György

Az amerikai evangéliumi mozgalom



LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szerzők
Berényi György
Csizmazia Gábor
Kaló József
Mártonffy Balázs

Lektor:
Magyarics Tamás

A borítón Thomas Cole (1801–1848) Az építész álma (1840, Ohio, Toledo Museum of Art)
című festményének részlete látható

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Varga Zoltán
Olvasószerkesztő: Bíró Csilla
Korrektor: Resofszki Ágnes
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

DOI: https://doi.org/10.36250/01080_00

ISBN 978-963-531-802-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-803-2 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-804-9 (ePub)

© A szerzők, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó

1. fejezet – Kaló József: Az evangéliumi kereszténység történelmi gyökereitől napjainkig – Teológiai, társadalmi és politikai meghatározottsága	11
Felhasznált irodalom	41
2. fejezet – Csizmazia Gábor: Modern idők – Az evangéliumi keresztények politikai nézetei és kiemelkedő képviselői az amerikai közéletben	45
Bevezetés	45
Az evangéliumi keresztények főbb politikai irányzatai	46
Az „új keresztény jobboldal” főbb képviselői	47
Morális Többség	47
Keresztény Koalíció	50
A „keresztény baloldal” főbb képviselői	53
Az előfutárok és a Chicagói Nyilatkozat	53
Jövevények (Sojourners)	54
Az evangéliumi keresztények politikai aktivitása	58
Az evangéliumi keresztények politikai sikeressége	58
Jimmy Carter	58
Ronald Reagan	60
George W. Bush	61
Donald J. Trump	63
Az evangéliumi keresztények politikai stratégiái	65
Felhasznált irodalom	70
3. fejezet – Berényi György: Posztszekuláris kor – Az evangéliumi kereszténység kilátásai a jövőre	73
Bevezetés	73
Posztszekuláris kor	74
Milyen is az új világrend? (Geopolitika és geovallás)	75
9/11 után	76
Barack Hussein Obama és az evangéliumiak	78
Donald Trump círusi felemelkedése	80
Trendek és kontextus	83
Posztszekuláris, poszt-truth, posztevangéliumi (?)	87
Összefoglalás (itt tartunk)	89
Felhasznált irodalom	91
4. fejezet – Mártonffy Balázs: Az evangéliumi kereszténység és a törvényhozás	95
Bevezetés	95
A kongresszusi választások és a törvényhozás folyamata	97
A kongresszusi szerep: jelenlét és érdekképviselés	99
A szövetségi állami törvényhozási jelenlét	103
A lobbizás intézményei és szerepe	105
Napjaink és a polarizáció	107
Összegzés	108
Felhasznált irodalom	109

5. fejezet – Csizmazia Gábor: Munka és hagyaték – Az evangéliumi keresztények hatása az abortuszvitára	111
Bevezetés	111
Az abortuszliberalizáció kiemelt jogesetei	112
Az evangéliumi keresztények belépése	115
Kiemelt törvényhozási kezdeményezések	118
Több szinten vívott politikai és jogi küzdelem	121
Felhasznált irodalom	125
6. fejezet – Berényi György: Kommunikáció – A keresztény média szerepe és befolyása az Egyesült Államokban	127
Bevezető	127
Rövid médiatörténet(i perspektíva)	128
Prédikációk minden mennyiségben – élőszóban, írott formában	128
Evangelizációs irodalom és tömegtermelés	129
Rádió	131
Televízió	132
Nyomtatott média	133
Az amerikai örökség megőrzése	134
A média szerepe és befolyása	135
A modern teológia és az új médiumok	135
Teleevangélisták mint az új amerikai keresztény médiakultúra	137
Az elektronikus egyháztól a politikai aktivistákig	140
Úrkorszak és világvégevárás	143
Digitalizáció és új média	145
Törzsi média – 21. század	146
Felhasznált irodalom	149
7. fejezet – Mártonffy Balázs: Az evangéliumi keresztények hatása a külpolitikára, különösen az izraeli kapcsolatokra	153
Bevezetés	153
Az Egyesült Államok külpolitikája mint küldetéstudat	155
Az Egyesült Államok külpolitikájának két elemzési kerete	157
Az Egyesült Államok Izrael-politikája	159
Az amerikai evangéliumi mozgalom Izrael-politikája	161
Az Izrael-lobbi befolyása az Egyesült Államok Izrael-politikájára	162
Összegzés	164
Felhasznált irodalom	165
8. fejezet – Csizmazia Gábor: Küldetés – Az evangéliumi keresztények szerepe a „demokráciaexportban”	167
Bevezetés	167
Az evangéliumi keresztények és az amerikai külpolitika	168
Elméleti kontextus	168
Történeti háttér	171
Értékalapú ügyek: vallásszabadság, emberi jogok és demokrácia	173
Vallásszabadság	174
Emberi jogok	177
A demokráciaexport és dilemmái	179
Felhasznált irodalom	183

Előszó

Jelen kötetünk egy, a hazai közönség előtt kevéssé ismert téma bemutatását tűzte ki célul: az amerikai evangéliumi mozgalmat kívánjuk bemutatni társadalmi, politikai, kulturális és teológiai aspektusokat vizsgálva. Az amerikai evangéliumi mozgalom egy-egy szűk részével bizonyosan gyakran találkozunk az olvasó, viszont itt mi egy, a mozgalmat keretbe helyező, átfogó és összefoglaló könyvet készítettünk el. Terjedelmi okokból a kifejtés nem lehetett teljes, mégis úgy gondoljuk, hogy egy olyan könyvet adunk leendő olvasóink kezébe, amely a leglényegesebb és legmarkánsabb vonatkozásait feltárja az itthon eddig kevéssé kutatott területnek.

Az amerikai evangéliumi mozgalom egy rendkívül szerteágazó, számos irányzatot magában foglaló csoportot jelöl, amelynek tagjai a kezdetektől markáns teológiai, társadalmi és politikai nézetekkel rendelkeznek. A mozgalom története bizonyítja, hogy rendkívüli rugalmasság, megújulási képesség jellemzi. Annak ellenére, hogy számos alkalommal prognosztizálták megszűnését, erre sorozatosan rácăfolt, így napjaink Amerikájának továbbra is meghatározó, befolyásos világnézeti csoportja. Hatása elvitathatatlan az amerikai politikai és társadalmi rendszernek, magának az amerikai történelemnek az alakításában, s globális kapcsolatrendszerét is tekintetbe véve kijelenthetjük, hogy a 21. század körülményei között is érdemes tárgya a tudományos alaposággal végrehajtott elemzéseknek. Nyugati világunk jelenlegi formájában bizonyosan nem létezne nélküle, s a jövő kihívásait tekintve megállapíthatjuk: a zsidó-keresztény értékrend fennmaradásában továbbra is meghatározó szerep hárul rá.

Ma már Magyarországon is közismert tény, hogy az Amerikai Egyesült Államok a nyugati kultúrkörön belül az egyik, ha nem a legvallásosabb ország, így a kötetben bemutatjuk, hogy az amerikai politikai rendszer értelmezéséhez is elengedhetetlen a vallás figyelembevétele. Az amerikai identitásban és küldetés tudatban az amerikai evangéliumi mozgalomban is fellelhető értékeket figyelhetjük meg, kiemelten az amerikai külpolitika irányainál, illetve ezek változásánál. Ez az evangéliumi hatás már az Egyesült Államok alapításakor is jelen volt, és azóta váltakozó intenzitású befolyást gyakorol az Egyesült Államok külpolitikájára. Az amerikai evangéliumi mozgalom értékei egyfajta amerikai küldetés tudattal azonosulnak, mivel az Egyesült Államok identitásképeinek integráns eleme az amerikai különlegességtudat (American exceptionalism).

Mindemellett az Egyesült Államok legfőbb vezető politikusai számára fontos a vallás és a vallási hovatartozás, és az amerikai evangéliumi egyházak már jó ideje komoly hatást gyakorolnak az amerikai politikai létre, kezdve az elnökökkel.

A modern evangéliumi keresztények politikai aktivitása kiemelkedő. Látványos fellépésük az 1960–70-es évek társadalmi-kulturális, valamint politikai és jogi változásaira (a szexuális forradalomra, a vietnámi háború és a Watergate-ügy körüli politikai vitákra, illetve polgárjogi fejleményekre) irányuló reakcióként fogható fel. Bár az evangéliumi keresztényeket leginkább az amerikai konzervatív és jobboldali politikai erőkkal szokás társítani, ez csak részben állja meg a helyét. A modern evangéliumi keresztények politikai-ideológiai orientációját alapjaiban meghatározzák a Biblia tanításaiból levezetett erkölcsi elvárásokra helyezett súlypontok: míg jobboldali szárnyuk szűkebb és a mai politikai kontextusban konzervatívnak mondott értékeket tart figyelmének középpontjában, addig baloldali szárnyuk alapvetően a progresszív témákkal, problémákkal foglalkozik.

Az evangéliumi keresztények csoportja a közhitel szerint az átlagosnál is kevesebbet foglalkozik a külvilággal, és ha mégis, akkor inkább elszigetelődéspárti. Csakhogy nem egységes tömb, ugyanis míg jobboldali szárnyát főleg a hazai társadalmi és kulturális vitákban is előtérbe helyezett témák (például az abortusz) foglalkoztatják, addig baloldali szárnyának fókuszában szélesebb, a nemzetközi politikához közvetlenebb módon kapcsolódó témák (például a háború) találhatók. Mindemellett az evangéliumi keresztények külpolitikai érdeklődése gyakran e témákon belül felmerülő esetekre korlátozódik, vagyis aktivitásuk egy átfogó világtkép kifejtése helyett többnyire csak egy-egy konkrét ügyben folytatott kampányban ölt testet. Mindazonáltal e társadalmi csoport az elmúlt évtizedekben számos alkalommal kivette részét az amerikai külpolitika formálásából, elkötelezett és eredményes fellépést tanúsítva a szabadság és az emberi jogok nemzetközi helyzetének javításában.

Az Egyesült Államokban az abortusz szabályozásának ügye több évtizedes múltra tekint vissza, és egy mindmáig ellentmondásos kérdésként van jelen a közéletben. Az ügyben jogi mérőföldkönek számító 1973-as Roe v. Wade jogesetben hozott legfelsőbb bírósági döntésig bezárólag az életpárti mozgalom élvonalában római katolikusok és demokraták álltak, mára azonban szerepüket a Republikánus Párttal szorosabb kapcsolatot ápoló evangéliumi keresztények vették át. Az abortusz- és az életpárti aktivisták küzdelme politikai és jogi síkon zajló vitákban ölt testet, helyszínei pedig kiterjednek az abortuszklinikák és válságterhességi központok bejáraitól kezdve az állami és szövetségi törvényhozáson

át az elnökválasztásokig és a Legfelsőbb Bíróság elé került jogi perek világáig. Ennek megfelelően a több szinten zajló vita rendkívül intenzív, a témára irányuló politikai figyelem pedig az elmúlt években tovább fokozódott.

Az amerikai jövő teljesen nyitott, azonban jelenleg elképzelhetetlen az evangéliumi hatás és karakter nélkül. A 21. század evangéliumi karaktere nem egy felekezet, nem is egy koherens keresztény tradíció, hanem leginkább egy igen összetett és fluid mozgalom, biblikus társadalmi törzsek plurális identitása, amelynek egyik legmeghatározóbb vonása a kereszténység megújításának a szándéka és a (neo-) protestáns küldetéstudat beteljesítése. Ennek ellenére, ahogy a múltban sem, úgy valószínűleg a jövőben sem egy konkrét társadalmi irányzat vagy tradíció víziója szerint kell az amerikai folytatást elképzelni, hanem inkább a meglévők metszetében, okos dinamikájában, amelyben maga a (neo-) evangéliumi tradíció komoly erőforrásokkal és tartalékokkal rendelkezik. Mi több, ezt a közös metszetet politikai oldaltól függetlenül egy evangéliumi (jót váró) jövőkép jellemzi, amely töretlenül hisz az amerikai nemzet nagyságában és küldetéstudatában.

Budapest, 2021. október 31.

A szerzők

Vákát

1. fejezet

Kaló József

Az evangéliumi kereszténység történelmi gyökereitől napjainkig

Teológiai, társadalmi és politikai meghatározottsága

A téma fókuszának meghatározása máris bővebb magyarázatot igényel. Ugyanis az evangéliumi kereszténység nem írható le egyetlen frappáns definícióval, határai nem vonhatók meg megkérdőjelezhetetlenül, tudniillik az evangéliumi kereszténység nem felekezeti hovatartozást jelent. Az evangéliumiség – híveinek többsége számára – nem elsődleges identitás. Nagyon kevés ember tér meg az „evangéliumiségra”. A legtöbben Jézushoz térnek, majd hitüket az evangéliumi katekézis, a közösség és a szellemi gyakorlat révén tartják fenn.¹ Amikor tehát evangéliumiségről beszélünk, akkor a dolgok valóságát próbáljuk leírni úgy, hogy valamilyen rendet teremtsünk az impulzusok és szervezetek sokrétű, összetett halmazában. Ehhez rögtön hozzá kell tennünk, hogy egy folyamatosan változó, nehezen körülhatárolható fogalommal van dolgunk, amely más keresztény „-izmus”-októl – például katolicizmus, presbiterianizmus, anglikanizmus – eltérően soha nem is volt klasszikus „-izmus”, hanem a változó mozgások, az ideiglenes szövetségek és egyes kiemelkedő teljesítményt nyújtó személyek tevékenységének a hatása jellemezték.²

Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar szakirodalomban feltűnik az „evangelikalizmus” fogalom használata, azonban ez meglehetősen idegennek tűnő kifejezés nyelvünkben, ráadásul a fenti meghatározást figyelembe véve nem is túl szerencsés. Nem vetjük el teljesen (tekintettel az „evangelikál” teológiai fogalomra), azonban inkább törekedni fogunk az evangéliumi, evangéliumiség

¹ Mark Hutchinson – John Wolffe: *A Short History of Global Evangelicalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

² Mark A. Noll: *The Scandal of the Evangelical Mind*. Grand Rapids, Eerdmans, 1994.

fogalmak használatára. A fogalom gyökere az evangélium, amely a görög εὐαγγέλιον szó latin nyelvű változata, s 'jó hír'-t, 'örömhír'-t jelent. Ezzel a szóval jelöljük az Újszövetség első négy könyvét, amelyek Jézus földi életéről, haláláról és feltámadásáról, valamint tanításairól szólnak, de az eredeti kifejezés az üdvösség örömhírét jelentette, azaz hogy Isten elküldte Fiát az ember bűneiből való megszabadítására, helyettesítő áldozatként. Egyszerű meghatározás szerint az „evangéliumi keresztények” fogalom tehát azokat a személyeket jelöli, akik magukévá téve az örömhírt, ennek megfelelően élve maguk is terjesztik, közvetítik azt felebarátaik felé.

Szakszerűbb, általánosan elfogadott definíció szerint azokat tekinthetjük evangéliumiaknak, akik az alábbi négy jellemző szerint határozhatók meg:

- konverzionizmus vagy másként a megtérés kulcsszerepe: az a hit, hogy az életet és az ember gondolkodását, cselekedeteit megtérés által meg kell változtatni;
- aktivizmus: az evangélium bizonyos erőfeszítésekben való kifejezése, például igehirdetés, azaz evangelizáció révén;
- biblicizmus: azaz a Biblia mint legfőbb tekintély előírásainak való engedelmesség egyéni és társadalmi szinten egyaránt;
- krucicentrizmus vagy keresztközpontúság: Krisztus kereszttáldozatának hangsúlyozása.³

A fenti, alapvetően teológiai alapú definícióhoz rögtön hozzá kell tennünk, hogy az evangéliumi keresztény kifejezés nem kizárólag teológiai fogalmat jelöl, hanem legalább annyira vallásszociológiai, történeti, társadalmi és politikai fogalom is. Ez abból a felfogásból következik, hogy magát az evangéliumot nemcsak az egyéni lélek újjászületésének, hanem a társadalom és a kultúra megújítása isteni eszközének is tekintették.⁴

Ha a mozgalom kezdetét akarjuk megrajzolni, akkor egészen a reformációig kell visszamennünk, hiszen a 16. században Luther Márton tekinthető „az evangélium újra felfedezőjének”.⁵ Míg a kereszténység a Közel-Keleten született, addig az evangéliumi kereszténység a reformáció utáni két évszázad transzatlanti összefüggésében alakult ki. A közvetlen gyökerek közül a puritanizmust kell

³ David W. Bebbington: *Evangelicalism in Modern Britain – A History from the 1730s to the 1980s*. London – New York, Routledge, 1989.

⁴ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m.

⁵ Randall Balmer: *Encyclopedia of Evangelicalism*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2004.

megemlítenünk, amely a 17. századi Amerikában a legnagyobb vallási erővel bírt. A puritanizmus – a későbbi evangéliumi kereszténységhez hasonlóan – nem egy protestáns felekezet volt, hanem hozzáállás, hitrendszer, életforma. Ha felekezetiileg kell meghatározni a puritanizmust, akkor elsősorban a kongregacionalista, a presbiteriánus, az anglikán, a baptista és a kvéker felekezeteket kell idesorolnunk, míg teológiaiilag a kálvinizmus alapján állt.⁶

A későbbi nemzedékek történészei és teológusai indokolatlanul monolit módon érzékelték a puritanizmust Amerikában, normatívnak tekintve a Massachusetstet alapító szeparatista zarándokatyákat. A valóság egy nagyon változatos mozgalom volt, s ennek a sokszínűségnek a felismerése elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy felmérjük azokat a különféle módokat, amelyekkel a puritán örökség hozzájárult az evangéliumi kereszténység megjelenéséhez.⁷

Nevük a latin *purus*, azaz 'tisztá' melléknévből eredt, mert meg kívánták tisztítani egyrészt önmagukat, másrészt az anglikán egyházat és koruk társadalmát a romlottnak tekintett jelenségektől. Ebben a vonatkozásban máris nyilvánvaló evangéliumi történelmi előkép mivoltuk, hiszen markáns elképzeléseik voltak nemcsak teológiai kérdésekben, de koruk világának átalakításáról is, s mindezek mellett radikális aktivizmusuk is hozzájárult ahhoz, hogy üldözzék őket. Így váltak meghatározó szereplőivé az első brit gyarmatok (elsősorban Új-Anglia) megalapításának, s bár az Óvilágtól eltérően itt vallási pluralizmus uralkodott, a puritánok mégis nagy befolyásra tettek szert egészen a 18. századig.

Az amerikai puritánok magától értetődőnek tekintették, hogy a világi hatalomnak is Isten törvénye szerint kell működnie, ahogyan azt a Biblia kimondja.⁸ Céljuk a tökéletes keresztény nemzet létrehozása volt, ezt tekintették isteni küldetésüknek. Szövetségi teológiájuk a kezdetektől meghatározta az Újvilág lakóinak gondolkodását, amelynek lényege, hogy mind egyéni, mind közösségi szinten szövetségre léptek Istennel (akárcsak az Ószövetségben Izrael), s az ehhez való hűséges vagy hűtlen mivoltuk fogja befolyásolni jövőbeli sorsukat, azaz áldottak lesznek vagy átkozottak. Ez a szövetségi teológia emberi, földi szintre leképezve része a Függetlenségi Nyilatkozatnak is, amely szerint a polgároknak joguk van

⁶ Izsák Norbert: *Az amerikai keresztény vallási fundamentalizmus története: a kezdetektől 1947-ig*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2020. 28.

⁷ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m.

⁸ David Gelernter: *Americanism: The Fourth Great Western Religion*. New York, Doubleday, 2007.

fellázadni az alapvető szabadságjogokat megtagadó kormányok ellen. A feltételes hűség gondolata, a polgárok és az uralkodók közötti szerződés, amely érvényteleníthető, ha a kormány helytelenül viselkedik, az amerikai politikai gondolkodás sarokköve. A puritánok újradefiniálták az „egyházat” a kiválasztottak közösségévé, azok gyülekezetévé, akik megkapták az örök üdvösség ígértét, cserébe azért, hogy elfogadják azt a küldetést, hogy Isten ügynökeiként járjanak el ebben a világban. A polgári társadalmakra kiterjesztett szövetség alapot biztosított az emberi kormányzáshoz. Amikor átkeltek az Atlanti-óceánon az Újvilág felé, a puritánok Izrael utolsó időkbeli népeként képzelték el magukat, újraalakítva a héber szövetséget. A híres Mayflower-szerződésben 1620-ban a zárandokok (a puritán gyülekezet) a Mayflower hajó fedélzetén ígéretet tettek arra, hogy Isten áldásáért cserébe szent, bibliai közösséget hoznak létre a pusztában.⁹

A puritán mozgalom küldetéstudatát leginkább John Winthrop (1587–1649) híres prédikációja fejezi ki. Winthropot a massachusettsi gyarmat első kormányzójának választották, még mielőtt a telepesek elhagyták Angliát, s később élete nagy részében többször újraválasztották ugyanerre a pozícióra. Fiatalként klasszikus puritán megtérést élt át, amelyben a saját méltatlansága miatti súlyos aggodalom és az Isten szentsége iránti félelem átadta a helyét a Krisztusba vetett szilárd bizalomnak és az Isten akaratának teljesítésére irányuló szilárd elhatározásnak. 1630-ban az Atlanti-óceánon áthaladó Arbella fedélzetén Winthrop prédikációt tartott, s úgy beszélt Massachusettstről, mint „hegyen épített városról” (utalás a jézusi példázatra, Máté 5,14), amelyet a világ figyelni fog, hogy a puritánok megfelelnek-e Isten szolgálóiként elfoglalt magas elhívásuknak.¹⁰ A későbbiekben az evangéliumiak is szívesen hivatkoztak Amerika keresztény alapítására s a hegyen épített város allegóriájára.

Az evangéliumi kereszténység másik gyökere a pietizmusban található meg. Ez a puritanizmushoz hasonlóan szintén nem felekezet, hanem mozgalom volt, amely az evangélikus egyház megújítását tűzte ki célul. A mozgalom atyja Philipp Jacob Spener (1635–1705) evangélikus lelkész volt, akinek 1675-ben kiadott *Pia desideria* (azaz *Kegyes kívánságok*) című könyve indította el a pietista mozgalmat. Ebben a művében Spener siralmas hanyatlást látott egyházában, s ennek okait a kellő egyházfegyelem és a szent papság hiányában jelölte meg. Arra törekedett, hogy megújítsa az evangélikus hagyományt, különösen

⁹ Kenneth D. Wald – Allison Calhoun-Brown: *Religion and Politics in the United States*. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2018.

¹⁰ Mark A. Noll: *Protestants in America*. New York, Oxford University Press, 2000. 39.

a laikusok odaadó életének ösztönzésével, a szellemi életerő újjászületésével, kis összejövetelekkel (*collegia pietatis*) imádság és bibliaolvasás céljából annak érdekében, hogy valóra váljon a „minden hívő papsága”. Miután politikai támogatást kaptak a brandenburgi választófejedelemtől, az 1691-ben alapított Hallei Egyetem a pietizmusnak kulcsfontosságú tevékenységet és befolyást biztosított. A pietisták Halléban és másutt számos intézményt hoztak létre: iskolákat, kórházakat, árvaházakat, amelyek precedenst teremtettek az ambiciózus jótékonyasági és társadalmi szerepvállaláshoz. A pietista befolyás más német evangélikus tartományokban is elterjedt, sőt kiterjedt a balti régióra és Skandináviára. Azonban az evangéliumi ébredés közvetlen előzményei nem annyira a hallei intézményesített, hivatalos pietizmusban, hanem a pietisták által befolyásolt népszerűbb mozgalmakban keresendők. Ebből a szempontból különösen jelentősek voltak a katolikus uralom alatt álló területeken üldözött protestáns közösségek Sziléziában, Cseh- és Morvaországban. Az innen elűzött protestánsok egy része az amerikai brit gyarmatokra menekült, s itt lettek hatással az amerikai evangéliumi kereszténység kialakulására. Ugyanakkor a pietisták közreműködése a korai brit evangéliumi mozgalom kialakulásában is jelentős volt.¹¹

Az evangéliumi mozgalom bölcsőjét Nagy-Britanniában kell keresnünk, ugyanakkor megjelenésétől fogva szinte azonnal globálissá növekedett. Érteni kell ez alatt elsősorban az angol nyelvű kereszténység országait, azaz Nagy-Britanniát és gyarmatait, de mindezek mellett egyes német tartományokat, így Poroszországot is. Az evangéliumi mozgalom megindulását „ébredések” váltották ki. A szó egy nagyon összetett teológiai fogalmat jelöl, amely szinte azonnal társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális hatásokat gyakorolt az általa érintett embereken keresztül. Charles Grandison Finney (1792–1875) amerikai presbiteriánusból kongregacionalistává lett lelkész, a később tárgyalandó úgynevezett „második nagy ébredés” vezéralakja megfogalmazásában „az ébredés a hívők megújulását, föléledését, s az Istentől távol lévők megtérését jelenti. Ha a hívők felébrednek álmukból, a világ megtérésére sem kell sokáig várni”.¹² Az 1730-as években kibontakozó amerikai nagy ébredéshez hasonló ébredések már korábban is történtek, például a presbiteriánusok között az 1620–30-as években Skócia délnyugati részén és Ulsterben, az 1690-es években a Connecticut-völgyben, 1708-ban Sziléziában, 1713-ban Walesben, 1720-ban Csehországban, 1727-ben a herrnhuti közösségben, 1731-ben a salzburgi protestánsok körében s az 1730-as

¹¹ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 30–32.

¹² Charles G. Finney: *Az ébredéshez vezető út*. Biberstein, Missionwerk Freundes-Dienst, 1992.

években Nagy-Britanniában. Ennek ellenére mind mennyiségileg, mind minőségileg más volt az 1730-as és 1740-es évek globális újjáéledése, amelynek részét képezte az amerikai nagy ébredés is. A kitörések pusztaszáma és földrajzi kiterjedése azt az érzést keltette a résztvevőkben, hogy valami új és jellegzetes történik.¹³

Amerikában a gyújtópont az 1734–1735 telén Northamptonban (Massachusetts gyarmat) tapasztalt ébredés volt, amelynek lefolyását a város lelkésze, Jonathan Edwards (1703–1758) dokumentálta *Isten meglepő munkájának hű elbeszélése* (1737) című művében. A Northamptonban, majd más városokban is lezajlott hasonló események hatásai a különálló, egymástól távol eső jelenségeket egymással összefüggő evangéliumi mozgalommá alakították. Ehhez szükség volt az 1735-ben az angliai Oxfordban megtért George Whitefield (1714–1770) fellépésére is, aki 1737–38-ban követte az angliai ébredés vezéralakjainak számító John és Charles Wesley-t Amerikába (mindhárman a metodizmus meghatározó alakjai is voltak egyben). Whitefield második amerikai útján (1739–41) bejárta a gyarmatokat, az északi Bostontól a déli Savannah-ig, óriási tömegeket vonzott, és intenzív lelki és érzelmi válaszokat kavart. Az ébredés rohamos tempóban terjedt a gyarmatokon (is), és Bostontól Charlestonig nemritkán többezres tömegek vettek részt (egyedül Bostonban 23 ezer ember, ami több volt, mint a város akkori teljes lakossága) a szabadtéri igehirdetéseken, ahol a nemi és etnikai választóvonalak is megrepedezni látszottak, hiszen nők és férfiak, fehérek és indiánok, britek, hollandok és egyéb bevándorlók vegyesen tódultak a rendezvényekre.¹⁴ A nagy ébredés sikerének egyik magyarázata, hogy az egybeesett a nyugati társadalomban bekövetkezett jelentős strukturális változásokkal, a felgyorsuló népességnövekedéssel és egy új középosztály kialakulásával, amely leleplezte a hagyományos államegyházak képtelenségét az emberek lelki szükségleteinek kielégítésére, és teret adott az önkéntes mozgalmaknak, amelyek az ébredésből fakadtak. Összefüggés alakult ki a felvilágosodás kulturális áramlataival is, különösen annak hangsúlyozásával, hogy a személyes tapasztalat a megbízható tudás elengedhetetlen alapja, ami összhangban van a megtéréssel és üdvbizonyossággal kapcsolatos evangéliumi fő gondolattal. A nagy ébredés tartós hatással volt az amerikai kultúrára, a vallásra, a társadalmi szervezetre és a politikára. Mivel kommunikációs és ideológiai kapcsolatot teremtett a gyarmatok között,

¹³ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m. 32–33.

¹⁴ Mark A. Noll: *The Rise of Evangelicalism – The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys*. Downers Grove, Illinois, InterVarsity Press, 2003.

így egyesek az amerikai nacionalizmus megszületését is a nagy ébredéshez kötik, amelynek jelentősége a harminc évvel később kibontakozó amerikai független-ségi háborúban mutatkozott meg.¹⁵

A globális ébredési mozgalommal együtt született meg az evangéliumi mozgalom is, amelynek két fő kérdése születése pillanatában az volt, hogy

- milyen teológiai keretet kell használniuk az újjászületésről és az Istennel való személyes kapcsolatról alkotott közös tapasztalataik értelmezéséhez;
- a meglévő egyházi struktúrákon belül kell-e dolgozniuk, vagy létre kell hozniuk újakat, esetleg meg kell próbálniuk mindkettőt?

Bár az 1740-es éveket követően alábbhagyott az ébredési mozgalom, a főszereplők számára a teológia és az egyházi szervezet öröklött struktúráján belüli új mozgalom fenntartása volt a kihívás. A folyamat megosztónak bizonyult mind az evangéliumiség, mind az Atlanti-óceán mindkét oldalán meglévő egyházi élet szövege szempontjából. A korai evangéliumiak általában a meglévő egyházak újjáélesztésében, nem pedig a tőlük való elszakadásban látták a feladatukat. Új egyházként jelent meg a metodizmus, amely egyre jelentősebb befolyást gyakorolt Amerikában.¹⁶

Annak meghatározásakor, hogy mi különbözteti meg az evangéliumiakat a többi protestánstól, külön figyelmet kell fordítani arra, ahogyan buzgóságot és energiát keltettek mások üdvösségével kapcsolatban. Az evangéliumiak azt hitték, megbízatásuk Istentől van, hogy terjesszék azt az örömhírt, amellyel az eredendően bűnös emberek megmenthetők a Jézus Krisztusba vetett személyes hit által. Az arminianus John Wesley elhíresült sorában azt írta, dacolva az angol egyház parokiális rendszerének korlátaival: „Parókiám az egész világ.” (Az arminianizmus követői elvetették az eleve elrendelés – predesztináció – kálvini értelmezését, és az ember üdvösségében a személyes döntés felelősségét hangsúlyozták. Ezért is voltak olyan aktívak az evangélium terjesztésében, hiszen minden embernek hallania kellett azt, hogy meghozhassa a megfelelő döntést. Ráadásul, ha mindenkinek saját felelőssége van, akkor Isten előtt ebből a szempontból is mindenki egyenlő.) A korai amerikai evangéliumiak különböztek a protestantizmus korábbi formáitól azáltal, hogy drámaian megnövelték a hangsúlyokat az ébredés időszakaira, a Szent Szellem kiadására,

¹⁵ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 33–36.; W[illiam] R[eginald] Ward: *Early Evangelicalism – A Global Intellectual History, 1670–1789*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

¹⁶ Noll (2003): i. m.

valamint a megtért bűnösökre vonatkozóan, akik személyesen tapasztalták meg Isten szeretetét. Ennek az aktivizmusnak volt köszönhető, hogy azonnal átlépték a társadalmi és kulturális határokat: szabadtéri összejöveteleiken és misziós útjaikon megcélzották a társadalom alsóbb rétegeit is (például bányászok, utcai árusok), ezzel párhuzamosan pedig törekedtek arra is, hogy a befolyásos társadalmi osztályok megtérésével szélesebb szellemi átalakulást érjenek el. A kor felfogásával élesen szembement az is, hogy a nők meghatározó szerepet játszottak a korai ébredési mozgalmaktól kezdve, és a korai metodizmus helyi szintű szervezésében is.¹⁷

Ahogy erre fentebb már utaltunk, Amerikában az evangéliumiak korán elkezdtek átlépni a faji és etnikai határokat, hogy megtérésre vezessenek személyeket az őslakosok és az afroamerikaiak közül is. Az 1740-es évek elején a Long Island-i ébredések jelentős hatást gyakoroltak az indiánokra. A megtértek közé tartozott a mohegán Samson Occum (1723–1792), aki később saját népének misszionáriusává vált. 1740 januárjában Whitefield nyílt levelet intézett a déli gyarmatok lakóihoz a rabszolgákkal való bánásmódjukról. Fenntartotta a rabszolga-kereskedelem erkölcsi megítélését, de elítélte mind a rabszolgák fizikai bántalmazását, mind a lelki bántalmazást. Jóllehet mind Whitefield, mind Edwards tartott rabszolgákat, a feketék evangéliumiak általi elfogadása tényleges és potenciális testvéreként Krisztusban, a közös emberi mivolt felismerése és alapvető kiindulópontja volt a rabszolga-kereskedelemmel és végül magával a rabszolgasággal szembeni későbbi evangéliumi ellenállásnak. A század vége előtt kifejezetten afroamerikai gyülekezetek kezdtek kialakulni, ezek közül az első George Liele (~1750–1828) gyülekezete volt Savannah-ban, amelyet 1775-ben alapítottak.¹⁸

Az amerikai evangéliumi mozgalom másik nagy hulláma az úgynevezett második nagy ébredéshez kapcsolódott, amely az 1780–90-es években bontakozott ki. Az 1775–1783-ig tartó amerikai függetlenségi háború megzavarta az evangéliumi mozgalom transzatlanti szerkezetét, és gyengítette az Európával fennálló kapcsolatokat, amelyek annyira fontosak voltak korábban, az első nagy ébredés során. Az evangéliumi mozgalom térnyerésének drámai felgyorsulása az 1790 utáni években következett be. Mielőtt ennek részleteire rátérnénk, meg kell említenünk az amerikai függetlenségi háború egyik fontos vívmányát, amely közvetett módon elősegítette az amerikai evangéliumi kereszténység terjedését.

¹⁷ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 11.; 32.; 43–44.

¹⁸ Noll (2003): i. m.

Philadelphiában 1787. szeptember 17-én elfogadták az Egyesült Államok alkotmányát, amely új nemzetet teremtett, s később, az 1791-ben ratifikált I. alkotmánykiegészítéssel szigorúan elválasztotta az egyházat és az államot, termékeny talajt teremtve az evangéliumi intézmények sokaságának virágzásához.¹⁹

A 18. század végétől a 19. század első feléig az evangéliumi terjeszkedésnek három fő dimenziója volt. Először is óriási növekedés volt tapasztalható a metodizmusban, másodszor a meglévő felekezetek evangelizálása is tovább folyt, harmadszor pedig az önkéntes társaságok növekedése, amelyek kiegészítették az egyházak munkáját a misszió és a társadalmi szerepvállalás sajátos formáinak előmozdításával. A mozgalmat az alulról jövő dinamizmus jellemezte, nem pedig a központi irányítás, az önkéntesség állami ellenőrzéstől vagy pénzügyektől független specifikus alkalmazása.

Az Egyesült Államok lakossága 1790-ben közel négymillió főt tett ki, közülük megközelítőleg 58 ezer fő volt metodista felekezetű. A metodizmus ezt követő látványos terjeszkedése az evangéliumi önkéntes szellem legdrámaibb megnyilvánulását bizonyította. 1800-ban 65 ezer amerikai metodistát tartottak nyilván, 1820-ban 257 ezret, 1850-ben pedig számuk már 1,185 millióra nőtt. Ez a növekedés lényegesen meghaladta a teljes népesség ugyancsak nagyon gyors növekedését: 1851-ben a metodista gyülekezetek tagjai az Egyesült Államok lakosságának 5,1 százalékát tették ki. A számok akkor válnak igazán érdekessé, ha rögzítjük: ezek csak az egyházi tagokra vonatkoznak. Ebben az időszakban ugyanis a gyülekezetek látogatottsága jelentősen meghaladta a hivatalos tagságét, körülbelül három-négyszeresen. A 19. század közepére a metodizmus az Egyesült Államok legnagyobb felekezeti csoportjává vált, az egyháztagok több mint 34 százalékával. A metodizmus ebben az időszakban képes volt elérni a társadalom peremére szorulókat függetlenül attól, hogy fizikailag távol voltak-e más települési központoktól vagy istentiszteleti helyektől, mint az amerikai határvidék (frontier) telepesei. A tábori találkozóknak intézménye például – amelyeken a hatalmas területekről érkező hívek gyűltek össze egy központi helyen többnapos prédikációra, buzdításra és közösségre – a becslések szerint 1815-re az Egyesült Államokban évente egymillió embert vonzott.²⁰ 1850-re ugyanannyi metodista lelképásztor szolgált az Egyesült Államokban, mint ahány tagja volt a haderőnek. Ulysses S. Grant (1822–1885), az amerikai polgárháború hőse

¹⁹ Izsák (2020): i. m. 91.; David L. Holmes: *The Faiths of the Founding Fathers*. New York, Oxford University Press, 2006.

²⁰ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 57–60.

és az Egyesült Államok 18. elnöke mondta, hogy három nagy párt van az Egyesült Államokban: a republikánusok, a demokraták és a metodista egyház.²¹

Az 1790-es évektől a hagyományos protestáns felekezetekben az evangéliumiak már nem pusztán zavaró kisebbségnek számítottak, hanem domináns csoportosulássá váltak, amelyet már nem lehetett figyelmen kívül hagyni vagy marginalizálni. A metodizmus térnyerése és a meglévő felekezetek evangelizálódása mellett az evangéliumi növekedés harmadik fő árama az önkéntes társadalmak tömegei voltak, amelyek Nagy-Britanniában az 1780-as évektől, Észak-Amerikában pedig az 1810-es évektől kezdtek fejlődni. Ezek közül a legjelentősebbek a napi vagy vasárnapi iskolai oktatást népszerűsítők; a Biblia és más vallási irodalmak (például traktátusok) kiadásával és terjesztésével foglalkozó személyek; a hazai missziós társaságok; a sajátos erkölcsi elveket hirdető (például alkohol- vagy prostitúcióellenes) társaságok; és végül a szegények támogatása iránt elkötelezettek. Az oktatással kapcsolatos evangéliumi elkötelezettség abból fakadt, hogy megéreztek a műveltség felszabadító erejét, a bibliaolvasás elengedhetetlen feltételét. Az evangéliumi struktúrák és szervezetek pusztán sokszínűsége biztosította széles körű és átfogó jelenlétüket az amerikai társadalomban, és sokszor egymást is átfedő tevékenységük segített az evangéliumi közösségi identitás fenntartásában.²²

A 19. század közepére az amerikai társadalom legfontosabb kulturális intézményeit az evangéliumiak irányították, akik a közélet erkölcsi diskurzusát is meghatározták. Azonban a század tudományos és társadalmi folyamatai hatni kezdtek a hitéletre is. Ez elsőként a biblicizmust kezdte ki. A reformáció óta a Biblia jelentette a protestánsok legfőbb támaszát, a Szentírásnak abszolút elsőbbséget tulajdonítottak. Az 1820–30-as években az új szentírástudomány egyik megalkotója a német Friedrich Schleiermacher (1768–1834) volt, aki lehetségesnek tartotta egy véglegesen érvényes teológia megvalósítását, amelyet folyamatosan és szüntelenül megújít a tapasztalat. Véleménye szerint a dogma nem abszolút ismeret, hanem inkább a történelem eseményeinek leképeződése; a kinyilatkoztatás a számtalan egyéni istenfogalom összessége; a keresztyén hit tételei pedig nem bizonyosságok, hanem a jámborságot és kegyességet támogató gondolatok. A német bibliakriticismus módszeresen szétszedte a Bibliát, a tudományosan nem igazolható csodákat például pusztán allegóriának minősítette. Több liberális teológus már Krisztus szüztől való születését és feltámadását is

²¹ Izsák (2020): i. m. 99.

²² Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 73–74.

megkérdőjelezte. Ugyancsak nagy hatást váltott ki 1859-ben a Charles Darwin (1809–1882) tollából származó *A fajok eredete* című munka, amely a Biblia szó szerinti értelmezésén alapuló teremtéstörténettel kapcsolatban vetett fel kérdéseket. A konzervatív keresztények mindezt a hitük alapjai elleni nyílt támadásként értékelték.²³ Fontos azonban rögzíteni, hogy a közhiedelemmel ellentétben az evangéliumi keresztények nem váltak tudományellenessé, a történet összetettebb: amikor a tudomány hasznosnak bizonyult számukra, az evangéliumiak melegen támogatták, és állításukat alátámasztó bizonyítékként építették be írásaikba és prédikációikba.²⁴

A 19. század közepén született meg az evangéliumi mozgalmon belül az úgynevezett diszpenzációs teológia (más néven diszpenzációs premillenizmus). Ennek szülőatyja az angol-ír John Nelson Darby (1800–1882), egy eredetileg anglikán lelkipásztor, később a Plymouth Brethren egyház egyik alapítója, majd az abból kivált Exclusive Brethren megalapítója volt. Darby hitt a Biblia szó szerinti értelmezésében, s egy teljesen komplex eszkatológiai rendszert alkotott. Darby az emberi történelem egyes spirituális korszakait, diszpenzációit különböztette meg. Összesen hét nagy korszakot jelölt meg, s a jelent a hatodik korszakként, a kegyelem korszakaként jellemezte, amely Krisztus feltámadásával vette kezdetét. E korszakban, azaz jelenünkben a hívők legfontosabb feladata az evangélium terjesztése és a felkészülés Krisztus visszajövetelére (ez lesz a hetedik korszak), amely bármikor bekövetkezhet. Ez a teológia azért volt különösen vonzó az amerikai evangéliumiak számára, mert magyarázatot nyújtott arra, hogy miért nem valósult meg a 19. század elején oly magabiztosan megjósolt Krisztus ezeréves királyságának eljövetele. Ahelyett, hogy a társadalom javítását kereste volna, a diszpenzációs teológia ragaszkodott ahhoz, hogy a világ egyre rosszabbá és bűnösebbé válik, s csakis Jézus közelgő visszatérése kínálja az egyetlen menekvést a várható csapások alól. Az igazi hívők ugyanis a nagy nyomorúság bekövetkezése előtt el fognak ragadtatni (azaz Isten természetfeletti módon magához veszi gyermekeit, ahogyan a Biblia írja: „Ezután mi következünk, akik akkor még életben leszünk. Feltámadott testvéreinkkel együtt az Úr fölemel magához bennünket a felhőkön a magasságba. Együtt fogunk mindannyian szemtől-szembe találkozni az Úrral fönt, a levegőben. Ettől a pillanattól fogva pedig mindörökké együtt fogunk lakni Urunkkal!” 1. 1.

²³ Paul Johnson: *A kereszténység története*. Budapest, Európa, 2001; Izsák (2020): i. m. 100.

²⁴ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 107.

Tesszalónika 4,17²⁵). A diszpenzációs elmélet hamar igen elterjedtté vált (főként a fundamentalisták előfutárai körében), hiszen az emberi történelem aktuális eseményeire adott egyfajta magyarázatot a bibliai próféciaák értelmezése révén, az átlagember számára is közérthető formában.²⁶

Bizonyos szempontból szakaszhatárt jelentett az amerikai evangéliumi mozgalom történetében a polgárháború kirobbanása és lefolyása. A kortársak és az utódok képzeletében is élt egy szoros összefüggés az evangéliumi gondolat és az abolicionizmus szoros összefüggéséről, mint amely a háború egyik kiváltó oka volt. Ezt a benyomást erősítette az a tény, hogy amikor a kortársak az 1850-es években Amerikára gondoltak, két név került előtérbe: Abraham Lincolné (1809–1865) és Harriet Beecher Stowe-é (1811–1896). Lincoln elkötelezett népszerűsítője volt egy felemelkedőben lévő amerikai polgári vallásnak, amely részben evangéliumi nyelvezetet használva egyesítette az egyre inkább szétszakadó, de mégis expanzív nemzetet. Stowe pedig az evangéliumi szerzője volt a *Tamás bátya kunyhója* (1852) című abolicionista történetnek, amely sokáig az amerikai történelem legkelendőbb regénye maradt. Amikor ketten találkoztak a Fehér Házban, Lincoln állítólag a következő szavakkal üdvözölte Stowe-t: „Szóval maga az a kis nő, aki azt a könyvet írta, amely ezt a nagy háborút okozta.” Továbbra is a vallás adta a gerincét a szétszakadóban lévő Amerikának, intézményeket, sajtóorgánumokat, jóléti támogatást és közéleti ideológiákat biztosított ott, ahol minden más csak részleges vagy ellentmondásos volt. A romantikus, újságírói evangéliumi prédikáció, amelyet Stowe édesapja, Lyman Beecher (1775–1863) alakított ki, olyan műfaj volt, amelyet szélesebb körben alkalmaztak a megváltó cél amerikai keresésére a szószékről és a sajtóból szerte az országban. Ez nemcsak az emberek rabszolgasághoz való hozzáállását alakította, hanem a korábbi evangéliumi reformokat összekapcsolta a globális emberi jogi kampányokkal.²⁷

A polgárháború alatt a konföderáció haderejében sajátos ébredési hullám söpört végig: a legnagyobb ébredés Lee tábornok virginiai hadseregében kezdődött 1862 második felében, a csúcspontot a gettysburgi csata (1863. július 1–3.) után 1863 nyarától a következő év tavaszáig érte el, és 1864-től csökkenő mértékben ugyan, de egészen a polgárháború végéig, 1865 áprilisáig tartott. Becslések szerint a megtértek száma elérte a 150 ezer főt, amely figyelemre méltó szám,

²⁵ Egyszerű fordítású Biblia (2012).

²⁶ Johnson (2001): i. m.; Izsák (2020): i. m. 109–121.; Balmer (2004): i. m.

²⁷ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 109–110.

hiszen a déli haderő létszáma 1863-ban érte el csúcspontját 464 ezer fővel, és a polgárháború egész ideje alatt összesen egymillió fő szolgált a konföderációs hadseregben. A kortárs déli irodalmat áthatják az imák, szellemi szükségszerűségük a veszély érzéséből származott. Az emberek azt akarták, hogy fiaik megmeneküljenek, úgy érezték, hogy a halál a küszöbön áll, és hogy a Krisztus nélküli halál félelmetes dolog. Ehhez járult annak tudata, hogy ők a gyengébb erők részei egy hatalmas ellenség ellen, így győzelmeik és vereségeik váltakozása hangsúlyozta az isteni segítség szükségességét. A nyilvános bűntöket és imákat a kormány rendelte el, és gyorsan követték egymást. A polgárháború lezárulásával a hazatértek továbbra is folytatták mélyen hívő életmódjukat, így a konföderációs ébredésnek hosszú távú hatása és szerepe volt az úgynevezett Bibliaövezet kialakulásában, amely térképen ábrázolva alapvetően a déli államokat fedi le. Maga a kifejezés azonban jóval később, 1924-ben született, Henry Louis Mencken (1880–1956) egy a *Chicago Daily Tribune*-ben megjelent írása nyomán.²⁸

A belső zűrzavar és a folyamatos belső bővítési lehetőségek késleltették az Egyesült Államok globális politikai hatalomként való megjelenését a 19. század végéig. Addigra azonban már fontos globális gazdasági hatalommá alakult, amelynek középpontjában a nagy kikötővárosok (mint például New York) és a belvízi szállítási csomópontok (például Chicago) álltak. Az európai országok örökölt rendszereitől eltérően az amerikai társadalom az új kezdetek, a gazdasági jólét és a fejlődés kiterjedt reményére épült, amelyet az emberi történelem legnagyobb migrációs hulláma hajtott. Évtizedekig évente több mint negyedmillió ember telepedett le az Egyesült Államokban. Az új, emberektől hemzseggő, tömegfogyasztású városok ironikus módon gyümölcsöző melegágyat teremtettek a hit számára. Az amerikai „reménytársadalom” azonban nem volt homogén keresztény; a multikulturális nemzet 1776 és 1865 között egy erőteljes polgári vallást kovácsolt, amely magában foglalta az evangéliumi kereszténységet, de nem részesítette azt feltétlen előnyben. Az erőteljes materializmus potenciális amorálisát az úgynevezett „vasútbárók” felemelkedése bizonyította. Ez a korrupció volt a „fordított oldala” annak a dinamikus pragmatizmusnak, amely az amerikai evangéliumiak kezében a pénzt „erősen erkölcsi” erővé változtatta. A transznacionális, felekezetek közötti evangéliumi mozgalom erkölcsi helyet

²⁸ Drew Gilpin Faust: *Christian Soldiers: The Meaning of Revivalism in the Confederate Army. The Journal of Southern History*, 53. (1987), 1. 63–90.; Gardiner H. Shattuck Jr.: *Revivals in the Camp. Christianity Today*, (é. n.).

biztosított, amelyben az anyagiak spirituálissá való átalakulása a templom falain keresztül történhetett, hogy „a gonosz Mammon teljesen szent lehessen”.²⁹

Ebben a társadalomban a gazdasági tőke szimbolikus tőkévé válhat a „Teremtés”, az „Új Izrael”, az „Isten népe” erőteljes konvergenciája révén, amelyek a 19. századi amerikai kozmoszt benépesítették. A kor egyik szimbolikus evangéliumi szereplője John Wanamaker (1838–1922), aki szigorú evangéliumi környezetben nőtt fel. 1857-ben a philadelphiai Fiatalkorú Férfiak Keresztény Egyesületének (YMCA) első fizetett titkára lett; 1861-ben saját üzletet alapított, amely 1880-ra az Egyesült Államok legnagyobb kiskereskedelmi létesítménye volt. Wanamaker a kereskedelmi hajtóerő és a személyes jámborság energikus amerikai fúzióját példázta, amely a kereskedelem és a keresztény közösség révén javítani kívánta az emberek életét. Pénzével megtermékenyítette a missziós társaságokat, a YMCA-t, a nemzetközi vasárnapi iskolai mozgalmat, a Penny Savings Bankot a marginalizált városi dolgozók számára, D. L. Moody és Billy Sunday kampányait és népszerű magazinokat a *Sunday School Timestól* a *Ladies' Home Journal*ig. Benjamin Harrison elnök alatt postaügyi miniszterként szolgált (1889–1893). Wanamaker megpróbálta újraegyesíteni a hitet és a világi hivatást, és az „Újszövetség arany szabályát” példával szemléltetni mint az üzlet arany szabályát.³⁰

A korszak legnagyobb hatású amerikai evangélistája Dwight Lyman Moody (1837–1899) volt, aki élete során több mint 100 millió embernek prédikált, mintegy egymillió döntést látott meghozni Krisztus mellett, és az úgynevezett „aranykor” egyik legismertebb és legszélesebb körben idézett embere lett. Egyházi szolgálatát Chicagóban kezdte, majd evangélistaként számos vidéket bejárt, és többször Nagy-Britanniába is keresztes hadjáratokat vezetett, ahogyan a korszakban nevezték az evangélista missziókat – Londonban például 2,5 millió embernek szolgált egy húszhetes időszak alatt. Kiválóan használta a médiát, szinte mindenütt jelen volt a nyomtatott sajtóban. A templom, a gyülekezeti összejövetelek mint színház és mint esemény Moody révén a 20. század evangéliumi szolgálatának szokásos eszközévé váltak. Európai szolgálata enyhítette az Amerika-ellenességet megkönnyítve az utat a jövőbeli kulturális és teológiai eszmecserékhez. Moody abban is hagyományt teremtett, hogy 1886-ban megalapította magán-bibliafőiskoláját, a Moody Bible Institute-ot (1899-ben lett ez a hivatalos neve) Chicagóban. Ez a főiskola vált az evangéliumi

²⁹ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m. 120–121.

³⁰ Balmer (2004): i. m.

misszionáriusképzés fellegrárává, valamint támogatta egy evangéliumi rádió-hálózat kiépülését is.³¹

Billy Sunday, hivatalos nevén William Ashley Sunday (1862–1935) karrierjét profi baseballjátékosként kezdte, amelyet azonban 1891-ben befejezett, hogy teljes idejét a missziós szolgálatnak szentelhesse. A 20. század első két évtizedének legbefolyásosabb amerikai fundamentalista evangélistája lett. Ünnepektől személyisége volt kora politikai, gazdasági és társadalmi köreinek: többek között Theodore Roosevelt (1858–1919) és Woodrow Wilson (1856–1924) elnökök társaságában vacsorázott, de barátjának tekintette Herbert Hoover (1874–1964) és John D. Rockefeller Jr.-t (1874–1960) és több hollywoodi sztárt is. Sunday az első világháború lelkes támogatója volt: pénzt gyűjtött a csapatok számára, hadikötvényeket adott el, és támogatta a toborzást. Prédikációiban elítélte az alkoholfogyasztást, a szerencsejátékot és a kicsapongást, de keveset törődött a mély teológiai kérdésekkel. „Nem tudok többet a teológiáról, mint amennyit egy nyúl tud a pingpongról, de a dicsőség felé tartok” – mondta.³²

Az 1870–1914 közötti időszak végére az evangéliumi keresztények sokféle megoldást dolgoztak ki az iparosodó Nyugat kihívásaira és mozgalmuk generációváltási igényeire. Új intézményi formákat (képzőiskolák, az evangéliumi sajtó új formái, a konvenció mint felekezeti központ, egyházon kívüli és megismételhető tér, nagyobb hangsúlyt fektetve az egyesített evangéliumi erkölcsi reformmozgalmakra stb.) alakítottak ki, a közvélemény új megközelítései (különösen az ébredés szervezeti előirányzata révén) és a globális kommunikációs és közlekedési hálózatokban való nagyobb jelenlét révén. A 20. század első felében az evangéliumiak szembesültek az ideológiai és kulturális változások további kihívásaival. Charles Darwin az emberi eredetre és Karl Marx (1818–1883) az emberi társadalomra vonatkozó elméleteinek következményei továbbra is alakították a szellemi és politikai világot, még akkor is, ha újabb gondolkodók, mint például Friedrich Nietzsche (1844–1900), Sigmund Freud (1856–1939) és Émile Durkheim (1858–1917) további radikális alternatívákat mutattak be a hit és a megértés hagyományos keretei között. A technológia fejlődése mélyen megváltoztatta az emberek életét a fejlett társadalmakban. A motorizált közúti közlekedés, a repülőgép, a rádió, a mozi és végül a televízió megjelenése átalakította a távolsági utazást és a kommunikációt, és sokkal jobban összekapcsolta a világot.

³¹ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 122–124.

³² Hutchinson–Wolffe (2012): i. m.; Balmer (2004): i. m.

Az evangéliumiak számára a központi dilemma az volt, mikor és hogyan kell hatékonyan bevonni a modernitást, és saját céljukra fordítani.³³

Az amerikai (és a globális) evangéliumi mozgalom egyik legjelentősebb változását a 20. század elején a pünkösdi ébredés hozta el. Ennek gyűjtőpontja – a 19. század végi kisebb előzményeket nem számítva – az 1906-ban Los Angelesben bekövetkezett Azusa utcai ébredés volt. William J. Seymour (1870–1922) afroamerikai prédikátor vezette, az afroamerikaiakból, fehérekből, ázsiaiakból és latinókból álló fajok közötti és interetnikus csoport által irányított és támogatott találkozók csaknem három évig tartottak, és az ország minden tájáról vonzották a keresztényeket és a kíváncsiságra vágyókat. Férfiak és nők imádkoztak, prédikáltak, buzdítottak, nyelveken szóltak, sirtak és remegtek, így élve át a Szent Szellem különféle ajándékait – hitük szerint ugyanúgy, ahogyan az őskeresztények is megtapasztalták azt pünkösdkor. Ahogy elterjedt az Azusa-misszióban történt egyedi események híre, a *Los Angeles Times* riportere megörökítette a történetet, ezáltal felhívta a nemzet figyelmét az új mozgalomra. Ugyanis a pünkösdzizmus nemcsak felekezetté alakult, hanem később önálló mozgalommá is vált az evangéliumi mozgalmon belül. A korai pünkösddiek jelentős kérdéseket tettek fel evangéliumi kortársaiknak a karizmákkal (a Szent Szellem ajándékaival) kapcsolatban, s látványos és alapvető gyógyító szolgálatuk megkerülhetetlenné tette a kérdést: mi a gyógyítás helye a keresztény gyakorlatban? Ennél is fontosabb, hogy a pünkösddiek sok olyan intézményi normát vitattak, amelyekkel az evangéliumiak hatást gyakoroltak. A korai pünkösddiek általában az egyház társadalmilag tevékenykedő áramlatához tartoztak, így szembekeverülhettek velük azok az evangéliumiak, akik (az 1880-as évek óta) igyekeztek megvédeni az evangéliumi tanokat a liberális és szociális evangélium híveivel szemben. A pünkösdi ragaszkodás a prófécia folytonosságához antagonizálta a reformált evangéliumiak intellektuális magját, akiknek biblicizmusa zárt kánontól függött. Az Egyesült Államokban a pünkösddiek felvétele az Evangéliumiak Nemzeti Szövetségébe (*National Association of Evangelicals*) a második világháború után kulcsfontosságú elválasztó pontnak bizonyult a konzervatív evangéliumi körökben.³⁴

³³ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 146–147.

³⁴ Cecil M. Robeck Jr.: *Az Azusa utcai misszió és ébredés – A pünkösdi világmozgalom születése*. Budapest, Pünkösdi Teológiai Főiskola, 2015; Matthew Avery Sutton: *American Apocalypse – A History of Modern Evangelicalism*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

Néhány évtizeddel korábbi előzmények után, hivatalosan az 1910-es években bontott szárnyat a fundamentalizmus az amerikai evangéliumi mozgalmon belül. A 19. század utolsó évtizedeiben Amerikát elérték a liberális teológiai hatások, elsősorban a magasabb kritika (*higher criticism*), amely a bibliai könyvek hitelességét vizsgálja. Az e táborba tartozó kritikusok közül sokan nem hisznek a Szentírás ihletett voltában. A bibliakritika egy-két évtized leforgása alatt olyannyira elfogadottá vált a történelmi felekezetekben (például episzkopális, presbiteriánus, baptista, metodista), hogy a liberális teológia hívei már kulcspozíciókban helyezkedtek el. A konzervatív-liberális szembenállás miatt ezek a felekezetek gyakorlatilag belülről indultak szakadásnak. Társadalmi szinten a liberális keresztények úgynevezett *szociális evangéliumot* hirdettek, amely szerint Isten nemcsak az egyéneket, hanem a bűnös társadalmi intézményeket is megváltja. A rendszerszintű bűn ellen küzdöttek. Arra törekedtek, hogy Jézus üzenetét új módon alkalmazzák a jelenlegi körülményekre, az aktivizmust és a jó cselekedeteket előnyben részesítették a tanokkal szemben, és az utóbbit az előbbi szemüvegén keresztül olvasták. Az aktivisták széles körével dolgoztak, és hozzájárultak a legújabb társadalomtudományi kutatásokhoz, és azokból merítettek, mivel a romboló társadalmi és környezeti feltételek enyhítésére összpontosítottak. Az egyéni bűnt kisebbítve Jézust szolgálták nem az evangélium hirdetésével, hanem közösségeik átalakításával. Az általuk tapasztalt problémák megoldásának megfogalmazásakor az egyéni megoldások helyett strukturális megoldásokat szorgalmaztak, amelyek gyakran az amerikai társadalom és gazdaság jelentős átalakítását követelték meg. Új partnerkapcsolatokat alakítottak ki, felismerve, hogy az általuk elképzelt típusú reformok végrehajtásához időre, politikai mozgósításra és az állammal való szövetségre van szükség.³⁵

A bibliakritika ellenében megszülető fundamentalizmus az 1910 és 1915 között megjelenő füzet sorozat nevéből származik – *The Fundamentals: A Testimony to the Truth* (*A fundamentumok: bizonyágtétel az igazságról*). Ezek konzervatív kijelentéseket tartalmaztak olyan doktrinális kérdésekről, amelyek a liberális teológia vagy a protestantizmuson belüli modernizmus felé vélt sodródás ellen irányultak. A fundamentalisták törekvéseinek középpontjában az egyén állt, az egyén bűnei és megtérése. A hívők az evangélium hirdetésével egyszerre ismertetik fel az emberekkel bűnös mivoltukat, és szabadítják meg őket ebből Jézus vére által. A fundamentalisták ugyanakkor hittek abban, hogy az állam az erkölcsi rábeszélés eszközeként szolgálhat. Bár attól tartottak,

³⁵ Izsák (2020): i. m. 125.; Sutton (2014): i. m.

hogy a szövetségi kormány végül majd behódol az Antikrisztusnak, mégis felkérték a politikai vezetőket, hogy használják fel hatalmukat a szórakoztatóipar szabályozására vagy az erkölcsi kérdéseket szabályozó szigorú törvények kidolgozására. A korai fundamentalisták számára azonban egyetlen kérdés sem volt olyan fontos, mint a tilalmak felállítása, majd betartatása. Ezek közül a legfontosabb az alkoholtilalom bevezetése volt, állami és szövetségi szinten egyaránt, de küzdöttek a dohányzás, a szerencsejátékok és egyéb szórakozási formák ellen is.³⁶

Fundamentalista evangéliumiak az evolúciós elgondolással szemben megalkották a kreacionizmust, amely szerint a bibliai teremtéstörténetet szó szerint kell értelmezni, és a Föld mindössze néhány ezer éves (később a kreacionizmuson belül három fő irányzat alakult ki: a fiatal föld, az idős föld és az intelligens tervezés irányzatai). A fundamentalizmus első nagy megmérettetése az úgynevezett Scopes-per vagy más néven majomper volt 1925-ben. Tennessee államban az említett évben betiltották a bibliai teremtéstörténetet tagadó tananyagok oktatását. John Thomas Scopes (1900–1970) daytoni tanárt bíróság elé állították azzal a váddal, hogy az evolúciót oktatta. Első fokon bűnösnek találták, és ezért 100 dollár pénzbüntetésre ítélték, bár az ítéletet később technikai okok miatt hatályon kívül helyezte az állam legfelsőbb bírósága. A fundamentalisták számára a per – amelyben az ő nézeteik csaptak össze a liberálisok és a szekulárisok nézeteivel – igen negatív hatást váltott ki az amerikai közvéleményben. Az írott és elektronikus média felkapta az eseményt, egy chicagói rádióadó élőben közvetítette az eljárást, és a *Baltimore Sun* indulatos újságírója, Henry Louis Mencken a fundamentalistákat „tanulatlan vidéki dögöknek”, valamint „a hegyvidéki völgyek tátozó főemlőseinek” ábrázolta. Ez a karikatúra sok helyen fennmaradt a fundamentalistákról a 20. század hátralévő részében.³⁷

1925 és 1929 között a főbb amerikai felekezetek evangéliumi csoportjai összeomlani és eltűnni látszottak a politikai folyamatokból. Annak ellenére, hogy az evangéliumiak helyi dominanciát értek el olyan államokban, mint például Észak-Karolina, belső pluralizmusuk és széttöredezettségük miatt nem tudtak ellenállni a társadalmilag progresszív jogalkotás nemzeti irányzatainak. Az 1920-as és 1930-as években az evangéliumi széttagozottságot általában az eltűnés előzményének tekintették. Valójában az evangéliumiak visszahúzódtak a „határvidékhez” (*frontier*). A főbb intézményekből kiszorulva, a felekezeti és hitmissziói (és azok támogató szervezetei, például a biblia-főiskolák) sokkal

³⁶ Izsák (2020): i. m. 125–126.; Sutton (2014): i. m.; Balmer (2004): i. m.

³⁷ Izsák (2020): i. m. 158–161.; Sutton (2014): i. m.; Balmer (2004): i. m.

inkább a mozgalom középpontjába kerültek. Néhány helyen, például az Egyesült Államok déli részén, fizikai vándorlás történt: észak felé, ami az amerikai vallás „baptizálódásához” vezetett, és nyugat felé, a vibráló olvasztótégelyhez, amely Kalifornia volt. Ez a tendencia a nagy gazdasági világválság idején hangsúlyosabbá vált, és az evangéliumiak tömeges munkahelyteremtő központok felé igyekeztek az újraiparosodás során, egészen a második világháborúig. Los Angelesben, az éppen akkor óriási lakosságszám-növekedést átéló és kedvelt turistacélpont városban telepedett le Aimee Semple McPherson (1890–1944), aki 1923-ban megalapította az ötezer férőhelyes Angelus Temple-t. McPherson nagyszerűen használta fel a mobilis lakosság elérésére alkalmas szórakoztató-ipari technológiákat, így egyik úttörője lett a modern média vallási szertartásokon való használatának. A rádió segítségével a népszerű szórakoztatás növekvő vonzerejét támasztotta alá, és színpadi technikákat is beépített heti prédikációiba az Angelus Temple-ben, amely a *megachurch* (szokatlanul nagy létszámú, több ezer vagy akár több tízezer főt számláló gyülekezet) egy korai megfelelője volt. Nyilvános hitgyógyító alkalmakat vezetett több tízezer résztvevővel. McPherson nézetei az Egyesült Államokról mint isteni sugalmazás által alapított és fenntartott nemzetről hatással voltak a későbbi evangéliumi lelkipászorokra.³⁸

Amikor a világgazdaság összeomlott, az evangéliumi válasz jellegzetesen gyakorlatiasabb volt, mint a teológiai. A legtöbb evangéliumi továbbra is a személyes bűnösségnek és Isten iránti engedetlenségnek tulajdonította a problémát, nem pedig pusztán közgazdaságtaninak. Az evangéliumi társadalmi cselekvést gyakran nem evangéliumi körülmények között hajtották végre annak ellenére, hogy aktivitásuk a társadalmi és kulturális szerepvállalás figyelemre méltó kiáradásában nyilvánult meg 1929 után. Az evangéliumiak közreműködését tehát nagyrészt homály fedi, mert sok reformista elődjükhöz hasonlóan, amikor cselekedtek, ezt más zászlók alatt tették.³⁹

A második világháború során Amerikában általában nem vallási, hanem politikai vezetők jellemezték a háborút spirituális keresztes hadjáratként a keresztény civilizáció és a szabad világ védelmében. Az Egyesült Államokban a prédikációk elterjedt hangsúlya az volt, hogy a háborút nem szentnek, hanem a bűn tragikus megnyilvánulásaként ábrázolták. A háború alatt a fegyveres erőkhöz is jelentkezett az ébredés, különösen a Pearl Harbor utáni hónapokban. A háborús évek termékenynek bizonyultak a jövő szempontjából fontos új kezdeményezések

³⁸ Izsák (2020): i. m. 162–166.; Sutton (2014): i. m.

³⁹ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 171–172.

számára is. 1943-ban egy chicagói kongresszuson megalapították az Evangéliumi Nemzeti Szövetségét (*National Association of Evangelicals*), amelynek nagy szerepe volt az amerikai evangéliumiak megosztott, mérsékelt és fundamentalista szárnyainak összefogásában. 1944-ben nagyszabású Ifjúság Krisztusért (*Youth for Christ*) gyűlések kezdtek terjedni az Egyesült Államok városában, az egyiket egy Billy Graham (1918–2018) nevű, akkor még ismeretlen fiatal baptista lelkipásztor szervezte meg.⁴⁰ A második világháború vége előtti és az azt követő időszakban ugyanis felerősödött egy protestáns evangelizációs mozgalom, amelyben a vallási és a hazafias érzelmek keveredtek, s az elérendő célcsoport a fiatalság volt, különösen az Egyesült Államok fegyveres erőinek fiatalabb tagjai.⁴¹

A második világháború befejezése után pár évvel kibontakozó hidegháború és a bipoláris világ fenyegetőnek és bizonytalanoknak tűnt az amerikaiak számára, ami számos korábbi gondolkodásmód radikális újraértékelését követelte. A háború véget ért, az antikrisztusoknak tekintett szélsőjobboldali ideológiák képviselőit likvidálták ugyan, de Jézus még nem tért vissza annak ellenére sem, hogy Izrael állam 1948-as megalapítása számos végidőkre vonatkozó prófécia beteljesedésével kecsegtetett. Az evangéliumi üzenet ugyanaz volt: Krisztus, az Ige és az energikus erőfeszítés. Ennek az – immár egyre inkább globális – aktivizmusnak Billy Graham volt a legismertebb képviselője, egyben a 20. század második felének evangéliumi vezéralakja.⁴²

Billy Graham 16 évesen történt megtérését követően leérettségizett, majd fundamentalista felsőfokú intézményekben tanult (Bob Jones College, Florida Bible Institute és Wheaton College). Templomi szolgálata mellett rádiós karriert indított, és hozzáférést kapott a kiadói hálózatokhoz is. Az első igazán nagy sikert, az országos és nemzetközi hírnevet az 1949-es Los Angeles-i nyolchetes evangelizációsorozata hozta meg számára. Graham a „hagyományos” evangéliumi üzeneteken túl beépítette mondandójába az aktuálpolitikai híreket is. Így beszélt az előző hónapban sikeresen végrehajtott szovjet nukleáris robbantásról, amely a hidegháborús félelmeket mélyítette el az amerikai lakosságban. Ugyancsak érintette a „kommunista ötödik hadoszlop” ártalmas tevékenységét az országban. Mindezen kívülről fenyegető veszélyekre és az amerikaiak erkölcsi

⁴⁰ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 175.

⁴¹ Grant Wacker: *America's Pastor – Billy Graham and a Shaping of a Nation*. Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

⁴² Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 179–180.

romlására csakis az őszinte – egyéni és kollektív, nemzeti szinten végrehajtott – megtérés lehet a megoldás. A hidegháborút szellemi, spirituális szinten ábrázolva kijelentette: „A nyugati kultúra és annak gyümölcsei a Biblián alapulnak. A kommunizmus ezzel ellentétben Isten ellen fordult, Krisztus ellen, a Biblia ellen, és általában a vallás ellen. A kommunizmus olyan vallás, amelyet maga az ördög inspirál, irányít és motivál.”⁴³ Nagy szellemi ébredést generálva több mint 350 ezer ember fordult meg a nyolc hét során az evangelizáción, amely önmagában is hatalmas szám, azonban ezt megsokszorozta a modern tömegkommunikációs eszközök keltette hatás. Az esti igehirdetéseket a helyi és más államok rádióállomásai is átvették és egyenes adásban sugározták, így Graham szolgálata Amerika-szerte ismertté vált. Ezt egészítette ki, hogy William Randolph Hearst (1903–1951) sajtómágnás: miután titokban maga is részt vett az egyik alkalmon, utasította több tucat lapból álló birodalmát, hogy reklámozzák Grahamet. Ennek hatására természetesen a konkurencia is mozgásba lépett, s egymással versenyezve tudósítottak a Los Angeles-i eseményről.⁴⁴ Graham a kezdetektől tudatosan alkalmazta a nyomtatott és az elektronikus sajtót.⁴⁵

Billy Graham ikonná vált, s mind belföldön, mind külföldön évtizedeken át folytatta úgynevezett keresztes hadjáratait,⁴⁶ azaz evangelizációsorozatait. Több amerikai elnökkel is szoros és közvetlen viszonyt ápolt, így befolyást gyakorolt az amerikai bel- és külpolitikára, az elnökválasztási eseményekre. A polgárjogi mozgalomban is jelentős szerepet játszott fajlag integráltan szervezett rendezvényeivel, azonban vitái Martin Luther King Jr.-ral (1929–1968) a polgári engedetlenségről komoly kihívást jelentettek az evangéliumiaknak. Nemzetközi szinten az Egyesült Államok egyfajta vallási nagykövetének tekintették. Az elektronikus média fejlődésével a szolgálata kiterjedt a rádióra, 1951-től pedig a televízióra és a filmre, az újonnan alakult Billy Graham Evangéliumi Szövetség (*Billy Graham Evangelistic Association*) által közvetlenül alkalmazott személyzet megfelelő bővítésével. Aktív szolgálatának több mint hatvan éve

⁴³ Nancy Gibbs – Michael Duffy: *A lelkész és az elnökök*. Budapest, Új Spirit Könyvek, 2008.

⁴⁴ Billy Graham: *Just As I Am – The Autobiography of Billy Graham*. HarperOne (EPUB Version), 2007.

⁴⁵ Gibbs–Duffy (2008): i. m.

⁴⁶ Szolgálatának későbbi éveiben, részben annak elkerülése érdekében, hogy harcias képzettségével megsértse a muszlimokat és a többi vallás híveit, Graham evangelizációs kampányait „misszióknak” vagy „fesztiváloknak” nevezte, vagy külön címet adott nekik, például *ProChrist* 93. Andrew Finstuen – Anne Blue Wills – Grant Wacker (szerk.): *Billy Graham – American Pilgrim*. New York, Oxford University Press, 2017.

alatt több milliárd ember felé szolgált, közülük mintegy 3,2 millióan válaszoltak előrehívásaira,⁴⁷ s mindezek mellett sikere abban is állt, hogy közvetlen hatással volt a meglévő evangéliumi közösségekre és szolgáltókra, s közvetett befolyása volt az evangélium helyzetére világszerte. Graham mozgósította az amerikai ipari és középosztálybeli gazdagságot, a modern technológiák segítségével újraélesztette a hagyományos ébredési módszereket. Hitelességét és kapcsolatait felhasználva új szervezeti formákat és utakat biztosított az evangelizáció hallgatólagos felekezeti hálózatai számára.⁴⁸

A 20. század második fele a pünkösdi-karizmatikus mozgalom megerősödésének és megújulásának volt az időszaka Amerikában (és a világon). A karizmatikus mozgalom egyik meghatározó alakja Oral Roberts (1918–2009) volt, aki 1935-ben egy gyógyító evangélista szolgálata révén gyógyult meg a tuberkulózisból és a dadogásból. Kisebb egyházi szolgálatok után 1947-től Roberts saját gyógyító ébredési összejöveteleket kezdett tartani. Miután az oklahomai Tulsában felállította főhadiszállását, Roberts felgyorsította utazásait, és egy hatalmas „sátorkatedrálissal” járta az országot, amely több mint 12 ezer embert volt képes befogadni. Elindította saját havi folyóiratát, és már korán felismerte, hogy a média, különösen a rádió hasznos szolgálata előmozdításában. 1955-től a televízióban is szerepelt heti egy műsorral, amely országsszerte ismertté tette. 1963-ban egyetemet alapított Oral Roberts University néven, 1980-ra a Gallup közvélemény-kutatása szerint az amerikaiak 84 százaléka ismerte Oral Roberts nevét. Az isteni gyógyítást középpontba helyező üzenete segített újjáéleszteni az amerikai pünkösdimust a háború utáni korszakban, s Roberts munkásságának nagy hatása volt abban is, hogy az amerikai evangéliumiak számára a karizmatikus mozgalom láthatóbbá és elfogadhatóbbá váljon.⁴⁹

A pünkösdi mozgalom a történelmi egyházakat az 1960-as években érte el, ebből született meg az úgynevezett karizmatikus ébredés: a római katolikusok és a főáramlatú protestáns (lutheránus, presbiteriánus, metodista) egyházak hívei is megkapták „a nyelveken szólás ajándékát”. Végül az ebből kinövő kortárs

⁴⁷ Az evangelizációs szolgálat egyik végső aktusa, amelyben felhívják az embereket, hogy akik döntenek vagy újra döntenek szeretnének Krisztus mellett, azok menjenek előre a színpadhoz egy közös imára.

⁴⁸ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m.; Gibbs–Duffy (2008): i. m.; Graham (2007): i. m.; Mark A. Noll: *God and Race in American Politics – A Short History*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2008.

⁴⁹ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m.; Sutton (2014): i. m.

karizmatikus mozgalom a 20. század végének legökumenikusabb vallási mozgalma lett.⁵⁰

Az 1960-as évek társadalmi-politikai változásai az amerikai evangéliumi mozgalomra is hatással voltak. Az új ifjúsági kultúra reakcióba lépett az evangéliumi mozgalommal, aminek következtében egy új ébredéspár jelent meg: a fiatalok elkötelezettsége és a kommunalizmus. Az ifjúsági kultúrában a korábbi, döntően fehér középosztálybeli evangéliumiak kulturális ambivalenciáját képmutatásként fogták fel, ezért lázas alternatívakeresésbe kezdtek. A szociális evangélium évtizedekkel korábbi elutasítása, valamint az evangéliumi mozgalom töredezettsége azt jelentette, hogy nem tudtak könnyen egyértelmű választ adni a kulcskérdésekre. Egyesek úgy érezték, hogy a vietnámi háborúra adott változatos egyházi válaszok egyetlen entitásként fedték fel a korábbi evangéliumiség fikcióját. A háborúellenes tiltakozásokat az evangéliumiak nagy része elutasította, élükön például William K. Harrison Jr. altábornaggyal (1895–1987), aki a Tisztek Keresztény Baráti Körének (*Officers' Christian Fellowship*) elnöki tisztét töltötte be 1954–1972 között, s aki a tiltakozásokat „őszintéknek, de téveseknek” minősítette, mivel „a háborúk addig folytatódnak, amíg az ember lázadása ki nem futja teljes lefolyását, és az Úr Jézus Krisztus második eljövételével véget ér”. Az evangéliumiak egy hangos kisebbsége viszont, élükön például Jim Wallisszal (1948–) tiltakozott a háború, a rasszizmus és mindenféle egyenlőtlenség ellen, és elképzeléseiket a *The Post-American* című radikális, keresztény folyóiratban fejezték ki. Később *Sojourners* névre keresztelték a lapot, amely az egyre láthatóbb evangéliumi baloldal mércéjévé vált. (Wallis később Obama elnök spirituális tanácsadója lett.) 1973-ban alakult meg Chicagóban az Evangéliumiak a Társadalmi Akcióért (*Evangelicals for Social Action*) nevű szervezet, és adták ki az – ötvenhárom evangéliumi vezető által aláírt – úgynevezett Chicagói Nyilatkozatot (*The Chicago Declaration of Evangelical Social Concern*). Ebben rögzítették, hogy az evangéliumiak megfélemlítettek a szegénységről és elnyomottakról, miközben támogatták a faji és társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket fenntartó berendezkedést. Ezért a hit és a társadalmi igazságosság metszéspontjában működő inkubációs programokon keresztül kívántak megoldásokat kidolgozni koruk problémáira.⁵¹

⁵⁰ Izsák (2020): i. m. 131.

⁵¹ Axel R. Schäffer (szerk.): *American Evangelicals and the 1960s*. Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2013.; Axel R. Schäffer: *Countercultural Conservatives – American*

Számos, egymást átfedő válasz került tehát a második ébredéspárba, amelyet az 1960-as években gyakran „Jézus forradalomnak” neveztek, és amelyet a fiatalok elkötelezettsége és az individualizmusellenesség jellemzett. Részt képezte a polgárjogi nyelvvezet, amely helyreállította az emberi lelkiismeret legpuritánabb prioritásait, a hippik kultúra kommunitarizmusa, és a keresztény dicsőítő zene generációspecifikus formája, amely a gospelből származik, de a rock és a folk lázadó stílusán keresztül értelmezhető. Ez teljesen idegen miliő volt sok evangéliumi számára, akik közül néhányan azzal a hagyományos elutasítással válaszoltak, hogy a „rock’n’roll az ördögtől való”. Itt kell megemlíteni az 1960-as években induló karizmatikus Jézus Mozgalmat (*Jesus Movement*), amely az Egyesült Államok nyugati partjáról indult, de globális hatása lett. Elsősorban drogfüggő hippik között tevékenykedett, akiket megszabadítottak függőségeikből, és keresztény kommunát szerveztek belőlük. A hippik mozgalom leáldozásával a Jézus Mozgalom is veszített népszerűségéből, s a Calvary Chapel gyülekezeteiben élt tovább. Új közösségek, kávéházak, zenei csoportok, alternatív újságok (például a *Cornerstone Magazine*), tanítványképző központok, és egyházi formák terjedtek el a Jézus Mozgalomból. Ők lettek az alapjai többek között a mai több milliárd dollár értékű kortárs keresztény zene- és szórakoztatóiparnak.⁵²

Az 1960-években egy másik tendencia is éreztette hatását Amerikában: a kereszténység meghatározó szerepe ellenében Kulturkampf bontakozott ki, amelynek fő zászlóvivői a szélsőségesen szekuláris és vallásellenes újbaloldali, valamint a fekete polgárjogi és feminista mozgalmak voltak, amelyek a keresztény felekezeteket a közéletből kiszorítandónak, a vallásos hitet pedig megvetendő, régimódi gondolati sémának tartották.⁵³ Sok nyugati országhoz hasonlóan a szekularizációs tendenciát a modernizmus diadalaként üdvözlötték. Ezt ellensúlyozandó, az evangéliumiak aktivistaként és biblicistaként olyan mechanizmusokat kerestek, amelyekkel legyőzhetik marginalizációjukat, és bibliai tanúságot tehetnek a közéleti kérdésekben. Az Egyesült Államokban, ahol a választási sikert megalapozott hálózatok döntötték el, vagy ahol a „lobbipolitika” uralkodó

Evangelicalism from the Postwar Revival to the New Christian Right. Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2011.

⁵² Hutchinson–Wolfe (2012): i. m.; Schäffer (2013): i. m.; David W. Stowe: *No Sympathy for the Devil—Christian Pop Music and the Transformation of American Evangelicalism.* The University of North Carolina Press, Chapel Hill. 2011.

⁵³ Samuel P. Huntington: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái.* Budapest, Európa, 2005.

formává vált, a meglévő pártokra próbáltak nyomást gyakorolni politikai irányelvek útján. Az evangéliumi mozgalom meghatározó része hazafias identitással interpolálódott. 1976-ban a demokrata és nyíltan evangéliumi Jimmy Carter (1924–) elnökké választása evangéliumi robbanást indított el a politikai életben. A nyilvános világi pluralizmus keményedése miatt a hagyományos evangéliumi megközelítések a közügyek befolyásolása tekintetében egyre kevésbé voltak hatékonyak. Például az 1970-es évekre Billy Grahamnek „a társadalom káplánja” szerepe elhalványult, miközben a kormányok nem tudták kielégíteni sem a polgári, sem a vallási elképzeléseket. Carter elnöksége – amelyet energiaválságok, gazdasági recesszió és az iráni iszlám forradalom bekövetkezte fémjelzett – nem elégítette ki sem a reformista, sem a konzervatív evangéliumiakat. A Carter-adminisztráció alkalmazkodása a progresszív társadalmi reformokhoz – köztük például a feminizmushoz és a homoszexuális jogokhoz – szélesebb körben elterjedt társadalmi félelmekhez vezetett a megszokott nemi, társadalmi, faji és vallási identitások látszólagos felbomlásával kapcsolatban. Cartert a következő választáson legyőzték köszönhetően részben annak, hogy Ronald Reagan (1911–2004) ügyesen manipulált az evangéliumi megosztottsággal, s a „meggyőződés jelöltje” lett. Az 1970-es évek során jött létre a *New Christian Right* (Új Keresztény Jobboldal), amely keresztény személyiségek és szervezetek laza koalícióját jelentette, politikailag konzervatív célkitűzésekkel. Ironikus módon a politikailag konzervatív evangéliumiak Carter ellen fordultak 1980-ban, amikor a New Christian Right választói erővé lépett elő. Ugyancsak Reagant támogatta Jerry Falwell (1933–2007) és a *Moral Majority* mozgalom. Bár korábban elutasította a politikai szerepvállalást, Falwell az 1970-es évek folyamán egyre hangosabbá vált politikailag konzervatív álláspontok mellett olyan kérdésekben, mint az abortusz és az állampolgári jogok, miközben támogatta a Biblia-olvasást és az imát az állami iskolákban. Sőt küzdött magának az állami iskolai rendszernek a felszámolásáért is. 1979-ben konzervatív politikai szervezetet hozott létre *Moral Majority* (Morális Többség) néven, amely oktatási tevékenységet és törvényhozói lobbistát foglalt magában. A Moral Majority-nek nagy szerepe volt Reagan 1980-as és 1984-es választási győzelmében. Falwell az 1980-as években végig az amerikai politika színterén maradt: a pornográfia és a homoszexualitás ellen foglalt állást, és feltétel nélküli támogatást nyújtott Izrael államnak. Ezenkívül az ateista kommunistákkal szembeni hidegháború megnyerése érdekében ellenezte a hadászati fegyverek korlátozásáról szóló egyezmények ratifikálását, és támogatta a nicaraguai kontrákat a sandinistákkal szemben.

Falwell 1989-ben tíz évvel az alapítás után feloszlatta a Moral Majority-t, mivel már nem találta meg azokat a hívószavakat, amelyek akár a legelkötelezettebb hívei, akár az amerikai közvélemény szélesebb köre számára elfogadhatók lettek volna. 1989-ben lépett azonban színre a Pat Robertson (1930–) által létrehozott *Christian Coalition* (Keresztény Koalíció). A vallási és politikai konzervatívok politikai aktivizmusának előmozdítására hivatott szervezet Robertson 1988-as republikánus elnökjelölésért való, végül kudarcba fulladt indulásának köszönhető. Az 1990-es években a Christian Coalition annyira hatékonnak bizonyult az alulról építkező politikában, hogy minden republikánus, aki az elnöki posztra pályázott, kénytelen volt Robertsonnak és szervezetének udvarolni. Pat Robertson 1988-as amerikai elnökválasztási kampányának kudarca viszont azt is mutatja, hogy a médiavagyon nem váltható automatikusan politikai befolyásra.⁵⁴

Robertson volt ugyanis az, aki 1960-ban megalapította a *Christian Broadcasting Network* (CBN) nevű konzervatív evangéliumi televízióhálózatot, amelynek egyik legnépszerűbb műsora az 1966 óta folyamatosan, minden hétköznap vetített *The 700 Club*. Ebben a magazinműsorban helyet kapnak élő vendégek, napi hírek, kortárs zene, tanúságtételek és keresztény szolgálat. Gyakran interjút készítenek hírességekkel és más vendégekkel, és keresztény életmódtanácsokat is nyújtanak. Az amerikai evangéliumi mozgalom egyik sajátos médiaműfaja az úgynevezett „teleevangelizmus”, amely az igehirdetés és gyógyítás modern egyvelegét kínálja a televíziókészülékeken (újabban pedig már az interneten) keresztül. A teleevangélisták olyan lelkészek, akik szolgálatuk nagy részét a televíziós műsorszórásnak szentelik. Egyes teleevangélisták egy része saját gyülekezettel is rendelkezik, ugyanakkor követőik többsége a televízió és az internet közönségéből érkezik. Másoknak egyáltalán nincs is hagyományos gyülekezete, és csakis a telekommunikációs eszközökön keresztül szolgálnak.⁵⁵

⁵⁴ Barry Hankins: *American Evangelicals – A Contemporary History of a Mainstream Religious Movement*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2009.; Derek H. Davis (szerk.): *Church and State in the United States*. New York, Oxford University Press, 2010.; Angela M. Lahr: *Millennial Dreams and Apocalyptic Nightmares – The Cold War Origins of Political Evangelicalism*. New York, Oxford University Press, 2007.; D. Michael Lindsay: *Faith in the Halls of Power – How Evangelicals Joined the American Elite*. New York, Oxford University Press, 2007.; Mark A. Noll – Luke E. Harlow (szerk.): *Religion and American Politics – From the Colonial Period to the Present*. New York, Oxford University Press, 2007.

⁵⁵ Peter Horsfield: *From Jesus to the Internet – A History of Christianity and Media*. Malden, Massachusetts, Wiley Blackwell, 2015; Christian Smiths: *Christian America? What Evangelicals Really Want*. Berkeley and Los Angeles, California, University of California Press, 2000.

Annak ellenére, hogy a fiatalabb evangéliumiak gyakran csodálták idősebb társaikat a közéleti harc iránti elkötelezettségük miatt, egyre inkább azt gondolták, hogy a „keresztény nemzetért” folytatott harc rossz háború. A váltás az evangéliumi aktivizmus mélyebb ambivalenciáját tükrözte. Az evangéliumiakat (mint evangéliumiakat) nem annyira a politika vagy akár a teológia érdekelte, hanem a spirituális cselekvés. Az evangéliumi önazonosság Isten cselekvésével a világban arra készíteti őket, hogy „olvassák” a politikai álláspontokat és a jelölteket az Istennel való „szellemi közösségük” vonatkozásában: függetlenül attól, hogy a jelölt imádkozik, templomba jár, vagy megéli a valódi keresztény életet. Miután összegyűjtött (gyakran pusztán impresszív) információkat, az egyéni tudatos evangéliumi úgy dönt, hogy támogatja a jelöltet, néha szinte függetlenül annak tényleges politikájától. Ez a „repertoár” megközelítés teszi az evangéliumiakat fontos „lengő” szereplőkké számos politikai környezetben.⁵⁶

Az evangéliumiak többsége az ezredforduló után is alapvetően a konzervatív republikánus jelölteket támogatta az elnökválasztások során. Így George W. Bush (1946–) az evangéliumi szavazók 75 százalékos, míg Donald J. Trump (1946–) 81 százalékos támogatását élvezte.⁵⁷ Bush és Trump kormányának számos tagja újjászületett keresztényként határozta meg önmagát – ahogyan Bush elnök maga is. Ez visszatükröződött mindkét adminisztráció bel- és külpolitikájában egyaránt. Az elmúlt években maga az evangéliumi fogalom egyes választók esetében már nem is hitbeli, életmódbeli, hanem inkább politikai meggyőződést takar, ezzel homályosítva el a szó eredeti jelentését.⁵⁸

A hidegháború utáni evangéliumi mozgalom egyik hatalmas és szimbolikus eseményeként 1995-ben a 76 éves Billy Graham a modern telekommunikációs eszközöknek – köztük harminc műholdnak – köszönhetően 165 országban egyszerre egymilliárd embernek prédikált Puerto Ricó-i szószeréről. Ezzel a lépéssel Graham több embernek hirdette az evangéliumot, mint amennyit bármelyik evangélista a világ történetében valaha is elért. Mindezt a technológia, a menedzserizmus, a megfelelő vagyoni eszközök mozgósítása és az ötven év szolgálatában felépített globális evangéliumi közösség kombinációja tették lehetővé. Mint ilyen, ez szimbolizálta a háború utáni evangéliumi fejlődés menetét,

⁵⁶ Horsfield (2015): i. m.; Smiths (2000): i. m.

⁵⁷ David P. Gushee: *After Evangelicalism – The Path to a New Christianity*. Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2020.

⁵⁸ Ryan Burge: *Think US Evangelicals Are Dying Out? Well, Define Evangelicalism...* *The Conversation*, 2021. január 26.

amelynek kialakításáért Graham sokat tett. A 20. század végi evangéliumi mozgalom megkérdőjelezhetetlenül globálissá (valójában mindig is az volt), transzdenominatívva és transznacionalistává vált. Támogatta a modernista technológiai forradalmat, s egyesítette a naiv amerikanizmust az amerikai hatalommal és pénzügyekkel. A nyugati, szekularizálódó államokkal szemben egyre inkább elhanyagolható evangéliumi kereszténység úgy helyezkedett el, hogy tömeges valósággá váljon a többségi világban.⁵⁹

Sem a hagyományos egyházak, sem a gyülekezeti forma, sem a pánevangéliumi intézmények (például az *Evangelical Alliance*) nem tudtak olyan helyi kereteket biztosítani a közösség számára, amelyek a hit fenntartásához szükségesek. Az urbanizáció által mobilissá tett emberek tömegei számára az egyházak gyakran jelentették a közösségi formát az új városi és „külvárosi” fejlesztési területeken, amelyek magukban foglalják a mindennapi élet számos aspektusát. A megagyülekezetek (*megachurch*) olyan teret kínálnak, amelyben Isten tapinthatóvá válik, amely összeegyezteti az egyén személyes lelki találkozásait a tömeggel. A gyülekezet mérete, létszáma szellemi sikerének materiális kifejeződése. Megagyülekezetnek nevezi a szakirodalom napjainkban azokat a protestáns/evangéliumi gyülekezeteket, amelyekbe átlagosan több mint 2000 ember látogat el hétvégenként. Ezek száma 1986-ban még 150 volt, míg 2009-re 1700-ra nőtt. Ezek közül mintegy 1400 az Egyesült Államokban volt található, ezért is nevezik az ilyen típusú gyülekezeti formát általában „amerikainak”. Míg az Egyesült Államokban a megagyülekezetek számának általános növekedési üteme 1970 és 2005 között évente megközelítőleg 10 százalék volt, addig 2000 és 2005 között a növekedési ütem megduplázódott, míg átlagos méretük 47 százalékkal nőtt. A legnagyobb amerikai megagyülekezet jelenleg a Joel Osteen (1963–) vezette Lakewood Church, a texasi Houstonban, heti átlag 52 ezer látogatóval. A megagyülekezeti formának azonban számos kritikusa van, akik közül sokan aggodalmukat fejezik ki (gyakran a fejlődésük által fenyegetett felekezeti hagyományok keretein belül) a megagyülekezetek növekedésének teológiai és lelkipásztori vonatkozásaival kapcsolatban, míg mások az ügyes menedzsment, a populáris kultúra és a modern média technológiáinak ötvözeteként jellemzik ezt a formát.⁶⁰

A 2000-es évek közepén az amerikai lakosság 43 százaléka vallotta magát „evangéliumnak” vagy „újászületettnak”. Ezek a kategóriák azonban a katolikusok

⁵⁹ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 207–208.

⁶⁰ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 261–265.

19 százalékára, a fehér protestánsok 28 százalékára és az afroamerikai hívők legalább 70 százalékára is vonatkoznak, ami illusztrálja az evangéliumiak pontos számának meghatározásakor fellépő definíciós problémákat. Mindenképpen nagy változást jelent, hogy egy generációval korábban a „katolikus” és az „evangéliumit” egymást kizáró kategóriának tekintették volna. Ez nagy részben az 1960-as évektől kibontakozó karizmatikus katolikus megújulásnak köszönhető. Egy 2007-es felmérés szerint az Egyesült Államok lakosságán belül az evangéliumi egyházaknak mintegy 30 millió aktívan elkötelezett tagja van, akár további több mint 75 millió „rokonszenvező” érdeklődővel kiegészülve. Sőt az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államokban a „fővonalú” liberális egyházak jelentős hanyatlást tapasztaltak, aminek következtében az evangéliumiak az amerikai protestánsok közel kétharmadát teszik ki. Ezek azonban nagyon egyenetlenül oszlanak el az országban, a legtöbben délen (a Bibliaövezeten belül) találhatók, a legkevesebben pedig a távol-nyugaton és Új-Angliában. Ez a földrajzi megoszlás egyrészt befolyásolja politikai és társadalmi jelenlétüket az amerikai közéleti vitákban, másrészt pozíciójuk a világ politikai, gazdasági és kommunikációs hálózatainak középpontjában garantálja, hogy véleményük továbbra is fontos marad. A Latin-Amerikához való közelség, valamint a katolikus és karizmatikus/pünkösdi gyakorlat túlsúlya a bevándorlók körében ezenkívül Észak-Amerikát ráadásul nem kevésbé, hanem „keresztényebbé” teszi.⁶¹

Egy 2008-ban készült felmérés szerint a felnőtt amerikai lakosságnak 34 százaléka, az amerikai keresztényeknek pedig 45 százaléka vallotta magát újjászületett vagy evangéliumi kereszténynek. Vagyis, míg a második világháború után csupán az amerikai protestánsok egyharmada vallotta magát újjászületettnek, addig az újjászületettek száma a 2000-es évekre a keresztényeknek több mint a felét tette ki.⁶² Napjainkban az amerikai felnőtt lakosság 65 százaléka vallja magát kereszténynek,⁶³ ami még akkor is a társadalom döntő többségét adja, ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt egy évtizedben 12 százalékkal csökkent az önmagukat ekképpen meghatározók aránya. Az amerikai vallási környezetben zajló változások széles körűek. A lakosság keresztény részaránya csökken,

⁶¹ William M. Shea: *The Lion and the Lamb Evangelicals and Catholics in America*. New York, Oxford University Press, 2004.; Hutchinson–Wolffe (2012): i. m.

⁶² Candy Gunthe Brown – Mark Silk (szerk.): *The Future of Evangelicalism in America*. New York, Columbia University Press, 2016.

⁶³ Ezen belül a keresztények 43 százaléka vallja magát protestánsnak, 20 százaléka pedig katolikusnak.

és a vallási hovatartozással nem rendelkezők száma több demográfiai csoportban nőtt: mind a fehérek, a feketék és a spanyol ajkú lakosság körében; mind a férfiaknál és a nőknél; a trend az ország minden régiójában megfigyelhető; valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében is általánosnak mondható a jelenség. Politikai szimpátia tekintetében a vallási hovatartozással nem rendelkezők aránya gyorsabban nő a demokraták körében, mint a republikánusoknál. Arányuk a fiatal felnőttek körében növekszik leginkább. Ha azonban az önmagukat keresztényeknek vallók közül a fehér protestánsokat vizsgáljuk, akkor azok aránya, akik önmagukat újjászületett vagy evangéliumi keresztényekként határozzák meg, legalább olyan magas, mint egy évtizeddel ezelőtt volt.⁶⁴ Ugyanakkor fontos megemlítenünk, hogy az amerikai fekete lakosság a társadalom többi csoportjánál nagyobb mértékben vallja magát kereszténynek, és azon belül is protestánsnak. Tíz afroamerikaiból nyolc határozza meg önmagát keresztényként, míg ez az arány a teljes amerikai lakosságra nézve tízből hét, a fehérek körében 70 százalékot, a spanyol ajkúaknál 77 százalékot, és az ázsiai származásúaknál ugyanez csak 34 százalékot tesz ki. Ezen belül tízből hét fekete protestáns felekezethez tartozik, szemben a teljes lakosság kevesebb mint fele arányával (47 százalék), beleértve a fehérek 48 százalékát, a latinok nagyjából negyedét és az ázsiai amerikaiak 17 százalékát.⁶⁵

Mint a fentiekből láhattuk, az amerikai evangéliumi mozgalom egy rendkívül szerteágazó, számos irányzatot magában foglaló csoportot jelöl, amelynek tagjai a kezdetektől markáns teológiai, társadalmi és politikai nézetekkel rendelkeznek. A mozgalom története bizonyítja, hogy rendkívüli rugalmasság, megújulási képesség jellemzi. Annak ellenére, hogy számos alkalommal prognosztizálták megszűnését, erre sorozatosan rácafélt, így napjaink Amerikájának továbbra is meghatározó, befolyásos világnézeti csoportja. Hatása elvitathatatlan az amerikai politikai és társadalmi rendszernek, magának az amerikai történelemnek az alakításában, s globális kapcsolatrendszerét is tekintetbe véve kijelenthetjük: a 21. század körülményei között is érdemes tárgya a tudományos alapossággal végrehajtott elemzéseknek. Nyugati világunk jelenlegi formájában bizonyosan nem létezne nélküle, s a jövő kihívásait tekintve is megállapíthatjuk: a zsidó-keresztény értékrend fennmaradásában továbbra is meghatározó szerep hárul rá.

⁶⁴ In U.S., Decline of Christianity Continues at Rapid Pace. *Pew Research Center*, 2019. október. 17.

⁶⁵ David Masci – Besheer Mohamed – Gregory A. Smith: Black Americans are More Likely than Overall Public to be Christian, Protestant. *Pew Research Center*, 2018. április 23.

Felhasznált irodalom

- Balmer, Randall: *Encyclopedia of Evangelicalism*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2004.
- Bebbington, David W.: *Evangelicalism in Modern Britain – A History from the 1730s to the 1980s*. London – New York, Routledge, 1989.
- Brown, Candy Gunthe – Mark Silk (szerk.): *The Future of Evangelicalism in America*. New York, Columbia University Press, 2016. Online: <https://doi.org/10.7312/brow17610>
- Burge, Ryan: Think US Evangelicals Are Dying Out? Well, Define Evangelicalism... *The Conversation*, 2021. január 26. Online: <https://theconversation.com/think-us-evangelicals-are-dying-out-well-define-evangelicalism-152640?fbclid=IwAR2WVjLI-CxM6v1388IES0gUAGqeRYuJFWmPtOb9uJRddhL1z7Di12p4nX4>
- Davis, Derek H. (szerk.): *Church and State in the United States*. New York, Oxford University Press, 2010. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195326246.001.0001>
- Egyszerű fordítású Biblia. 2012. Online: www.biblegateway.com/versions/Hungarian-Bible-Easy-to-Read-Version-ERV-HU/
- Faust, Drew Gilpin: Christian Soldiers: The Meaning of Revivalism in the Confederate Army. *The Journal of Southern History*, 53. (1987), 1. 63–90. Online: <https://doi.org/10.2307/2208627>
- Finney, Charles G.: *Az ébredéshez vezető út*. Biberstein, Missionwerk Freundes-Dienst, 1992.
- Finstuen, Andrew – Anne Blue Wills – Grant Wacker (szerk.): *Billy Graham – American Pilgrim*. New York, Oxford University Press, 2017. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190683528.001.0001>
- Gelernter, David: *Americanism: The Fourth Great Western Religion*. New York, Doubleday, 2007.
- Gibbs, Nancy – Michael Duffy: *A lelkész és az elnökök*. Budapest, Új Spirit Könyvek, 2008.
- Graham, Billy: *Just As I Am – The Autobiography of Billy Graham*. HarperOne, (EPUB Version), 2007.
- Gushee, David P.: *After Evangelicalism – The Path to a New Christianity*. Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2020.
- Hankins, Barry: *American Evangelicals – A Contemporary History of a Mainstream Religious Movement*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2009.
- Holmes, David L.: *The Faiths of the Founding Fathers*. New York, Oxford University Press, 2006.
- Horsfield, Peter: *From Jesus to the Internet – A History of Christianity and Media*. Malden, Massachusetts, Wiley Blackwell, 2015.

- Huntington, Samuel P.: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Budapest, Európa, 2005.
- Hutchinson, Mark – John Wolffe: *A Short History of Global Evangelicalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139019811>
- In U.S., Decline of Christianity Continues at Rapid Pace. *Pew Research Center*, 2019. október 17. Online: www.pewforum.org/2019/10/17/in-u-s-decline-of-christianity-continues-at-rapid-pace/
- Izsák Norbert: *Az amerikai keresztény vallási fundamentalizmus története: a kezdetektől 1947-ig*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2020.
- Johnson, Paul: *A kereszténység története*. Budapest, Európa, 2001.
- Lahr, Angela M.: *Millennial Dreams and Apocalyptic Nightmares – The Cold War Origins of Political Evangelicalism*. New York, Oxford University Press, 2007. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195314489.001.0001>
- Lindsay, D. Michael: *Faith in the Halls of Power – How Evangelicals Joined the American Elite*. New York, Oxford University Press, 2007.
- Long, Michael G.: *Billy Graham and the Beloved Community*. New York, Palgrave Macmillan, 2006. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-05985-7>
- Masci, David – Besheer Mohamed – Gregory A. Smith: Black Americans are More Likely than Overall Public to be Christian, Protestant. *Pew Research Center*, 2018. április 23. Online: www.pewresearch.org/fact-tank/2018/04/23/black-americans-are-more-likely-than-overall-public-to-be-christian-protestant/
- Noll, Mark A.: *The Scandal of the Evangelical Mind*. Grand Rapids, Eerdmans, 1994.
- Noll, Mark A.: *Protestants in America*. New York, Oxford University Press, 2000.
- Noll, Mark A.: *The Rise of Evangelicalism – The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys*. Downers Grove, Illinois, InterVarsity Press, 2003.
- Noll, Mark A.: *God and Race in American Politics – A Short History*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2008. Online: <https://doi.org/10.1515/9781400829736>
- Noll, Mark A. – Luke E. Harlow: *Religion and American Politics – From the Colonial Period to the Present*. New York, Oxford University Press, 2007.
- Robeck, Cecil M. Jr.: *Az Azusa utcai misszió és ébredés – A pünkösdi világmozgalom születése*. Budapest, Pünkösdi Teológiai Főiskola, 2015.
- Schäfer, Axel. R.: *Countercultural Conservatives – American Evangelicalism from the Postwar Revival to the New Christian Right*. Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2011.
- Schäfer, Axel. R.: *American Evangelicals and the 1960s*. Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2013.

- Shattuck, Gardiner H. Jr.: *Revivals in the Camp. Christianity Today*, (é. n.). Online: www.christianitytoday.com/history/issues/issue-33/revivals-in-camp.html
- Shea, William M.: *The Lion and the Lamb Evangelicals and Catholics in America*. New York, Oxford University Press, 2004. Online: <https://doi.org/10.1017/S0360966900001675>
- Smiths, Christian: *Christian America? What Evangelicals Really Want*. Berkeley and Los Angeles, California, University of California Press, 2000.
- Stowe, David W.: *No Sympathy for the Devil – Christian Pop Music and the Transformation of American Evangelicalism*. Chapell Hill, The University of North Carolina Press, 2011.
- Sutton, Matthew Avery: *American Apocalypse – A History of Modern Evangelicalism*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. Online: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736184>
- Wacker, Grant: *America's Pastor – Billy Graham and a Shaping of a Nation*. Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. Online: <https://doi.org/10.4159/9780674736276>
- Wald, Kenneth D. – Allison Calhoun-Brown: *Religion and Politics in the United States*. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2018.
- Ward, W[illiam] R[eginald]: *Early Evangelicalism – A Global Intellectual History, 1670–1789*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497315>

Vákát

2. fejezet

Csizmazia Gábor

Modern idők – Az evangéliumi keresztények politikai nézetei és kiemelkedő képviselői az amerikai közéletben

Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államokban a keresztény értékvilág politikai megjelenítése érdekes sajátosság. Egyfelől az amerikai alkotmány első kiegészítése határozottan kiáll a vallásszabadság mellett, a hivatali tisztségek tekintetében pedig az alkotmány hatodik cikke kifejezetten tiltja a vallási hovatartozás követelményét. Másfelől azonban a politikai vezetők hitbéli identitása és különösen annak hitelessége ma is kiemelt szempont az amerikai választópolgárok szemében, jóllehet egyre árnyaltabb képet mutatva.

A Pew Research Service egy 2020-as felmérése alapján az amerikai felnőttek 94 százaléka számára kifejezetten/némiképp fontos, hogy elnökük erkölcsös életet éljen, noha csak 52 százalék véli ugyanezt az elnök vallásosságát illetően, továbbá 39 százalék tartja fontosnak, hogy elnöke osztozzon saját vallási meggyőződésével. A fehér evangéliumi keresztények e három kérdésben rendre az átlagtól többnyire látványosan eltérő, 97–81–76 százalékos arányt tettek ki. A Pew-felmérés arra is rámutatott, hogy az amerikai felnőttek közel fele-fele arányban helyeslik (49 százalék), illetve utasítják el (50 százalék), hogy az amerikai törvényekben érződjek a Biblia hatása, miközben 53 százalékuk szerint a gyakorlatban a kereszténység amerikai életre gyakorolt hatása csökkenő tendenciát mutat. Mindkét esetben a fehér evangéliumi keresztények képviselték a legnagyobb arányt: 89 százalékuk üdvözölte a Biblia törvényekben jelentkező hatását, miközben 67 százalékuk a kereszténység közéleti hatásának hanyatlását vizionálta. Összehasonlításképp: az Egyesült Államokban élő felnőtt római katolikusok mindössze 51 százaléka látná inkább a Biblia hatását a törvényekben,

és csak 49 százaléká szerint van gyengülőben a kereszténység közéletre gyakorolt hatása.¹

Az evangéliumi keresztények kiemelése érthető: egy olyan társadalmi csoportról van szó, amely egyáltalán nem közömbös a keresztény értékvilág politikai kivetítése iránt. Lélekszámukat tekintve a római katolikusokkal állíthatók párba, ám míg utóbbiak intézményi tekintetben egységes tömböt alkotnak, az evangéliumiak a neoprotestáns irányzatok rendkívül sokszínű és szerteágazó hálózatát képezik, ahol az egyes csoportok egy-egy karizmatikus vezető köré szerveződnek. E sokszínűség ellenére politikai aktivitásuk (a katolikusokhoz képest is) kiemelkedő, amelynek modern hullámai egészen az 1970-es évekre vezethetők vissza. Látványos fellépésük lényegében az 1960–70-es évek társadalmi-kulturális, valamint politikai és jogi változásaira (a szexuális forradalomra, a vietnámi háború és a Watergate-ügy körüli politikai vitákra, illetve bizonyos polgárjogi fejleményekre) adott reakcióként fogható fel.

Az evangéliumi keresztények főbb politikai irányzatai

Bár az evangéliumi keresztényeket leginkább az amerikai konzervatív és jobboldali politikai erőkkel szokás társítani, ez az állítás csak részben állja meg a helyét. A közbeszédben csak „új keresztény jobboldalnak” (*New Christian Right*) nevezett formáció napjainkban valóban a Republikánus Párt kiemelt szavazóbázisát alkotja, azonban egymásra találásuk eleinte nem volt evidens, ráadásul létezik egy „keresztény baloldalnak” vagy „evangéliumi baloldalnak” (*Evangelical Left*) nevezett formáció is, amely inkább a progresszív politikai erőkkel (napjainkban a Demokrata Párttal) hozható kapcsolatba. A modern evangéliumi keresztények politikai-ideológiai orientációját alapjaiban meghatározzák a Biblia tanításaiból levezetett erkölcsi elvárásokra helyezett súlypontok: míg jobboldali szárnyuk szűkebb, és a mai politikai kontextusban konzervatívnak minősülő értékeket tart figyelmének középpontjában, addig baloldali szárnyuk alapvetően a progresszív témáknak minősülő problémákkal foglalkozik. Ennek megfelelően az evangéliumi jobboldaliak a hagyományos családmóddal és a fogantatás pillanatától számított emberi élet védelmét, a vállalkozás szabadságának biztosítását

¹ Claire Gecewicz et al.: White Evangelicals See Trump as Fighting for Their Beliefs, though Many Have Mixed Feelings about His Personal Conduct. *Pew Research Center*, 2020. március 12. 6., 41. és 51.

és az állami szerepvállalás korlátozását tartják kiemelten fontosnak, miközben baloldali társaiknál a mélyszegénység, a rasszizmus, a szexizmus és a környezetvédelem kérdései kerülnek inkább előtérbe.² Mindkét térfélen a főbb szereplőket karizmatikus vezetők, illetve a személyüktől elválaszthatatlan egyházak vagy civil szervezetek alkotják.

Az „új keresztény jobboldal” főbb képviselői

Morális Többség

A modern evangéliumi keresztény jobboldal első, politikai szempontból is kiemelendő csoportosulása a déli baptista Jerry Falwell (1933–2007), a katolikus Paul Weyrich (1942–2008) és a zsidó Howard Phillips (1941–2013) által 1979-ben alapított Morális Többség (*Moral Majority*) volt. Az alapítók eltérő háttere is jelzi, hogy kezdeményezésük lényege egy, közös erkölcsi cél érdekében a másodlagos vallási különbségeken túllépő vállalkozás volt. Az evangéliumi keresztények (és általában a konzervatívabb szociokulturális értékvilágot képviselő társadalmi csoportok) döbbenet fogadták az Egyesült Államokban az 1960–70-es években berobbanó társadalmi-kulturális változásokat, kiváltképp a hitélet nyilvánosságának gyengülését és a szexuális szabadság térnyerését, illetve e kettő társadalmi fejlemény jogi biztosítékát.

Az első konkrét sérelmet az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának Engel v. Vitale ügyben hozott 1962-es döntése okozta, utóbbi ugyanis alkotmányellenesnek minősítette a kötelezően előírt (egyébként általános, egyetlen felekezethez sem köthető) imák mondását az állami iskolákban. Falwell nyíltan „idiótáknak” nevezte ezért a bírakat, ám a szidalmakat nem követte érdemi politikai válasz. A valódi áttörést, illetve a vallási felekezeteken átívelő Morális Többség megszervezését kiváltó tényezőt a Legfelsőbb Bíróság Roe v. Wade ügyben hozott 1973-as döntése hozta, amelynek értelmében a nők alkotmányból eredeztethető alapvető joga eldönteni, hogy magzatjukat megtartják-e, amivel a bírói testület szövetségi szinten legalizálta az első trimeszterben elvégzett abortuszokat (az állami szabályozásokat pedig csak a második és harmadik trimeszterben tette lehetővé, bizonyos feltételek mellett). A fogantatás pillanatától számított emberi

² David P. Gushee: *The Future of Faith in American Politics. The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Baylor University Press, 2008. 59.

élet védelme érdekében az addig egymástól távolságot tartó keresztény irányzatok (elsősorban a római katolikusok és a különböző neoprotestáns felekezetek) idővel félretették teológiai nézeteltéréseiket és politikai aggályaikat, választ adva Francis Schaeffer teológus kultúrharcban való részvételükre irányuló felhívására. A Morális Többség célja tehát nem a résztvevők közötti teológiai viták rendezése, hanem a vallásszabadság és különösen a házassági keretek közötti monogám heteroszexuális kapcsolat és a gyermekek zsidó-keresztény értékrend szerinti nevelésének támogatása volt. Más szóval a Morális Többség a hagyományos értelemben vett családmóddal védelmét tűzte zászlajára, az abortusz mellett elutasítva a homoszexuálisok jogainak teljes körű kiterjesztését. A csoport nevét Weyrich ihlette, üzenetének lényege pedig egyszerű volt: visszahozni az erkölcsileg józan Amerikát. Ennek megfelelően a Morális Többség retorikája alapvetően került a rajta kívül eső érdekcsoportokkal szembeni nyílt és közvetlen konfliktust, és gondolatait inkább családbarát kontextusban fogalmazta meg, amivel a nem vallásos konzervatívok körében is szerzett támogatókat.³

Bár az evangéliumi keresztény jobboldal figyelmének középpontjában elsősorban a fenti kulturális és szexuális kérdések állnak, Falwell és társai más témákkal is foglalkoztak, amelyek végül szintén a Republikánus Párt kötelékébe terelték őket: ezek közül kiemelendő az üzletbarát gazdaságpolitika támogatása (az állami szabályozás és adóztatás korlátozása), illetve a védelmi kiadások növelésének szorgalmazása. E kettő jellemzően nem „morális” természetű pontra különböző magyarázatok léteznek, amelyek közül a legelterjedtebb (együttal a keresztény jobboldal bírálói körében népszerű) nézet a fehér evangéliumiak üzletbarát mentalitását a rasszizmussal társítja. A kritika szerint e csoportok lényegében saját oktatási intézményeik adómentességének megőrzését, illetve a mögötte meghúzódó rasszizmus és szegregáció fenntartását próbálták biztosítani a déli államokban. Valójában inkább arról van szó, hogy a személyesen Falwell által is átélt déli gazdasági tapasztalatokat alapjaiban meghatározta a vállalkozások szabadsága és a védelmi ipar: míg a 20. század első felében az Észak-Karolinától és Floridától Dél-Kaliforniáig terjedő úgynevezett *Sunbelt* térségét általában a gazdasági elmaradottság jellemezte, a második világháború, majd a hidegháború alatt a déli államokba települő védelmi ipar technológiai fejlődést és gazdasági fellendülést hozott magával. Utóbbi velejárója volt a térségbe érkező északi vállalatok és dolgozók betelepülése, amivel az addig inkább

³ Doug Branwart: Jerry Falwell, the Rise of the Moral Majority, and the 1980 Election. *Western Illinois Historical Review*, 5. (2013). 135–143.

demokrata párti fehér szavazóbázis a városiasodással párhuzamosan politikailag a republikánusok felé kezdett mozdulni. Ami az üzleti szféra szabadságát illeti, Falwell mindig is szkeptikus volt az állami szerepvállalással szemben, amittől a (baptista) egyházak szabadságát féltette, ráadásul úgy vélte, hogy utóbbiak eleve alkalmasabbak a szociális szolgáltatások nyújtására az amerikai társadalomban. Közben a déli középosztály megerősödésével az 1970-es években egyre inkább a mérsékeltebb konzervatívok táborához kezdett közeledni, elfordulva a szövetségi szabályozással szemben elutasító déli szegregáció pártfogói és a vallási fundamentalisták korábban keresett társaságától.

Az 1980-as évekre Falwell végképp szakított a rasszista csoportokkal, személyes profilja pedig egy kisebb baptista közösség lelkésze helyett egyre inkább egy vallásos üzleti vállalkozóéhoz kezdett hasonlítani: egyházi vezetőként kifejezetten eredményes, üzleti szempontból is jól működő kezdeményezéseket (például rádióadásokat) tudhatott magáénak, déli baptista gyülekezete pedig az akkor még új keletű, általában kétezer fős lélekszámot meghaladó úgynevezett megagyülekezetek egyike volt. A déli államok gazdasági-társadalmi átalakulásában részt vevő evangéliumi keresztények egyre nagyobb számban éltek kertvárosi övezetekben, politikai érdeklődésük pedig a Republikánus Párt által fémjelzett témákra helyeződött, köztük az adókra és a jóléti kiadások költségeire, illetve a bűnözésre és a kábítószer-fogyasztásra. A szintén a republikánus gondolkörhöz tartozó védelmi kiadások növelésének támogatását a térségbe települő ipar mellett az ateista kommunistákkal szembeni harc is fűtötte – olyannyira, hogy Falwell az 1979-ben aláírt hadászati (nukleáris) fegyverek korlátozásáról szóló amerikai–szovjet SALT II megállapodás ratifikálása ellen is kampányolt, majd az 1980-as években szorgalmazta a nicaraguai kontrák amerikai (szövetségi szintű) támogatását. A gazdasági és vallási indokok mellett Falwell és követői ideológiai alapon is támogatták az amerikai védelmi szektort: a jobboldali keresztényekre jellemző patriotizmus jeleként már 1976-ban „szeretem Amerikát” (*I Love America*) zenés turnékat szerveztek, amivel a vietnámi háború árnyékában is kiálltak az erőteljesebb védelempolitika mellett. Falwell közéleti aktivitása és republikánus orientációja immár a nagypolitikában is érződött: az 1976-os amerikai elnökválasztáson a déli baptista Jimmy Carter helyett Gerald Fordot támogatta, 1980-ban pedig Ronald Reagant, aki egyúttal a Morális Többséget is maga mögött tudhatta.⁴

⁴ Daniel K. Williams: Jerry Falwell's Sunbelt Politics: The Regional Origins of the Moral Majority. *Journal of Policy History*, 22. (2010), 2. 125–129. és 131–141.

Keresztény Koalíció

Jerry Falwell mellett az új keresztény jobboldal másik kiemelkedő alakja a ma is aktív, illetve a 700-as Klub révén nemzetközileg is ismert Pat Robertson, valamint az általa 1990-ben létrehozott Keresztény Koalíció (*Christian Coalition*), amely az 1989-ben megszűnt Morális Többségtől vette át az egyik legismertebb evangéliumi keresztény érdekvédelmi szervezetnek a szerepét.⁵ A virginiai Pat Robertson bázisát szintén elsősorban a déli államok evangéliumi keresztény közösségei alkotják, azonban háttere eltér Falwellétől. Míg Falwell lényegében az evangéliumi kereszténység fundamentalista vonalát képviselte, addig Robertson a pünkördi karizmatikusokét. A két irányzat közötti alapvető különbség, hogy utóbbiak komoly hangsúlyt helyeznek a (tágabb keresztény világban egyébként szintén elfogadott) karizmákra, vagyis az isteni kegyelemből eredő egyéni erényekre és készségekre.⁶ A karizmák egyike a prófétálás képessége, ami a gyakorlatban az emberek megszólítását, illetve a hit meggyőző tanúságtételét és tanítását is jelenti – ez utóbbi nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a pünkördi karizmatikus irányzathoz tartozó evangéliumi keresztények szabadon egy-egy hiteles vallási vezető köré szerveződnek, így létesítve több ezer fős megaggyülekezeteket és fragmentálva az evangéliumi keresztények táborát egyszerre. Az Egyesült Államokban az 1960-as évek egyik társadalmi változása a római katolikusok és a főáramlatú protestáns (lutheránus, presbiteriánus, metodista) egyházak körein belüli karizmatikus mozgalom fellendülése volt, ami alapvetően a kertvárosi lakosságot, illetve a középosztályt érintette. Mindezt mutatta Robertson és más karizmatikus spirituális vezetők aktivitásának megerősödése is: a rádió- és teleevangelizációs műsorok révén e szereplők számos otthonba eljutottak, lelki-vallási témákat tárgyaló gondolataik megosztásakor pedig gyakran a közéleti-politikai környezetre is reflektáltak.⁷

Mindazonáltal Robertson a politikai fellépés tekintetében is különbözött Falwelltől. Absalom W. Robertson virginiai demokrata szenátor fiaként Robertson a politikával a Watergate-ügy kapcsán kezdett el foglalkozni. Bár az 1970-es

⁵ David P. Gushee: *The Future of Faith in American Politics. The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2007. 35–36.

⁶ Ted G. Jelen – Clyde Wilcox: The Christian Right in the 1990s. *The Public Perspective*, 4. (1993), 3. 11.

⁷ Clyde Wilcox: The Christian Right in Twentieth Century America: Continuity and Change. *The Review of Politics*, 50. (1988), 4. 671.

években csatlakozott a Morális Többséghez, illetve további keresztény érdekvédelmi csoportokhoz, eleinte úgy vélte, hogy a nagypolitikában az evangéliumi keresztények naiv szereplőknek számítanak, és ezért nem remélhetnek érdemi változásokat az ország vezetőitől. Országos színrelépése azonban egybeesett az új keresztény jobboldalra látványosan támaszkodó Ronald Reagan elnökségével, amelynek során (csakúgy, mint Falwell) Robertson is nyíltan felszólalt nem vallási vonatkozású kérdésekben, mint például a nicaraguai kontrák támogatása, sőt ez utóbbit illetően még a térségbe is ellátogatott, illetve humanitárius segítség formájában biztosított támogatást, miközben otthon Reagan elnök politikáját méltatta. Mindazonáltal voltak nézeteltérések is. Noha Falwellhez hasonlóan Robertson is igyekezett ápolni kapcsolatát Reagan elnökkel, a két vallási vezető gyakorlata e tekintetben eltért egymástól: míg Falwell közvetlenül is elérte az elnököt, addig Robertson háttérszínre lépve keresztül igyekezett eljuttatni üzeneteit a Fehér Házba, ahol ráadásul gyakran elutasításban részesült. Mi több Robertson olykor kritikusabb hangvételű leveleket is írt Reagan elnöknek, idővel pedig saját politikai karrierre tört, amikor részt vett az 1988-as elnökválasztást megelőző republikánus jelöltállítási versenyben.⁸ Bár személyében sokan a republikánus jelöltállítást meghatározó szereplőt látták, Robertson mindössze indulásának tényével vitte akkori csúcspontjára az új keresztény jobboldal politikai aktivitását, mivel még az evangéliumi keresztény elitek körében is (a várthoz képest) kevés támogatást szerzett,⁹ amit csak a szűkebb körű kaukuszokon tudott elektori szavazatokra váltani, miközben az összes déli államban tartott előválasztáson alulmaradt George H. W. Bush-sal szemben,¹⁰ aki még a fundamentalista Falwell támogatását is élvezte.¹¹

Politikai veresége ellenére Pat Robertson ígéretesebb hagyatékot teremtett az új keresztény jobboldal számára, mint amilyent Jerry Falwell. Egyrészt míg a fundamentalista Falwell háttérbe szorult, a karizmatikus Robertson évekkel később is aktív közéleti személy maradt, és a kampánya révén alapított Keresztény Koalíció lett az egyik legfőbb amerikai konzervatív szervezet.¹²

⁸ David John Marley: Ronald Reagan and the Splintering of the Christian Right. *Journal of Church and State*, 48. (2006), 4. 859–867.

⁹ Lisa Langenbach: Evangelical Elites and Political Action: The Pat Robertson Presidential Candidacy. *Journal of Political and Military Sociology*, 17. (1989), 2. 300–301.

¹⁰ Jelen–Wilcox (1993): i. m. 11.

¹¹ Wilcox (1988): i. m. 671.

¹² Marley (2006): i. m. 868.

Másrészt ez utóbbi Robertson háttérének is köszönhető: bár a karizmatikusok a fundamentalisták számos nézetén osztoznak, érezhetően toleránsabbak a más keresztény irányzatokat (köztük a létszámukat tekintve kiemelendő római katolikusokat) illetően, és ezáltal szervezeteik potenciálisan alkalmasabbak arra, hogy az új keresztény jobboldalt egységbe fogják.¹³ Mindezt a Keresztény Koalíció nagyon jól megvalósította. Robertson és társai a szervezetet azzal a szándékkal alapították, hogy elősegítse az amerikai keresztények eredményesebb politikai mobilizációját: ellentétben a Morális Többséggel a koalíció úgy tett szert országos ismertségre, hogy operatív működését alapvetően helyi szinten végezte, vezetőit és munkatársait pedig elsősorban nem lelkészekből, hanem különböző felekezetekhez tartozó hívekből toborozta, alaposan felkészítve őket a politikai kampányok folytatására. Utóbbiak annyira sikeresek voltak, hogy helyenként nemcsak a helyi republikánus szervezetek partnereként vagy vetélytársaként tudtak érvényesülni, hanem irányításukat is átvették, így az 1990-es évek első felére a Republikánus Pártnak komolyan számolnia kellett a Keresztény Koalícióval egy-egy választás során. Hivatalosan a szervezet pártpolitikai szempontból semleges volt, de Robertson és társai nem titkolták azon szándékukat, hogy az 1990-es évek második felére a Republikánus Párt irányítását a családbarát keresztények kezébe juttassák.¹⁴ Saját munkatársainak felkészítői mellett a szervezet legismertebb termékei az úgynevezett szavazói útmutatók (egyes politikusok adatlapjai/ismertetői) voltak, amelyeket nagy számban terjesztett a választópolgárok körében. Minden sikere ellenére azonban a „Keresztény Koalíció” mindössze egy évtizedig tudott kitűnni a többi új keresztény jobboldali szervezet közül, amelyekből kiemelendő a James Dobson pszichológus által 1977-ben alapított *Focus*, valamint a szintén Dobson vezetése alatt létesített *Family Research Council* (FRC). A *Focus* eredetileg a keresztény családok támogatását szolgálta, de idővel politikai aktivitásba is kezdett, 2004-ben megalakult *Focus on the Family Action* (FOFA) nevű társszervezetével pedig a hagyományos értelemben vett család intézményét, valamint a fogantatás pillanatától számított életet hivatott védeni. Csakúgy, mint a FOFA, az 1983-ban alakult FRC is család- és életpárti politikát szorgalmaz Washingtonban.¹⁵ Az FRC ma is aktív, konzervatív politikai

¹³ Wilcox (1988): i. m. 676.

¹⁴ Frances Fitzgerald: *The Evangelicals: The Struggle to Shape America*. New York, Simon & Schuster, 2017. 365–370. és 411–415.

¹⁵ Gushee (2007): i. m. 27–29. és 36–37.

kapcsolatrendszerét pedig jól szemlélteti, hogy jelenlegi (egyben leghosszabb ideje hivatalban lévő) elnöke Tony Perkins, aki e minőségében gyakorolt aktivitása (rendszeres rádióműsorai) mellett 2018-tól egyúttal az Egyesült Államok Nemzetközi Vallásszabadsági Bizottságának is tagja.

A „keresztény baloldal” főbb képviselői

Az előfutárok és a Chicagói Nyilatkozat

Bár a közbeszédben a politikailag aktív amerikai evangéliumi keresztényeket általában az új keresztény jobboldallal szokás azonosítani, valójában létezik egy progresszív, baloldaliként azonosított csoportjuk is. Mi több a modern keresztény baloldal képviselői már évekkel a Morális Többség előtt hallatták hangjukat, és elkezdtek szerveződni. Egyik előfutárjuknak Mark Hatfield oregoni szenátort tartják, aki 1970 nyarán azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy republikánus politikus és evangéliumi keresztény létre nyíltan kritizálta az Egyesült Államok vietnámi háborúját, amelynek finanszírozását egy, a demokrata George McGovern szenátorral közös törvénykiegészítés előterjesztésével próbálta megszüntetni. Bár Hatfield megosztó alaknak számított az evangéliumi keresztények körében,¹⁶ fellépése rávilágított arra az egyébként kevésbé tárgyalt tényre, hogy az amerikai keresztény világ az 1960–70-es évek politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változásaira tett reflexiója korántsem volt egységes. Noha sokan ellenreakcióként a konzervatív oldalra sorakoztak fel, mások csupán a szexuális szabadság kérdésében zárkóztak hozzájuk, és lényegében minden más témában liberálisabbnak bizonyultak: sürgették a nemzetközi béke előmozdítását (elutasítva az imperializmus amerikai és szovjet olvasatát), szorgalmazták a mélyszegénység felszámolását (támogatva a jóléti állam erősítését), valamint felszólaltak a társadalmi igazságtalanságok (elsősorban a rasszizmus) ellen. Mindezt lelkiismereti alapon és bibliai szövegekre hivatkozva tették, így mindennek fényében 1960-as évekbeli előfutárjuknak volt tekinthető Martin Luther King Jr. is.¹⁷ Homoszexualisokat, feministákat és környezetvédőket is befogadó természetük, valamint

¹⁶ Kathryn A. Lee: “Can Anything Good Come Out of Nazareth?” *The Evangelical Left and Justice. Contemporary Justice Review*, 16. (2013), 3. 352.

¹⁷ Gushee (2007): i. m. 59–60. és 75.

progresszív szemléletük révén pedig örökségüket visszavezethették a *Social Gospel*, a keresztényszocializmus és a modernizmus gyökereire.¹⁸

Lényegében a keresztény baloldal megjelenése nemcsak az aktuális társadalmi kihívásokra adott újabb válasz felkínálásaként, hanem az új keresztény jobboldal kritikájaként is történt: képviselői szerint az evangéliumi keresztény mozgalmak a 20. század közepére hátat fordítottak a társadalmi igazságtalanság kérdéseinek, és nem vállaltak kellő szerepet a polgárjogi és háborúellenes kezdeményezésekben.¹⁹ A modern keresztény baloldal első szélesebb körben szervezett politikai megnyilvánulására 1973 novemberében került sor Chicagóban, ahol Ron Sider teológus és társadalmi aktivista vezetésével evangéliumi keresztény vezetők egy csoportja megfogalmazta a korabeli amerikai problémákra adott válaszát. Egyrészt megalapították az Evangéliumiak a Társadalmi Akcióért (*Evangelicals for Social Action*, 2020-tól *Christians for Social Action* néven működő) szervezetet, valamint közzétették a Chicagói Nyilatkozatként elhíresült kiáltványukat. Utóbbi kijelentette, hogy az amerikai evangéliumiak addig elmulasztották érvényesíteni Isten igazságát az amerikai társadalomban (megfelelkezve a szegényekről és elnyomottakról), ellenben hozzájárultak az emberek bórszín szerinti hátrányos megkülönböztetését lehetővé tevő társadalmi és gazdasági berendezkedés fennállásához. A nyilatkozat készítői elhatározták, hogy változtatnak e gyakorlaton, illetve kijelentették annak szükségét is, hogy elutasítsák a gazdasági és katonai hatalommal társított nemzetképe vetett hitet.²⁰

Jövevények (Sojourners)

Ron Sider mellett a keresztény baloldal első kiemelkedő alakja Jim Wallis teológus és aktivista, aki szintén a vietnámi háborút ellenző egyik első evangéliumi keresztényként lépett a közéletbe 1971-ben elindítva a *The Post-American* című magazint. A folyóirat mögött egyfelől keresztény hitre tért radikálisok és egyetemisták, másfelől a keresztény tanítványi lét radikálisabb formái iránt érdeklődő

¹⁸ Bohn David Lattin – Steve Underhill: The Soul of Politics: The Reverend Jim Wallis's Attempt to Transcend the Religious/Secular Left and the Religious Right. *Journal of Communication & Religion*, 29. (2006), 2. 210.

¹⁹ Charles F. Hall: The Christian Left: Who Are They and How Are They Different from the Christian Right? *Review of Religious Research*, 39. (1997), 1. 28.

²⁰ Lee (2013): i. m. 354–355.

régebbi hívek voltak, a cím háttérében pedig az a megfontolás állt, hogy kiemeljék az amerikai civil vallástól megkülönböztetendő (és követendő) keresztény hitet.²¹ Mindazonáltal választásuk egyúttal provokatívnak is minősült, amiért számos kritikában részesültek. Wallis másik kezdeményezése az 1975-ben létesített Jövevények (*Sojourners*) nevű csoport volt, ami a gyakorlatban a kisebb keresztény közösségben (egyfajta kommunában) való együttélésre tett kísérletként indult Washingtonban, idővel azonban nemzeti, sőt nemzetközi vonatkozású kérdésekben tett keresztény baloldali gondolatok közvetítőjeként (szervezetként, illetve folyóiratként) lépett elő. Ennek megfelelően az Egyesült Államokon belül a társadalmi-gazdasági igazságosság (a gyermekek körüli mélyszegénység felszámolása, a minőségi közoktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való egyenlő hozzáférés, illetve a magasabb minimálbér támogatása, valamint a halálbüntetés eltörlése és a környezetvédelmi előírások szigorúbb érvényesítése), nemzetközileg pedig a béke (a fegyveres konfliktusok befejezése, a nukleáris leszerelés, valamint a fair kereskedelem) mellett szóló üzeneteket fogalmazott meg. Wallis szemében az evangéliumi keresztények előtti kihívások rendre a nemzetközi kapcsolatok, a gazdasági igazságosság, a társadalmi problémák, a halálbüntetés, a rasszizmus, valamint a házastársi kapcsolatok és a szexualitás kérdésköreihez köthetők, amely prioritási rend zavarja jobboldali kritikussait.²² Mivel utóbbiakkal (az összességében lejjebb sorolt családi és szexuális kérdések kivételével) szinte minden témában szembekerültek, Wallis és társai az 1980-as években megkísérelték áthidalni az ideológiai szakadékokat a *JustLife* nevű szervezet létrehozásával, ami egyúttal az evangéliumi keresztény narratívaalkotói szerep átvételét is hivatott szolgálni. A koncepció lényege, hogy Wallisék (részben a keresztény jobboldal logikájára építve) „következetes életetikát” hirdettek, vagyis az életpárti pozíciót a család kérdéskörén túlra terjesztették: ez a gyakorlatban egy olyan retorikát jelent, amely az élet védelmét hangsúlyozza az abortusz mellett az olyan kérdésekben is, mint a háború. A *JustLife* más politikai szervezethez hasonlóan választói útmutatókat készített és terjesztett, petíciókat támogatott, valamint életpárti politikusok képviselőházi és szenátusi megválasztását segítette. Mindazonáltal Wallis terve csak részben teljesült, ugyanis a *JustLife* pénzügyi támogatottsága hamar gyengülni kezdett, 1993-ban pedig lényegében megszűnt.²³

²¹ Hall (1997): i. m. 28.

²² Gushee (2007): i. m. 63–67.

²³ David R. Swartz: *The Evangelical Left and the Future of Social Conservatism. Society*, 49. (2021), 1. 56–57.

Jim Wallis és társainak összességében sikertelen erőfeszítései rávilágítottak az amerikai keresztény baloldal alapvető, mindmáig fennálló problémáira. Egyrészt hiába reagált előbb az 1960–70-es évek változásaira, a keresztény baloldal sohasem tudta elérni az új keresztény jobboldal anyagi, szervezeti és politikai státuszát az Egyesült Államokban. Miközben a Morális Többség vagy a Keresztény Koalíció és társai komoly pozíciókat szereztek a Republikánus Párt holdudvarában, addig a baloldali evangéliumi keresztények Demokrata Párttal ápolta kapcsolata a kezdetektől akadozott. Maga Wallis számolt be arról, hogy miközben társaival kifejezetten nyitott a nem evangéliumi partnerek felé, addig az evangéliumi keresztény hit demokrata körökben történő megvallása már nehézségekbe ütközhet. A keresztény baloldal képviselői szerint jobboldali társaik súlyos morális tévedésben vannak, amikor saját világmépüket igyekeznek a külvilágra vetíteni, miközben saját maguk egy világi erő (a Republikánus Párt) kiszolgálóivá válnak, ugyanakkor aggályokkal fogadják a hitéletet tagadó vagy a magánszférába száműző szekuláris fundamentalizmust is, ami más világi erőket (a Demokrata Pártot) vallási tekintetben érzéketlenné teszi.²⁴ Mindez azért is lehet zavaró a keresztény baloldal számára, mert kezdetben magánál, illetve a demokratáknál érezhette az erkölcsi fölényt tekintve az utóbbiak körében mozgó antikommunista, kulturális szempontból konzervatív, ugyanakkor a jóléti állam addigi vívmányai és a munkások mellett egyaránt kiálló szereplőket (miközben republikánus oldalon a konzervatívokat és a libertariánusokat inkább csak gazdasági és ideológiai érdekek kötötték egybe). A keresztény baloldal szempontjából tragikus, hogy a saját világnézetéhez közelebb álló politikai erőket az 1960–70-es években az erkölcsi szabadosság kezdte átjárni.²⁵ Az amerikai politikai baloldal ideológiai okokból sem volt különösebben lelkes az evangéliumi keresztényekkel való együttműködést illetően, holott utóbbiak kifejezetten aktívnak bizonyultak egy-egy politikai kérdésben, például a latin-amerikai bevándorlók befogadását elősegítő menedékmozgalom támogatásában, vagy épp a nicaraguai kontrák amerikai katonai támogatásának pénzügyi ellehetetlenítését célzó kongresszusi lobbiban.²⁶

Másrészt a keresztény baloldal vélt morális erőssége egyben legnagyobb gyengeségének is bizonyult. A Chicagói Nyilatkozat szót emelt a mélysze-
génység, a rasszizmus, a szexizmus és a háború ellen kidomborítva a prog-

²⁴ Jim Wallis: *Time to Take Our Faith Back. The American Prospect*, 16. (2005), 8. 43–45.

²⁵ Swartz (2021): i. m. 55.

²⁶ Michael Ferber: *Religious Revival on the Left. The Nation*, 241. (1985), 1. 9–10.

resszív evangéliumi keresztények toleranciáját, azonban a társadalmi igazságosság és a befogadás iránti fokozott érzékenység végül ahhoz vezetett, hogy a keresztény baloldal az identitáspolitikai mentén darabokra szakadt. Táborukat már az 1970-es évek végére a férfiak és nők, a fehérek és feketék, illetve a különböző felekezeti irányzatok közötti megosztottság járta át,²⁷ miközben az új keresztény jobboldal egyre erőteljesebb blokkba kovácsolódott. Végül a keresztény baloldalnak ez utóbbi is gondot jelentett. Tekintve, hogy részben az evangéliumi keresztények fundamentalista és jobboldali szárnyával szemben fogalmazták meg értékeiket, Wallisék nem számíthattak az új keresztény jobboldal jóindulatára. Utóbbi szemében a keresztény baloldal egyes kezdeményezései kifejezetten provokatívak (erkölcsi tekintetben már-már hiteltelnek), amit az olyan esetek is szemléltettek, mint az evangéliumi keresztény baloldalhoz tartozó Tony Campolo baptista lelkész azon döntése, hogy Bill Clinton elnök lelki vezetője legyen a Lewinsky-ügy árnyékában.²⁸ Ráadásul az evangéliumi keresztények hiába vannak közös elvi állásponton egyes kulturális témákban (konkrétan a család védelmét és az abortusz elutasítását illetően), ezt nem azonos súlyozásban teszik: míg a jobboldal központi, addig a baloldal a társadalmi igazságosság kérdéseire képest alárendelt szerepet ad nekik. Mindezen problémák okán a keresztény baloldal lényegében attól szenved, hogy az amerikai politikai életben az új keresztény jobboldal erői nemcsak jobb állapotban (szervezettségben és egységben), hanem előnyösebb helyzetben (a vallási ügyek tematizálási pozíciójában) vannak.²⁹ Így érthető, hogy az evangéliumi keresztények amerikai közéleti aktivitását a közbeszéd alapvetően az új keresztény jobboldaléval társítja.

Az evangéliumi keresztények politikai aktivitása

Miközben az evangéliumi keresztények lélekszámukat tekintve jelentős szavazói tömb kialakítására képesek, politikai megosztottságuk mellett közéleti megnyilvánulásuk jellege is meghatározza politikai aktivitásuk természetét és eredményességét. Intézményesülése okán az új keresztény jobboldal látványosabb

²⁷ David R. Swartz: Identity Politics and the Fragmenting of the 1970s Evangelical Left. *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation*, 21. (2011), 1. 105.

²⁸ Gushee (2007): i. m. 61. és 76.

²⁹ Wallis (2005): i. m. 46.

szereplőként van jelen az amerikai politikában, ám fellépése változó képet mutatott az elmúlt évtizedekben: Jerry Falwell Morális Többsége és Pat Robertson Keresztény Koalíciója nemcsak szervezettségüket, hanem módszereiket és sikerességüket tekintve is eltérők. Az új keresztény jobboldal közéleti küldetésének két fő színterét a politika (választások) és jog (bíróságok) világa foglalja magában, ahol az evangéliumi keresztények egyre otthonosabban mozognak. Mindez ugyanakkor nem jelent töretlen fejlődést: egyfelől vélt vagy valós politikai szövetségeseik nem mindig jelentettek garanciát az Egyesült Államok keresztény értékek mentén történő megújulására, sőt az amerikai új keresztény jobboldalnak kudarcok sorozatán keresztül kellett megtanulnia a világi politika azon törvényeit, amelyek révén végül is valós eredményeket tudott elérni. Másfelől a szekuláris világban való fokozott jártasság, sőt az ideológiai ellenfelektől is kölcsönzött stratégiák morális dilemmák lehetőségét hozták magukkal, beleértve a megalkuvás gondolatát, valamint a jövő evangéliumi keresztényei számára új kihívások előkészítését.

Az evangéliumi keresztények politikai sikeressége

Jimmy Carter

Az 1960–70-es évek politikai, társadalmi és gazdasági változásai mellett az evangéliumi keresztények közéleti aktivitásának újraéledésében külön szerepet játszott az 1976-os amerikai elnökválasztás. Utóbbi egy politikai anomália volt, ugyanis mind a Republikánus, mind a Demokrata Párt mai szemmel szokatlan belső megosztottságtól szenvedett, amit az evangéliumi keresztények szempontjából kiemelten fontos abortusz kérdése is jól szemléltetett: az életpárti mozgalom akkor még vallási tekintetben elsősorban római katolikusokra, politikai tekintetben pedig egyes demokratákra épült, akiknek többsége általában mérsékeltként vagy konzervatívként jellemezte magát. Közben republikánus oldalon többen is védelmükbe vették a Legfelsőbb Bíróság Roe v. Wade ügyben hozott döntését, köztük Gerald Ford elnök felesége, maga az elnök pedig enyhített korábbi, kongresszusi képviselőként tett abortuszellenes álláspontján. A modern evangéliumi keresztények számára azonban azért is volt mérföldkö az 1976-os választás, mert annak győzteseként a déli baptista Jimmy Carter léphetett elő: a volt georgiai kormányzó hatékony médiastratégiát alkalmazott, amelynek szerves részét képezte az időzítés

(az előválasztási kampány korai indítása), valamint a sajtó szenzációéhségének kihasználása.³⁰

Mi több Jimmy Carter kampányának kiemelt eleme volt saját hitének tanúságtétele. Carter az evangéliumi keresztények szemében önmagában is jelentős (az 1970-es években tapasztalt morális hanyatlás tükrében pedig aktuális) „újja-született” keresztényként lépett a választók elé. Bár az elnökjelöltek keresztény hite korábban is fontos volt, a demokrata jelölt vallási meggyőződését személyes védjegyévé tette. Tekintve, hogy a washingtoni nagypolitikán kívüli világból érkezett (ami szintén személyes profiljának részét képezte), elsősorban nem a Demokrata Párt, hanem az ő személye érdemelte ki a szavazók, kiváltképp az evangéliumi keresztények rokonszenvét. Utóbbira Carter tudatosan épített többek közt a Pat Robertsonnak adott interjújával, amelyben kiemelte a világi törvény és Isten törvényei közötti összhang jelentőségét, illetve ütközésük esetén az utóbbiak elsőbbségét. Mindazonáltal éppen Carter déli baptista hite tette őt alkalmatlanná arra, hogy az evangéliumi keresztények eszköze legyen: maga a demokrata politikus is emlékeztetett arra, hogy felekezete kifejezetten az amerikai állam és egyház különválasztása mellett tesz hitet. Ezzel együtt Jimmy Carter retorikája az elnöki hivatalból is jól tükrözte az evangéliumi keresztények lelki megújulás iránti igényét, amit 1979-es *Bizalmi válság* című beszéde jól szemléltetett: bár az elnök alapvetően az olajválság kezelését célzó intézkedéseket jelentette be, komoly hangsúlyt helyezett arra is, hogy az Egyesült Államok válsága egy mélyebb, társadalmat átjáró hit-, illetve bizalomvesztés.³¹ Carter elnök evangéliumi keresztény meggyőződésének hitelességét egyébként munkatársai és külföldi diplomaták is igazolhatták: az egyes fehér házi alkalmazottak által csak „diakónusként” emlegetett elnök a hivatali idejében is vállalt hitoktatást vasárnapi iskolában, megosztotta hittel kapcsolatos gondolatait más állami vezetőkkal, sőt elmondása szerint az is felmerült benne, hogy visszavonulását követően missziós munkát folytat majd.³²

³⁰ Kathryn Cramer Brownell: How the 1976 Election Reshaped American Politics: A Review Essay. *Political Science Quarterly*, 136. (2021), 1. 155–158.

³¹ Andrew R. Flint – Joy Porter: Jimmy Carter: The Re-emergence of Faith-Based Politics and the Abortion Rights Issue. *Presidential Studies Quarterly*, 35. (2005), 1. 30–34.

³² Jason Berggren – Nicol C. Rae: Jimmy Carter and George W. Bush: Faith, Foreign Policy, and an Evangelical Presidential Style. *Presidential Studies Quarterly*, 36. (2005), 4. 612–613.

Ronald Reagan

Mindennek ellenére Jimmy Carter elnöksége csalódás volt az új keresztény jobboldal számára. Egyrészt kormányában az evangéliumi keresztények nem jutottak befolyásos pozíciókhoz, sőt az elnökhöz sem volt érdemi hozzáférésük. Másrészt, mivel Carter elnök támogatta a homoszexuálisok jogegyenlőségét, ellenben nem segítette elő sem az abortusz tilalmát, sem az iskolákban kötelező imák bevezetését, nemzetközileg pedig a fegyverzetkorlátozást szorgalmazta, az új keresztény jobboldal az 1980-as választáson már kifejezetten ellene kampányolt. Csalódva az elnök teljesítményében (különösen az abortusz ügyében), az evangéliumi keresztények Ronald Reaganhez fordultak. Választásuk merész húzás volt, mivel a volt kaliforniai kormányzó személyes profilja közel sem volt ideális, főleg Jimmy Carteréhez képest: nem járt rendszeresen istentiszteletre, elváltként újra nősült, személye pedig Hollywoodhoz volt köthető (mindemellett pedig aláírta az ország egyik legliberálisabb abortusztörvényét). Bár Ronald Reagan megválasztását számos egyéb, Jimmy Carter elnökségével társított gazdasági és külpolitikai kudarc is elősegítette,³³ a Jerry Falwell által mozgósított Morális Többség sokat tett a republikánus győzelemért. Ironikus módon azonban hamar csalódniuk kellett: egyrészt az evangéliumi keresztények újból ígéretet kaptak arra, hogy kormányzati pozíciókhoz jutnak, ám valójában erre nem volt reális kilátásuk. Másrészt a Reagan-adminisztráció eleinte a gazdasági kérdéseket vette előre, hátrébb sorolva a társadalmi témákat. Az elnök jobbára csak szimbolikus (például 1983-at a Biblia évének nyilvánító) gesztusokban részesítette az új keresztény jobboldalt,³⁴ miközben az igazán fajsúlyos ügyekre kevesebb figyelmet fordított. Bár szavakban ellenezte az abortuszt, illetve szorgalmazta a kötelező ima bevezetését az iskolákban, 1983 után már egyik kérdésben sem tett érdemi kísérletet konzervatív fordulatra. Mi több Reagan elnök olykor kifejezetten az új keresztény jobboldal érdekei ellen cselekedett: 1981-ben Sandra Day O'Connort jelölte a Legfelsőbb Bíróság tagjának, aki bár konzervatívnak számított, nyíltan fellépett a szexuális alapú diszkrimináció ellen, az abortusz ellen azonban nem. Hasonlóképp, Ronald Reagan Pénzügyminisztériuma 1982-ben ugyan visszaadta az evangéliumi keresztény oktatási intézmények (konkrétan a Bob Jones Egyetem) rasszista alapú diszkriminációra hivatkozva elvett adómentes státuszát, a döntést követő kritikák hatására az elnök meghátrált,

³³ Flint–Porter (2005): i. m. 29., 35–36. és 44–46.

³⁴ Marley (2006): i. m. 851–854. és 866.

és az ügyet lényegében átadta a Kongresszusnak, majd a Legfelsőbb Bíróságnak.³⁵ Az 1980-as években tehát az evangéliumi keresztények helyzete csak látszólag volt jó, valójában megint nem érezhették nyertesnek magukat: ahogy Jimmy Carter elnöksége hozzájárult az új keresztény jobboldal öntudatra ébredéséhez és a csalódások okán a Morális Többség létrejöttéhez, úgy Ronald Reagan elnöksége is aktivizálta az evangéliumi keresztényeket, akik 1988-ban már saját elnököt indítottak volna Pat Robertson személyében.

George W. Bush

Utóbbi okokból az új keresztény jobboldal George H. W. Bush megválasztását csak részben tudta támogatni, jóllehet a Keresztény Koalíció az 1990-es években fontos szerepet játszott a republikánusok kongresszusi eredményeinek biztosításában, illetve a Bill Clinton elleni kampányokban. Az egyébként szintén déli baptista, ugyanakkor liberálisabb világnézetet képviselő Clinton elnök, illetve Al Gore alelnök személye oly mértékben elfogadhatatlan volt a konzervatívabb evangéliumi keresztények számára, hogy utóbbiak ismét készek voltak kevésbé ideális jelölt mögé sorakozni a republikánus oldalon. George W. Bush 2000-es elnökválasztáson aratott győzelme e tekintetben újabb mérföldkő. Érdekes módon az ifjabb Bush evangéliumi keresztény körökben élvezett támogatottsága eleinte korántsem volt töretlen: míg Jerry Falwell és Pat Robertson szorgalmazták megválasztását, addig Paul Weyrich és James Dobson hiányolták tőle az evangéliumi szavazók konzervatív ágának mozgósítását célzó szókimondó kampányt.³⁶ Végül George W. Bush kellemes csalódást okozott a kételkedők számára. Az ifjabb Bush politikai és magánéleti kudarcaiból újjászületett keresztényként emelkedett ki, családja révén pedig több szálon is kötődött az evangéliumi keresztényekhez (köztük az episzkopális és methodista irányzathoz), így már apja elnökségért folytatott 1988-as kampányában is személyesen felelt az evangéliumi keresztényekkel való kapcsolattartásért. Saját elnökségéért folytatott 2000-es kampányában politikai filozófiai példaképeként Jézus Krisztust nevezte meg. Kijelenthető, hogy a volt texasi kormányzó Jimmy Carter óta a vallásos meggyőződését leginkább kimutató elnökként szolgált: kormányának számos pozíciójára hívőket hozott be, munkatársaitól morális példamutatást

³⁵ Branwart (2013): i. m. 152–154.

³⁶ David Corn: Hard Right Burning for Bush? *Nation*, 271. (2000), 5. 18–20.

várt el, és minden kabinetülést imával indított.³⁷ Bush elnök megtalálta a közös hangot az új keresztény jobboldallal, ami fontos szerepet játszott megválasztásában. Saját hitéről a kormányzósága során kezdett egyre nyitottabban beszélni, elnökségét pedig már vallásos képekkel átjárt retorika jellemezte, amelynek evangéliumi missziós elemei különösen a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően bontakoztak ki.³⁸ George W. Bush belpolitikai kérdésekben is megőrizte e retorikáját, és bár 2004-es újraválasztásában is fontos támogatásban részesült az új keresztény jobboldaltól, intézkedései részben eltértek e választói csoport elvárásaitól: egyfelől nyíltan kiállt a család férfi és nő közötti szent szövetségének gondolata mellett, másfelől támogatta az azonos neműek közötti élettársi kapcsolat jogi engedélyezését, illetve kongresszusi támogatás hiányában nem kezelte prioritásként az azonos nemű párok házasságát elutasító törvénymódosítás kérdését. Hasonlóképp részeredménynek minősül az is, hogy Bush elnök az abortusz kapcsán érdemben a késői művi terhességmegszakítás úgynevezett „részleges szüléssel járó” formájának jogi tilalmát (és büntetését) szorgalmazta és érte el,³⁹ továbbá 2005-ben legfelsőbb bírói jelöltje, Harriet Miers azért kérte az elnök jelölésének visszavonását, mert személye épp a *Roe v. Wade* jogesetben hozott legfelsőbb bírósági döntés érvénytelenítése iránti elkötelezettségének ügyében nem élvezte a konzervatív republikánusok támogatását.⁴⁰ Mindezzel együtt elmondható, hogy George W. Bush elnöksége általában jól tükrözte az amerikai evangéliumi keresztény nézeteket.

Donald J. Trump

Az új keresztény jobboldal másik kiemelt támogatottja Donald J. Trump volt, amit a politikai elemzők szembetűnő fejleményként értékelték. Egyrészt az evangéliumi keresztény szavazók körében az üzletemberre 2016-ban leadott voksok aránya meghaladta a Mitt Romney, illetve John McCain részére 2012-ben, illetve 2008-ban leadott evangéliumi keresztény szavazatok arányát. Másrészt

³⁷ Berggren–Rae (2005): i. m. 614–615.

³⁸ Lauren Frances Turek: Religious Rhetoric and the Evolution of George W. Bush's Political Philosophy. *Journal of American Studies*, 48. (2014), 4. 997.

³⁹ Edward Ashbee: George W. Bush, God, and Politics. *American Studies in Scandinavia*, 38. (2006), 1. 52.

⁴⁰ Alex Markels: Why Miers Withdrew as Supreme Court Nominee. *National Public Radio*, 2005. október 27.

mindez furcsának tűnt, hiszen a celebként is ismert ingatlankereskedő életvitele korántsem felelt meg a keresztény értékrend szerinti elvárásoknak. Utóbbi ellentmondásra eltérő magyarázatok születtek: egyesek szerint az új keresztény jobboldal támogatása a Republikánus Párt mindenkori elnökjelöltjének szól, aki 2016-ban történetesen Donald J. Trump volt,⁴¹ míg mások ennél összetettebb kérdésként kezelték a Trump-szavazó keresztények magatartását. Sőt a 2016-os elnökválasztás e sajátossága révén elemzői körökben még az evangéliumi keresztény szavazók azonosítása is kérdésessé vált, felvetve annak lehetőségét, hogy a közvélemény-kutatásokban magukat evangéliumi kereszténynek valló állampolgárok egy része valójában olyan republikánus, aki csak felszínesen (névleg) minősül evangéliumi kereszténynek, szemben a ténylegesen (hagyományosan) evangéliumi keresztény értékek szerint élő állampolgárokkal. A közhiedelemmel ellentétben utóbbiak Donald J. Trump megbízhatóbb támogatóinak bizonyultak még akkor is, ha az előválasztás során inkább más republikánus jelöltek mögé sorakoztak fel.⁴² Miközben Trump elnököt stílusa és a személye körüli korábbi botrányok mindvégig ellentmondásos politikai szereplővé tették, elnöksége az új keresztény jobboldal szempontjából több ponton is sikeres volt. A Trump-adminisztráció életpárti politikát képviselt: 2017-ben engedélyezte, hogy nemcsak az egyházi, hanem a világi munkaadók és biztosítók is hitbeli meggyőződésre hivatkozva kivegyék a születésszabályozást az egészségbiztosítási csomagjaik által kötelezően finanszírozott tételek közül. A konzervatív szavazók számára Trump elnök legfőbb eredménye a Legfelsőbb Bíróság (és alsóbb fokú szövetségi bírói posztok) konzervatív jelöltekkel való feltöltése volt: Neil Gorsuch (2017), Brett Kavanaugh (2018) és Amy Coney Barrett (2020) életpárti bíró hírében állt. Utóbbi jelentőségét jelezte, hogy szenátusi meghallgatásaik során az abortusz kérdésében tett állásfoglalásaik kiemelt figyelemben részesültek, kiváltképp a római katolikus (és azon belül karizmatikus közösséghez tartozó), többgyermekes anya Amy Coney Barrett esetében. A Trump-adminisztráció a külpolitikában is látványos gesztusokat tett az új keresztény jobboldal felé. Egyrészt az elnök első hivatalos külföldi útja a három Ábrahám-vallás központi országaiba (Szaúd-Arábiába, Izraelbe és a Vatikánba) vezetett. Másrészt Trump elnök második külügyminisztere, Michael R. Pompeo a vallásszabadságot kiemelt ügyként kezelte,

⁴¹ Daniel D. Miller: The Mystery of Evangelical Trump Support? *Constellations*, 26. (2018), 1. 43. és 53.

⁴² Michele F. Margolis: Who Wants to Make America Great Again? Understanding Evangelical Support for Donald Trump. *Politics and Religion*, 13. (2020), 1. 92–93. és 111–112.

kinevezését pedig többek közt Tony Perkins is szorgalmazta.⁴³ Kinevezésének ellenzői a politikust a muszlim és LMBTQ-közösséggel szembeni ellenszenvvel vádolták, ami utóbbi egyébként Samuel D. Brownback nemzetközi vallásszabadságért felelős utazó nagyköveti kinevezését is lassította. A Trump-adminisztráció 2018-ban megrendezte az első nemzetközi vallásszabadságról szóló miniszteri konferenciát, 2019-ben pedig létrehozta az amerikai külügyminisztert támogató Elidegeníthetetlen Jogok Bizottságát, ami az egyes szabadságjogok ütközéséből eredő dilemmák feloldását hivatott elősegíteni, és amely lépés szintén az emberi jogok konzervatív (például családbarát) és liberális (például LMBTQ) támogatói csoportjai közötti viták keresztttüzébe került. Közben Washington látványosan Izrael-barát politikát folytatott, a közel-keleti keresztényeket pedig az ENSZ segélyezési csatornáit megkerülve igyekezett támogatni, amely lépések egyszerre fokozták a konzervatív evangéliumi szavazók szimpátiáját és a nemzetközi szervezetek ellenszenvét. Lényegében elmondható, hogy Donald J. Trump személyében az új keresztény jobboldal rátalált arra az elnökre, aki elődjeinél harciasabb retorikával és kezdeményezésekkel vetette bele magát a konzervatív evangéliumi szavazók által évtizedek óta emlegetett kultúrharcba. Mindez erősítette a celeb-üzletember jellemhibáit, egyúttal rávilágítva az új keresztény jobboldal világi politikában való rutinosabb mozgására. Az utóbbi azonban kétélű fegyver, hiszen az evangéliumi keresztény szavazók magabiztosabb fellépése az elpártolás veszélyét is magában hordja. Bár a keresztény jobboldal kitartott Donald J. Trump mellett a 2020-as elnökkválasztáson, a 2022-es féléldős kongresszusi választáson mutatott gyenge republikánus teljesítményért sokan őt okolták. A volt elnök neves evangéliumi keresztény közszereplők általi megítélése 2023 elején vegyes képet mutatott: míg egyesek (például az ifjabb Jerry Falwell) támogatták indulását a 2024-es amerikai elnökkválasztáson, addig mások (például David Lane) emlékeztettek énközpontú kampányának hátulütőire. Elképzelhető, hogy az amerikai keresztény jobboldal szavazói kitartanak Donald J. Trump mellett, ám ennél valószínűbb, hogy politikai hűségüket sem ingyen, sem örökre nem adják senkinek.⁴⁴

⁴³ Tony Perkins et al.: Letter Urging Confirmation of Mike Pompeo as Secretary of State. *Family Research Council*, 2018. április 9.

⁴⁴ Hannah Knowles: Christian Leaders Start to Break from Trump — with an Eye on DeSantis. *The Washington Post*, 2023. január 21.

Az evangéliumi keresztények politikai stratégiái

Az új keresztény jobboldal közéleti fellépése komoly változáson ment át az 1970-es évektől napjainkig, ami közvetlenül összefügg sikerességével. A Falwell-féle fundamentalista vonalról a Robertson-féle pünkösdi karizmatikus vonalra történő hangsúlyeltolódás nemcsak vallási, hanem politikai értelemben vett újításokat is hozott. Jerry Falwell Morális Többségével szemben Pat Robertson Keresztény Koalíciója, illetve az új keresztény jobboldal többi szervezete lényegében politikai érdekcsoportként tudott működni, ami azt jelentette, hogy a politika világával szembeni, kívülről vívott fundamentalista harcot felváltotta a politika világán belüli érdekérvényesítés. E váltás hátterében egyrészt az állt, hogy a Reagan-adminisztráció alatt az új keresztény jobboldal politikai helyzete javulni látszott, így egyre kevésbé volt értelme erkölcsi szempontból javíthatatlannak tekinteni az amerikai politikai rendszert. Másrészt a konzervatív evangéliumi keresztények felismerték az amerikai politikai rendszer alkukötést ösztönző sajátosságait: mivel a fundamentalista irányzatok természetüknél fogva alkalmatlanok a kompromisszumok létesítésére, a kongresszusi és intézményközi mozgásaik eredményessége érdekében nagyobb toleranciát kellett tanúsítaniuk kifelé, illetve sokszínűséget befelé, ami végül a már említett szélesebb keresztény koalíció létesítését eredményezte.⁴⁵

A Keresztény Koalíció így nemcsak szervezettebb lett, mint a Morális Többség, hanem gyakorlatiasabb is. Az új keresztény jobboldal az 1990-es évekre módosított üzenetén, lefordítva azt a világi politika nyelvére: ez a gyakorlatban egyfelől azt jelentette, hogy a vallási töltetű beszédeket felváltották a laikusok számára is közérthető kifejezések. E retorikai váltás mellett a Keresztény Koalíció úgy juttatta kifejezésre a keresztény értékek védelmének szükségességét, hogy azokat más kérdésekhez, például az adózás, illetve a közbiztonság ügyében tett konkrét elképzelésekbe csomagolta, és ezzel az új keresztény jobboldal jelöltjeihez lényegében a hagyományos konzervatív jelöltekre jellemző kampányprofilot társított. A kiszélesített politikai agenda szintén elősegítette a színesebb koalíció építését: az immár nemcsak hasonló politikai elvárásokat képviselő vallási csoportokat, hanem világi szereplőket is felölelő szövetségekbe belefértek az üzletbarát és adóellenes, az életpárti és családbarát, a veterán és fegyvertartást támogató, valamint a konzervatív ifjúsági és az oktatási

⁴⁵ Michael Johnston: The “New Christian Right” in American Politics. *Political Quarterly*, 53. (1982), 2. 190–198.

reformot szorgalmazó szervezetek. Sokszínűségével párhuzamosan a Keresztény Koalíció pragmatizmusa is erősödött, ami még az abortusz kérdésében is kimutatható: egyrészt az életpárti csoportok a *Roe v. Wade* felülvizsgálatának közvetlen céljaként nem az új keresztény jobboldal nézeteinek országos szintű kötelező érvényesítését kívánták elérni, hanem csupán az eredeti állapot, vagyis az abortusz engedélyezésének teljes mértékben tagállami hatáskörbe történő visszaállítását. Másrészt e szervezetek tisztában voltak azzal is, hogy mindezt nem egy csapásra, hanem csak fokozatosan, évek alatt tudják elérni, illetve hogy addig is célszerű álláspontjukat mérsékelt konzervatív retorikába ágyazni: míg a Republikánus Párton belüli (előválasztási) versenyben akár nyíltan kifejtették abortuszellenes nézeteiket, a későbbiekben a Demokrata Párt jelöltjei ellen folytatott kampányban célszerű volt a Legfelsőbb Bíróság 1973-as döntésének érvényességére hivatkozniuk, kiiktatva ezzel a témát a politikai vitákból. Bár nagyobb megmértetésekből ez nem mindig sikerült, demokrata párti politikusok már az 1990-es években megerősítették, hogy az új keresztény jobboldal mérsékeltebb retorikát alkalmazó képviselői a korábbiakhoz képest nehezebb politikai ellenfeleknek bizonyultak.⁴⁶

Mindazonáltal az új keresztény jobboldal fokozott közéleti fellépése felvet egy elvi dilemmát. A probléma lényege, hogy az egyházi vonalon megfogalmazott értékek megvallása nem mindig egyeztethető össze a világi alapokra épülő érdekképviselet politikai gyakorlatával. Más szóval a politikai siker erkölcsi ára magas.⁴⁷ A politika bűnös világába történő belépés dilemmáját a Keresztény Koalíció azzal próbálta feloldani, hogy egyrészt „külszolgálati” jelleggel kezdett hivatkozni az evangéliumi keresztény értékek politikai képviseletére, másrészt hangsúlyozta e küldetés hazafias köteleességét. Bár mindez sikerrel járt, idővel újabb problémához vezetett. Az új keresztény jobboldal az 1990-es évek első felében annyira sikeres kampányokat folytatott, hogy az nemcsak a Demokrata Párt vereségeihez, hanem a Republikánus Párton belüli pozíció megerősödéséhez is vezetett, utóbbit pedig a régebbi republikánus politikusok már rossz szemmel nézték.⁴⁸ Mindez a pártpolitikai lojalitás kérdésén túlmenően érdekes helyzetet teremtett: miközben az új keresztény jobboldal a Republikánus Párton belül nem intézményesült, a konzervatív evangéliumi keresztény

⁴⁶ Mark J. Rozell – Clyde Wilcox: *Second Coming: The Strategies of the New Christian Right. Political Science Quarterly*, 111. (1996), 2. 279–287.

⁴⁷ John J. Miller: *Out of the Arena. National Review*, 53. (2001), 10. 30.

⁴⁸ Rozell–Wilcox (1996): i. m. 288. és 292.

és a hagyományos republikánus értékek részleges egybeolvadása révén végül is feloldódott a párt intézményében. Vagyis szimpatizánsai oly mértékben társították értékeit a Republikánus Párttal, hogy már nem volt szükségük választói útmutatókra, míg az új szavazók megszólítását már maga a párt is elvégezhetette korábbi gyakorlata szerint.⁴⁹ Mindennek fényében már kevésbé meglepő, hogy az új keresztény jobboldal Pat Robertson Keresztény Koalíciója óta nem hozott létre átfogó szervezetet, illetve elnökválasztások során a Republikánus Párthoz egyre szorosabb, jelöltjeihez azonban mindinkább pragmatikus kapcsolat fűzi.

A politikai aktivitás új stratégiái az evangéliumi keresztények és értékeik amerikai társadalmi, politikai és jogi rendszerben elfoglalt helyéről alkotott képet is megváltoztatták. A Jerry Falwell által elindított Morális Többség elnevezés lényege az volt, hogy az 1960-as évek társadalmi-kulturális forradalmának hatása ellenére a konzervatív evangéliumi keresztények által képviselt hagyományos értékek még mindig a többség által igényelt normalitást jelentik, szemben az egyéb csoportok (például homoszexuálisok) hangos kisebbségével.⁵⁰ A fundamentalista retorika részét képezte az amerikai értékek felőrlődésétől való félelem hangoztatása, az erkölcstelen politikai rendszer ellen folytatott küzdelem, valamint a végső győzelem, ami nemcsak kisebb-nagyobb politikai viták sikeres lezárását, hanem végső soron az egész amerikai nemzet keresztény értékrendre történő áttérését hozza magával.⁵¹ Az új keresztény jobboldallal szemben megfogalmazott egyik kritika, hogy lényegében egy olyan múltbéli, 19. századi amerikai keresztény társadalomhoz kíván visszatérni, amelynek létezése egyrészt vitatható, másrészt a 21. századi politikai intézményi és jogszabályi keretek tiszteletben tartása mellett nem lehet reális.⁵² A Morális Többség politikai arénában elszenvedett vereségei arra késztették az új keresztény jobboldalt, hogy megváltoztassa önképét. Falwell például 1980-ban már úgy fogalmazott, hogy követői az Egyesült Államok legnagyobb kisebbségét teszik ki, vagyis a hangsúly az amerikai rendszer megváltoztatásának igényéről átkerült arra az elvárásra, hogy a rendszeren belül minden más kisebbség által élvezett jogokban és tiszteletben a konzervatív evangéliumi keresztények is ugyanúgy részesüljenek.⁵³

⁴⁹ Miller (2001): i. m. 30.

⁵⁰ Williams (2010): i. m. 140.

⁵¹ Johnston (1982): i. m. 190–191.

⁵² Sabrina P. Ramet: "Fighting for the Christian Nation": The Christian Right and American Politics. *Journal of Human Rights*, 4. (2005), 3. 434.

⁵³ Johnston (1982): i. m. 194.

Mindez a jogi útra terelt vitákban is kimutatható. A kultúrharcban elszenvedett vereségek, illetve a politikai küzdelmekben szerzett szekuláris rutin ahhoz vezetett, hogy az új keresztény jobboldal a 2000-es években a „kulturális kisebbség” szerepét vette magára, előtérbe helyezve a liberalizmus logikája mentén megfogalmazott szabadságjogokat, különösképp a szólásszabadságot. A váltás azért is érdekes, mert ezzel a konzervatív evangéliumi keresztények lényegében átvették ideológiai ellenfeleik retorikáját és eszközt: a 20. században még kifejezetten kritikusak voltak a szólásszabadság kérdésével szemben, amelyben az erkölcsi szempontból obszcén megnyilvánulások (például a pornográfia), politikai szempontból pedig az ellentmondásos, illetve hazafiatlan véleménykifejezések (például tüntetések és zászlóégetés) lehetőségét látták. A szólásszabadság akkor bizonyult praktikus jogalapnak, amikor életpárti szervezetek az 1990-es években jogi perek útján érzékeltették, hogy abortuszellenes tüntetéseiket a szólásszabadság joga teszi lehetővé: érvelésük évekkel később is tetten érhető volt, amit a 2014-ben a Legfelsőbb Bíróság *McCullen v. Coakley* ügyben hozott döntése is megerősített, alkotmányellenesnek minősítve a terhességmegszakítást végző egészségügyi létesítmények közelében tartott tüntetések korlátozását.

A szólásszabadság mellett az új keresztény jobboldal másik fontos támasza a jogi vitákban a vallásszabadság. Az evangéliumi keresztények konzervatív ága a nem heteroszexuálisok közötti párkapcsolat ellen felhozott érve sokáig az erkölcstelenség, illetve a természetellenesség volt, ám az amerikai közvélemény ez ügyben tanúsított toleranciájának erősödésével párhuzamosan, valamint a homoszexuálisok közötti házasságot szövetségi szinten elismerő 2015-ös legfelsőbb bírósági döntést követően ez megváltozott. Az új keresztény jobboldal itt is a védelembe kényszerült hagyományos értékek megőrzésének jogát emeli ki: az azonos neműek közötti párkapcsolat törvénytelenége helyett arra kezdett törekedni, hogy az ilyen kapcsolatokat lelkiismereti okból ellenző állampolgárokat és szervezeteket a vallásszabadságra hivatkozva részben mentesse a diszkriminációellenes intézkedések betartásának kötelezettsége alól. E tekintetben kiemelendő a *Masterpiece Cakeshop v. Colorado Civil Rights Commission* jogeset, amelynek hátterében az állt, hogy egy Colorado állambeli cukrász vallási meggyőződésére hivatkozva megtagadta egy homoszexuális pár esküvői tortájának elkészítését és megrendelői igények szerinti díszítését. A jogi vitában az egyik fél diszkriminációra, a másik pedig a véleménynyilvánítás szabadságának megsértésére mutatott. A szólásszabadságra vonatkozó dilemmát ugyan nem megválaszolva, a konkrét ügyre azonban pontot téve a Legfelsőbb Bíróság 2018-ban kimondta, hogy bár a homoszexuálisokat és az azonos nemű

párokat valóban alapvető jogok illetik, a homoszexuális párkapcsolat vallási meggyőződésből való ellenzését a vallásszabadság joga védi.⁵⁴

Az utóbbi években a politika és a jog terén filozófiai fordulatot végrehajtó új keresztény jobboldal korábbi eredményeit meghaladó győzelmeket ért el, azonban mindez új kihívásokat is teremtett. Egyrészt a politikában szerzett nagyobb rutin nagyobb kitettséget is okozott. Az új keresztény jobboldallal szembeni kritikusok (különösen az evangéliumi keresztények progresszív ága) szerint a morális kérdésekben konzervatív evangéliumi keresztények az alantas világi politika alá vetették magukat, ami olykor vélt vagy valós kompromittáló helyzetekbe sodorja őket.⁵⁵ Másrészt fokozott politikai aktivitásuk kontraproduktív is lehet, hiszen utóbbi ellenreakciókat és mobilitást vált ki azok részéről, akik veszélyt látnak vélt vagy valós szándékaikban. Harmadrészt, mivel jogi úton szerzett győzelmeiket ideológiai ellenfeleik módszertanának átvételével szerezték, utóbbiak ügyéhez is hozzájárulhattak. A szólásszabadság jogát előtérbe helyező stratégia hátulütője, hogy a hitbéli meggyőződés kinyilvánítását degradálja, vagyis minden egyéb típusú véleménynyilvánítás szintjére helyezi, sőt akaratlanul muníciót szolgáltat az erkölcstelen megnyilvánulások (például pornográfia) szólásszabadságra hivatkozott védelmének.⁵⁶ Végül a szólásszabadság és a vallásszabadság érvényesítése más jogokkal szemben a kultúrharc új fejezetét hozhatják, amelyben a vitákat a felek immár elsősorban nem politikai (törvényhozói), hanem jogi (bírói) fórumokon rendezik, különböző szabadságjogok egymással történő szembeállításával.⁵⁷

Felhasznált irodalom

- Ashbee, Edward: George W. Bush, God, and Politics. *American Studies in Scandinavia*, 38. (2006), 1. 45–65. Online: <https://doi.org/10.22439/asca.v38i1.4547>
- Berggren, Jason – Nicol C. Rae: Jimmy Carter and George W. Bush: Faith, Foreign Policy, and an Evangelical Presidential Style. *Presidential Studies Quarterly*, 36. (2005), 4. 606–632. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2006.02570.x>

⁵⁴ Andrew R. Lewis: The Transformation of the Christian Right's Moral Politics. *The Forum*, 17. (2019), 1. 26–32. és 37–38.

⁵⁵ Gushee (2007): i. m. 48–49.

⁵⁶ Ramet (2005): i. m. 438–439.

⁵⁷ Lewis (2019): i. m. 40–41.

- Branwart, Doug: Jerry Falwell, the Rise of the Moral Majority, and the 1980 Election. *Western Illinois Historical Review*, 5. (2013), 133–156.
- Brownell, Kathryn Cramer: How the 1976 Election Reshaped American Politics: A Review Essay. *Political Science Quarterly*, 136. (2021), 1. 155–160. Online: <https://doi.org/10.1002/polq.13136>
- Corn, David: Hard Right Burning for Bush? *Nation*, 271. (2000), 5. 18–24.
- Ferber, Michael: Religious Revival on the Left. *The Nation*, 241. (1985), 1. 9–13.
- Fitzgerald, Frances: *The Evangelicals: The Struggle to Shape America*. New York, Simon & Schuster, 2017.
- Flint, Andrew R. – Joy Porter: Jimmy Carter: The Re-emergence of Faith-Based Politics and the Abortion Rights Issue. *Presidential Studies Quarterly*, 35. (2005), 1. 28–51. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2004.00234.x>
- Gecewicz, Claire – Gregory A. Smith – Anna Schiller: White Evangelicals See Trump as Fighting for Their Beliefs, though Many Have Mixed Feelings about His Personal Conduct. *Pew Research Center*, 2020. március 12. Online: www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2020/03/PF.03.12.20_religion.politics_report.pdf
- Gushee, David P.: *The Future of Faith in American Politics. The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2008.
- Hall, Charles F.: The Christian Left: Who Are They and How Are They Different from the Christian Right? *Review of Religious Research*, 39. (1997), 1. 27–45. Online: <https://doi.org/10.2307/3512477>
- Jelen, Ted G. – Clyde Wilcox: The Christian Right in the 1990s. *The Public Perspective*, 4. (1993), 3. 10–12.
- Johnston, Michael: The “New Christian Right” in American Politics. *Political Quarterly*, 53. (1982), 2. 181–199. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1982.tb01208.x>
- Knowles, Hannah: Christian Leaders Start to Break from Trump — with an Eye on DeSantis. *The Washington Post*, 2023. január 21. Online: www.washingtonpost.com/politics/2023/01/20/trump-christians-conservatives-evangelicals-desantis/
- Langenbach, Lisa: Evangelical Elites and Political Action: The Pat Robertson Presidential Candidacy. *Journal of Political and Military Sociology*, 17. (1989), 2. 291–303.
- Lattin, Bohn David – Steve Underhill: The Soul of Politics: The Reverend Jim Wallis’s Attempt to Transcend the Religious/Secular Left and the Religious Right. *Journal of Communication & Religion*, 29. (2006), 2. 205–223.
- Lee, Kathryn A.: “Can Anything Good Come Out of Nazareth?” The Evangelical Left and Justice. *Contemporary Justice Review*, 16. (2013), 3. 351–358. Online: <https://doi.org/10.1080/10282580.2013.828949>

- Lewis, Andrew R.: The Transformation of the Christian Right's Moral Politics. *The Forum*, 17. (2019), 1. 25–44. Online: <https://doi.org/10.1515/for-2019-0001>
- Margolis, Michele F.: Who Wants to Make America Great Again? Understanding Evangelical Support for Donald Trump. *Politics and Religion*, 13. (2020), 1. 89–118. Online: <https://doi.org/10.1017/S1755048319000208>
- Markels, Alex: Why Miers Withdrew as Supreme Court Nominee. *National Public Radio*, 2005. október 27. Online: www.npr.org/2005/10/27/4976787/why-miers-withdrew-as-supreme-court-nominee
- Marley, David John: Ronald Reagan and the Splintering of the Christian Right. *Journal of Church and State*, 48. (2006), 4. 851–868. Online: <https://doi.org/10.1093/jcs/48.4.851>
- Miller, Daniel D.: The Mystery of Evangelical Trump Support? *Constellations*, 26. (2018), 1. 43–58. Online: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12351>
- Miller, John J.: Out of the Arena. *National Review*, 53. (2001), 10. 28–30.
- Perkins, Tony et al.: Letter Urging Confirmation of Mike Pompeo as Secretary of State. *Family Research Council*, 2018. április 9. Online: <https://downloads.frc.org/EF/EF18D14.pdf>
- Ramet, Sabrina P.: “Fighting for the Christian Nation”: The Christian Right and American Politics. *Journal of Human Rights*, 4. (2005), 3. 431–442. Online: <https://doi.org/10.1080/14754830500257737>
- Rozell, Mark J. – Clyde Wilcox: Second Coming: The Strategies of the New Christian Right. *Political Science Quarterly*, 111. (1996), 2. 271–294. Online: <https://doi.org/10.2307/2152322>
- Swartz, David R.: Identity Politics and the Fragmenting of the 1970s Evangelical Left. *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation*, 21. (2011), 1. 81–120. Online: <https://doi.org/10.1525/rac.2011.21.1.81>
- Swartz, David R.: The Evangelical Left and the Future of Social Conservatism. *Society*, 49. (2021), 54–60. Online: <https://doi.org/10.1007/s12115-011-9502-z>
- Turek, Lauren Frances: Religious Rhetoric and the Evolution of George W. Bush's Political Philosophy. *Journal of American Studies*, 48. (2014), 4. 975–998. Online: <https://doi.org/10.1017/S0021875814000681>
- Wallis, Jim: Time to Take Our Faith Back. *The American Prospect*, 16. (2005), 8. 43–46.
- Wilcox, Clyde: The Christian Right in Twentieth Century America: Continuity and Change. *The Review of Politics*, 50. (1988), 4. 659–681. Online: <https://doi.org/10.1017/S0034670500041991>
- Williams, Daniel K.: Jerry Falwell's Sunbelt Politics: The Regional Origins of the Moral Majority. *Journal of Policy History*, 22. (2010), 2. 125–147. Online: <https://doi.org/10.1017/S0898030610000011>

Vákát

3. fejezet

Berényi György

Posztszekuláris kor – Az evangéliumi kereszténység kilátásai a jövőre

Bevezetés

A 2000-es évektől a nemzetközi kapcsolatokban a vallás viszonyában jelentős változás állt be. Új nexus kezdődött, amely alól az amerikai evangéliumi kereszténység sem kivétel. Sőt a kereszténységen belül zajló globális folyamatok szoros összefüggést mutatnak az elmúlt száz év amerikai történéseivel. Egyrészt, mivel ez az időszak az amerikai viláგuralom idősza, másrészt, mert a kereszténység szempontjából rendszerszintű változások zajlottak le benne (pünkösdi ébredés). Globálisan a demográfiai, világréndbeli, civilizációs és társadalmi folyamatok alakulásával, a vallás és biztonság kérdése megkerülhetetlen lesz az elkövetkező években és évtizedekben, és soha nem látott kihívás elé állítja a nemzetközi közösséget és államokat.

Az amerikai evangéliumi kereszténységet azonban nemcsak a globális trendek, hanem a kereszténységen belül az elmúlt száz évben elkezdődött, soha korábban nem látott és nagy méreteket öltő változások ugyanúgy meghatározzák, mint az új információs társadalmi rend. A közösségek és törzsek¹ a poszt-truth korszak miatt identitásbeli, szervezeti, strukturális, missziós és érték-érvényesítő szinten eddig nem látott legitimációs, kooperációs és biztonsági kihívással néznek szembe. Az ipari forradalom negyedik hulláma, a dolgok internete (IoT), a mesterséges intelligenciák (MI/AI) stb. fejlődése a mélyen gyökerező protestáns ébredési lelkület alkalmazásának új korszakát hozhatják el. Mindez a posztszekuláris világrénd és szemlélet találkozik a szeptember

¹ Michel Maffesoli: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London, SAGE, 1995.

11-ét követően egyre erősödő vallási fundamentalizmussal és (neo-) törzsi mentalitással.²

Posztszekuláris kor

A kétpólusú világrend felbomlása után egy új, napjainkban is formálódó globális világrend van kialakulóban, amely már se nem szekuláris, se nem vesztfáliai, hanem egyszerre nacionalista, globalista, technokrata és vallásos. Az amerikai evangéliumi mozgalom jövőjével kapcsolatos – kiemelt fontosságú és megválaszolandó – kérdés, hogy a republikánusok vereségével zárult sorsdöntő 2020-as elnökválasztás után a mérsékelt baloldali liberális Demokrata Párt képes-e kielégítő módon megoldani a bonyolult világrendi és társadalmi átalakulásból származó, posztszekuláris vallásos jellegtől áthatott problémahalmazt. Ebben az evangéliumi identitás – amennyiben a címkét meg is őrzi³ – képes lesz-e az örökségét nem feladva alkalmazkodni az egyszerre hálózatos (posztmodern), osztály- és pártpreferenciális (modern) és (neo-) törzsi (premodern) világhoz.⁴ Ugyanis ez a világ határozza meg a hanyatló szuperhatalmi ágba⁵ lévő Egyesült Államok önazonosságát, létét és jövőjét a 21. században, amelyben a Waldorf-saláta mikrotársadalmainak, szubkultúráinak és törzseinek együttélése jelenti a választ arra a kulcskérdésre, hogy *kik is ők* valójában.⁶

² Michel Maffesoli: From Society to Tribal Communities. *The Sociological Review*, 64. (2016), 4. 739–747.

³ Mark Labberton (szerk.): *Still Evangelical? Ten Insiders Reconsider Political, Social, and Theological Meaning*. Downers Grove, IVP Books, 2018.

⁴ Timothy Phillips: Modernity, Postmodernity, and an Evolving Spirituality. *Review & Expositor*, 115. (2018), 3. 329–350.

⁵ Giorgio Romano Schutte: The Challenge to US Hegemony and the “Gilpin Dilemma”. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 64. (2021), 1.

⁶ Samuel P. Huntington – Steve Dunn: *Who Are We?: The Challenges to America’s National Identity*. New York, Simon & Schuster, 2004.

Milyen is az új világrend?⁷ (Geopolitika és geovallás)

A geopolitika múlt századi centrikus megközelítésétől az új évezredre a nemzetközi közösség – élén az Egyesült Államokkal – fokozatosan egy új háromszóttatú modell irányába kezdett elmozdulni. Ebben az új szisztémában a geopolitika mellett a geoközgazdaság (*geo-economics*) és a geovallások (*geo-religions*) hármasságának egymásra gyakorolt hatásáé és egymástól való függőségéé a főszerep. Ha a geopolitika legfőbb célkitűzése a hatalmi és stratégiai előny megszerzése, ha a geo(köz)gazdaság lényege a gazdasági források, javak, eszközök és piacok maximalizálása, akkor a geovallásnak a fókuszában – élve a morális felsőbbrendűségéből fakadó hatalmával – a tömegek támogatásának megnyerése, befolyásolása és meggyőzése áll legitimáció, identitás és motiváció tekintetében.⁸ Mivel minden vallás szorosan kötődik az emberek és az államok túlélését biztosító környezethez, annak földrajzi kereteihez, gazdaságához és politikájához, az evangéliumi keresztények az 1960-as évektől tudatosan igyekeztek transzcendens küldetésüket ezen a geovallásos síkon is megvalósítani lokális és globális léptékben egyaránt. Az amerikai kultúrában az új világrend hajnalára az evangéliumi identitás lett a közösség térbeli vallásos kivételése, és annak politikájával és gazdaságával függőségi viszonyban levő megtartó ereje.

A geovallásos gondolkodás azonban nem elszigetelt jelenséggként hatott az Egyesült Államok stratégiai gondolkodására, hanem a 21. századra ugyanúgy része az orosz (ortodox), a közel-keleti (judaista és iszlám), de még a kínai gondolkodásnak is.⁹ A hidegháború végétől az új, formálódó világrend kibontakozásában a vallás egyre nagyobb figyelmet kap mind az elméleti gondolkodás, mind a politikai cselekvés terén.¹⁰ A kétezres évek elejétől a vallás egy régi-új nexusba került.¹¹ Olyannyira, hogy egyes szakemberek egyenesen Isten

⁷ Pat Robertson: *The New World Order*. Dallas, Word Pub., 1991.

⁸ Berényi György: A vallási és biztonsági trendek vitás geopolitikai kérdései. In Baráth Noémi Emőke et al. (szerk.): *A haza szolgálatában. Konferenciakötet 2020*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2021. 88–89.

⁹ Shao Binhong (szerk.): *China under Xi Jinping. Its Economic Challenges and Foreign Policy Initiatives*. Leiden, Brill, 2015. 167–185.

¹⁰ Jeffrey Haynes: *An Introduction to International Relations and Religion*. London, Routledge, 2013.

¹¹ Robert A. Seiple – Dennis R. Hoover (szerk.): *Religion and Security: The New Nexus in International Relations*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004.

századának nevezik a 21. századot.¹² A teljes képhez azért az is hozzátartozik, hogy a szekularizált világképet és intézményi struktúrát leszámítva az emberiség túlnyomó többségének meghatározó realitása a vallásos világkép (volt és maradt). Jelenleg a Föld lakosságának 88,2 százaléka vallásos és 11,8 százaléka ateista vagy agnosztikus. Ez utóbbi csoport ráadásul csökkenő tendenciát mutat. 2050-re különféle mérési adatok alapján közel 8,1–8,5 milliárd fő lesz vallásos. Mindez azonban még mindig csak a jéghegy csúcsa, ugyanis a demográfiai robbanást megélő országok, régiók és kontinensek a Pew Research Center¹³ alapján globálisan fogják átírni a vallás helyét és jelentőségét. Ebben a folyamatban pedig az amerikai evangéliumi kereszténységnek elvitathatatlan hatása van a politikai tevékenységtől a missziós küldetésig, de ugyanúgy a kulturális dominanciáig, valamint a gazdasági és hatalmi hegemoniájáig (például öbölháború 1990–1991, délszláv háború 1990–2001, afganisztáni háború 2001–2021). A vallás és a (geo) politika szempontjából gazdag történelmi múltat lezáró vesztfáliai béke után (1648) ma (~2021) újra reneszánszát éli a prevesztfáliai, de már posztsekkularis fúzió.¹⁴

9/11 után

Habár számos folyamat már 2001. szeptember 11. előtt elkezdődött, mégis a két-pólusú világrend felbomlása után ez tekinthető a posztsekkularis világ cezúrájának. Ez volt az a történelmi pillanat és csomópont, amelyben összefutottak úgy az iszlám és az evangéliumi vallásos szálak, mint az unipoláris hatalmi hegemonia lehetőségei és korlátai. Ebben kulcsszereplő volt az a 2000-ben megválasztott George W. Bush, aki egyebek mellett visszahozta az evangéliumi apokaliptikus, kereszties hadjáratos, konfrontatív retorikát az amerikai bel- és külpolitikába. Bush személyében egyesült a cowboy-kapitalizmus és az evangéliumi kereszténység. A Lari Nyroos által a vallást és geopolitikát egyesítő *religeopolitics*

¹² Monica Toft – Daniel Philpott – Timothy S. Shah: *God's Century: Resurgent Religion*. New York, W. W. Norton & Co. 2011.

¹³ Pew Research Center: *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050*. 2015. április 2.

¹⁴ Gertjan Dijkink: When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective. *Geopolitics*, 11. (2006), 2. 192–208.

kifejezés megszületése sem a véletlen műve.¹⁵ Az amerikai keresztények eszkatologikus, premillennialista teológiája¹⁶ Karl Rove szerint a Bush-éra idején a Republikánus Párt kiindulási alapja volt.¹⁷ Az elnök személyében – az erőteljes multikulturalizmusnak, világrendi átrendeződésnek és az ezzel kapcsolatos félelmeknek a kezelésére – egy olyan korszak előfutárát láthatjuk, amit a megérzéseken, hiten¹⁸ alapuló, úgynevezett profetikus politika jellemez. Igaz ugyanakkor, hogy mindezen jelenségeknek az evangéliumi mozgalmon belüli kibontakozása 2016-ig váratott magára.¹⁹

Szeptember 11-e után, valamint az iraki háború utóhatásaként sokan a fiatalabb evangéliumi keresztények közül elkezdték megelégedni a pártpolitikát, amely azon túl, hogy az elnök közülük való, a gyakorlatban kevés kézzelfogható eredményt hozott számukra. Ennek kapcsán nem is csoda, hogy Bush elnök támogatottsága jelentősen csökkent ebben a társadalmi csoportban. Az idősebb generációnak imponáló harcias politikai teológia helyett sokan vágytak a megbékélés és remény üzenetére. Számokban ez úgy nézett ki, hogy míg 2001-ben a fiatal evangéliumiak 55 százaléka vallotta magát republikánusnak, addig 2008-ra ez a szám 40 százalékra csökkent. Az elnök személyével kapcsolatban ez a kiábrándultság még látványosabb volt tekintettel arra, hogy míg ugyanennek a fiatal korcsoportnak a körében 2003-ban az elnök elfogadottsága 87 százalékon állt, addig 2008-ra ez 45 százalékra zuhant.²⁰ Ezek a számok sokféleképpen magyarázhatók, de egy rendkívül fontos jelenséget nem szabad eközben szem elől téveszteni, éspedig hogy mindez egy olyan társadalmi átrendeződés időszakában zajlott, amikor az emberek az előző század osztály-, párt- és felekezeti, társadalmi struktúrái helyett olyan új komplex keretek között kezdték keresni az identitásukat és helyüket, mint a globalizáció, a digitalizáció és az információs társadalom. Ezek között a keretek között a *Christian Coalition*höz hasonló kezdeményezéseknek a Facebook-humanitarianizmussal, zöldkereszténységgel vagy

¹⁵ Lari Nyroos: Religeopolitics: Dissident Geopolitics and the 'Fundamentalism' of Hamas and Kach. *Geopolitics*, 6. (2001), 3. 135–157.

¹⁶ E teológiai nézet szerint Jézus második visszajövetele megelőzi az ezer évig tartó aranykort a Földön. Ehhez a nézethez kapcsolódik a Jelenések könyvéből nagy nyomorúságként ismert apokaliptikus eseménysor.

¹⁷ John Agnew: Religion and Geopolitics. *Geopolitics*, 11. (2006), 2. 183–191.

¹⁸ Ron Suskind: Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush. *The New York Times*, 2004. október 17.

¹⁹ Robin Rogers – Peter G. Heltzel: The New Evangelical Politics. *Society*, 45. (2008), 5. 412–414.

²⁰ Rogers–Heltzel (2008): i. m. 413.

az individualista Jézus-képpel kellett felvenniük a versenyt. Ebből a szempontól egészen más színezetet kap a fiatal evangéliumiak elmozdulása az új generáció elnökjelöltje (Barack Obama) irányába. Egyesek ezt az evangéliumi mozgalom progresszív irányba történő elmozdulásaként értelmezték,²¹ de valójában 2021-ből visszatekintve a poszt szekuláris (neo-) törzsi spirituális, érzelemvezérelt profetikus politikai teológia irányába való elmozdulás korai szakasza volt ez. Míg ebben az időszakban a hagyományos evangéliumiságtól való eltérés még csak a fiatal generációt érintette, addig a kapitalista gazdasági világválság és recesszió (2008–), az afganisztáni fiasco, az amerikai örökség elvesztése, a geopolitikai visszaszorulás után a 2010-es évek közepére már az evangéliumi mozgalom java részét mozgósítani tudta az a klasszikus evangéliumi konzervativizmustól eltérő irányzat, amelyet Donald Trump testesített meg.

Barack Hussein Obama és az evangéliumiak

A Bush-adminisztrációt váltó, Obama elnök vezette remény²² (*hope*) Amerikája – amellet, hogy vonzotta a fiatal evangéliumiakat – ideális táptalajt teremtett az evangéliumi identitást veszélyeztető félelmek szárba szökkenésének. Obama a legtöbb fehér konzervatív keresztény számára egzotikus karakternek tűnt. Hawaii gyerekkorával, muszlim országban eltöltött éveivel, fehér-fekete felmenőivel, idegenül csengő nevével (amely ráadásul a középső Husseinnel még ellenségesebben hangzott az amerikai fül számára²³), liberális keresztény kötődésével lényegileg antitézise volt az evangéliumi ideálnak. Mindezek tetejébe politikája olyan szociális kérdésekben csúcsosodott ki, amit az evangéliumiak java részének gymra képtelen volt befogadni. Már a kezdetektől Obama születési adataira való hivatkozással el akarták vitatni az elnökség betöltéséhez való jogát,²⁴ ebben a majdani elnök Trump a 2012-es választásokon való indulását fontolgatva – állítása szerint – tevőlegesen is részt vett magánnyomozások megrendelésével. A Republikánus Pártnak – amelyen belül 45 százalék körüli

²¹ David P. Gushee: *The Future of Faith in American Politics: The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2007.

²² Deborah F. Atwater: Senator Barack Obama: The Rhetoric of Hope and the American Dream. *Journal of Black Studies*, 38. (2007), 2. 121–129.

²³ Martin A. Parlett: *Demonizing a President: The "Foreignization" of Barack Obama*. Santa Barbara, ABC-CLIO, 2014. 123–162.

²⁴ Parlett (2014): i. m. 37–74.

az *újjaszületett, evangéliumi* regisztrált szavazók aránya – egyik fő politikai beszédtemájaként 2017-re sikerült elérnie azt, hogy a regisztrált republikánus szavazók 72 százaléka továbbra is kételkedett Obama állampolgárságában.²⁵ Obama kritikájának egy másik fő csapásiránya szerint az elnök apjának vörös örökségét kibontva akarta az *amerikai életet* aláásni.²⁶ Mindezeket az evangéliumi identitás szempontjából hűsbavágó dolgokat tovább mélyítette, hogy az evangéliumiak egy szélsőségesebb része Obamát – saját keresztény hitvallása ellenére²⁷ – muszlimnak tartotta, amivel az egész Obama-jelenségnek antikrisztusi, apokaliptikus színezetet és értelmezést adtak. Az evangéliumi eszkatológia szerint ugyanis a végidők egyik fő ellensége az iszlám, ez pedig csupán pár évvel a 9/11-es iszlám terrortámadás után tolerálhatatlan vészjelzésnek bizonyult, ami utat készített a már-már messianisztikus attribútumokkal felruházott Trump majdani támogatásának. Obama ezt az *antikrisztusi* imázst a szociális evangélium és liberalizmus jegyében további olyan jelenségekkel is erősítette, mint az abortusz legalizálásának támogatása (*pro-choice*), ami szemben áll(t) az evangéliumi *pro-life* állásponttal, amely szerint az élet a fogantatással kezdődik.

Az azonos neműek házasságának kérdésében Obama 2008 és 2012 között megélt evolúciója – amelynek eredményeképpen 2015-re ez a gyakorlat már 36 államban legálissá vált – egy újabb feloldhatatlan szembenállást és frontot nyitott a liberális demokráta világa (Obergefell v. Hodges)²⁸ és a keresztény gyökereikért és családmmodellért küzdő evangéliumi mozgalom között. Utóbbiaknak ehhez a küzdelemhez új taktikai lépésre is szükségük volt, amely abban állt, hogy ahelyett, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntését igyekeztek volna megváltoztatni, a hangsúlyt a vallásszabadság megőrzésére helyezték. Vagyis minden olyan esetben, amikor a meglegházasság kérdésében a hatályos törvények ellenében cselekszik valaki, rendre a személyes lelkiismereti és vallásszabadságára való hivatkozással teszi ezt. Ez a jogi helyzet vezetett az olyan országosan/nemzetközileg ismertté vált esetekhez, amikor adott esetben keresztény cukrászok a véleménynyilvánítás és a vallásszabadság jogán tagadták meg azonos nemű párok esküvői tortájának az elkészítését. Ezt az LMBTQ-közösség tagjai

²⁵ John Fea: *Believe Me: The Evangelical Road to Donald Trump*. Grand Rapids, Eerdmans, 2018.

²⁶ Parlett (2014): i. m. 163–192.

²⁷ Robert P. Jones – Daniel Cox: President Barack Obama and His Faith. In Mark J. Rozell – Gleaves Whitney (szerk.): *Religion and the American Presidency. The Evolving American Presidency*. Cham, Palgrave Macmillan, 2018. 261–284.

²⁸ Adria Neal: *Obergefell v. Hodges and Support for Same-sex Marriage: Changes in National and State Public Opinion*. College of Arts & Sciences Senior Honors Theses. Paper 101. 2016.

diszkriminációra hivatkozva vitatták, ami a Masterpiece Cakeshop v. Colorado Civil Rights Commission jogeset kapcsán is megjelenik.²⁹ Míg a zsidó-keresztény kultúrkör és a nyugati civilizáció több évezredes házasságértelmezését – egy férfi és egy nő egysége –, az 1996-os *Defense of Marriage Act*et (a házasság védelméről szóló törvény) a demokrata Clinton-adminisztráció is támogatta, Obama elnökségének második ciklusában ebben földcsuszamlásszerű változás következett be.

Donald Trump círusi felemelkedése³⁰

Ahogy a 2016-os elnökválasztás kampánygépezete előre haladt, egyre világosabbá vált, hogy az evangéliumiak – talán a politikai hatalom újbóli megszerzésének lehetőségét mérlegelve, a többi jelölt (Cruz, Rubio, Carson) ellenében, egyre nagyobb arányban fel fognak sorakozni Trump mögé. November 8-án a magukat fehér evangéliumiaknak tekintő szavazók 81 százaléka a Fehér Háza juttatta Donald J. Trumpot és vele együtt saját világnézetük küldötteit/ügynökeit. A kapott számadatok alapján az evangéliumiak nagyobb százalékban – 10-ből 8-an – és többen szavaztak Trumpra, mint George W. Bushra 2000-ben és 2004-ben, mint John McCainre 2008-ban vagy Mitt Romney-ra 2012-ben. Számos, különféle temperamentumú szakmunka, publicisztika és elemzés született ennek az eredménynek a feldolgozására, az ide vezető út és okok feltárására. Egyesek a régi keletű fehér evangéliumi félelmekre, hatalomvágyra és nosztalgiára vezetik vissza a történeteket, amelyek legfőbb célja a régi értékek visszaszerzését és helyreállítását szolgálta.³¹ Eszerint a kissé torzító, xenofób, intoleráns és az amerikai kivételességtudatot félreértő régi reflexek a 2016-os választások alkalmával is jól működtek, ezzel igyekezve profetikusan megidézni a reagani dicső múltat. Ehhez karakterében és személyében Trump hozta is a szükséges minimumot. Ennek a bármi áron megvalósítandó helyreállítási szemléletmódnak természetesen komoly motivációt jelentett a demokrata (liberális) Barack Obama két elnökségi ciklusa alatt tapasztalt tradicionális amerikai értékekben

²⁹ Michael McGough: Opinion: The Sleeper Issue in the Gay Wedding Cake Controversy. *Los Angeles Times*, 2015. augusztus 17.

³⁰ Rebecca Barrett-Fox: A King Cyrus President: How Donald Trump's Presidency Reasserts Conservative Christians' Right to Hegemony. *Humanity & Society*, 42. (2018), 4. 502–522.

³¹ Fea (2018): i. m.

bekövetkezett változás, főleg ami a fundamentalista tradicionális evangéliumnak tekintett család- és társadalomkép kapcsán történt. A demokrata elnökjelöltet, Hillary Clintont gyakorlatilag teljes mértékben azonosították Obama politikájával, és esetleges elnökségében elődje irányvonalának továbbvitelét látták. Az amerikai kultúrában és pszichében bekövetkezett kilengés visszabalanszírozása szempontjából Trump karcos, maszkulin karakterében – ha erkölcsében nem is – vélték felfedezni azt az erős embert, aki az evangéliumi identitás számára kardinális munkában – a perzsa Círus mai megtestesítőjeként, mint az amerikai történelemben sokan mások³² – támogatásuk fejében a segítségükre lehet.

Ugyanebben a küldetésben, de különböző karakterrel vett részt a Trump-adminisztráció másik két erős embere, Mike Pence alelnök és Mike Pompeo külügyminiszter. Az evangéliumi globális küldetés szétválaszthatatlan az USA Izrael-barát politikájától, amelyben több kisebb horderejű ügy mellett kiemelkedik kettő, amely ugyancsak a profetikus politikát erősíti. Az egyik az Egyesült Államok izraeli nagykövetségének Jeruzsálembe költöztetése 2017 végén, ezzel Izrael fővárosának ismerve el Jeruzsálemet. Ennek kiváltó oka és legfontosabb üzenete leginkább belpolitikai jellegű volt, éspedig az őt támogató evangéliumi (és konzervatív zsidó) közösség kielégítése az 1995 óta húzódó kongresszusi törvény megvalósítása révén.³³ Másik emblematisztikus külpolitikai ügy az Ábrahám-megállapodások (vagy -egyezmények: *The Abraham Accords*),³⁴ amelyek bizonyos szempontból a Trump-adminisztráció mögötti neokonzervatív, illetve evangéliumi világszemlélet mellett az elnök személyiségének és a geovallásos 21. századnak a lenyomatai.³⁵

Egy másik ok, amiért az evangéliumiak Trumpot támogatták, az államot és egyházat elválasztó falak mibenlétének rendezéséről szólt. Ez a kérdés bizonyos szempontból Jeffersonig vezethető vissza,³⁶ és az amerikai (keresztény) gyökereket és identitást érintő kérdésként feszül a demokrata és republikánus,

³² Hanne A. Trangerud: The American Cyrus: How an Ancient King Became a Political Tool for Voter Mobilization. *Religions*, 12. (2021), 5. 354.

³³ Hasbi Aswar: The U.S. Foreign Policy under Trump Administration to Recognize Jerusalem as the State Capital of Israel. *Nation State: Journal of International Studies*, 1. (2018), 2. 132–141.

³⁴ Szalai Máté – Wagner Péter: Ábrahám-megállapodások. *The Abraham Accords*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, E-2020/84. 2020.

³⁵ Hae Won Jeong: The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting. *Middle East Policy*, 28. (2021), 1. 36–50.

³⁶ Daniel Dreisbach: *Thomas Jefferson and the Wall of Separation between Church and State*. New York – London, New York University Press, 2002.

a szekuláris és evangéliumi keresztény világszemlélet között. Az államot és egyházat elválasztó falak mibenlétének kérdése a második világháború után ismét igen élesen jelent meg az amerikai társadalomban, és a *Moral Majority* (Morális Többség) 1970-es évekbeli küzdelmét és stratégiáját (vagyis a politikai hatalom megszerzését) megidéző jelenségeként jelentkezett a kampányban. Ebben, nem meglepő módon, élen járt Jerry Falwell, Jr.,³⁷ aki 2020-ig töltötte be a Liberty University elnöki tisztségét. Ebből következik, hogy az evangéliumi keresztények egy része nemzetük morális karakterének a megőrzését a politikai hatalomtól és hatalomban látja biztosítotttnak, ezért szavazatával igyekszik ezt szavatolni. Erre a hozzáállásra a Biblia szövege mellett az egyháztörténet is számtalan példát prezentál, azonban gyakorlati haszna és Istentől való volta már nem áll vitán felül. Sőt – az igen magas részvételi arány és támogatás ellenére – Trump elnök (és vele együtt a példa nélküli támogatást élvező evangéliumiak) 2020-as veresége is kérdéseket vet fel.

Az evangéliumi mozgalom részéről elsőre nehezen érthető a Trumpnak nyújtott támogatás egy következő vetülete, amely a keresztény amerikai nemzet és protestáns nemzeti identitás aranykora megidézésének a nosztalgikus vágyából ered. A fragmentálódott poszt-*truth* buborékok közötti párbeszéd helyett egy letűnt kor visszaállításának anakronisztikus megvalósítása volt a cél, amely jól illeszkedett Trump MAGA (*make America great again*) szlogenjéhez és küldetéstudatához.³⁸ Ebben az öt dologban, a félelemben, az apokaliptikus világszemléletben és geopolitikai küldetéstudatban, a hatalom keresésében és a nosztalgiában foglalható össze az evangéliumiak támogatása Trump felé. Az információs társadalom komplexitásában, „posztigazság” világában könnyen válik az ember saját félelmeinek az áldozatává, ami meg is történt az evangéliumiak nagy tömegeivel is. A politikai hatalom megszerzése ebben a (neo-) törzsi berendezkedésben és fragmentált, plurális társadalomban a régi mechanizmusok alapján igen kiszámíthatatlan, ezért volt annyira kísértő az evangéliumiak számára a politikai hatalom megragadására az erős ember dilemma vállalása (érték- helyett érdekkpreferencia). Trump továbbá kecsegtető válasznak tűnt a kiszámíthatatlan

³⁷ Benjamin F. Hachten: *The Policy and Personal Motivations behind the Endorsement of Donald Trump by Four Evangelical Endorsers*. College of Arts & Sciences Senior Honors Theses. Paper 146. 2017.

³⁸ Andrew L. Whitehead – Samuel L. Perry – Joseph O. Baker: *Make America Christian Again: Christian Nationalism and Voting for Donald Trump in the 2016 Presidential Election*. *Sociology of Religion*, 79. (2018), 2. 147–171.

világrendi átalakulásra a profetikus/apokaliptikus narratíva előmozdításának és a protestáns hagyaték kiteljesítésének ígéretével.

Trendek és kontextus

Nem túl hálás feladat a jövőbeli kilátásokról állást foglalni, mégis, a trendkutatás módszertanát alapul véve le lehet vonni hasznos következtetéseket. Igaz ez a globális és korszakos jelenségek vizsgálatakor, mint amilyen a poszt-truth korszak és az információs társadalom, de ugyanúgy igaz ez az amerikai vallásosság egészére is, mint annak egyik meghatározó ágára, az amerikai evangéliumi mozgalomra. A második világháború óta az egyik legfigyelemreméltóbb mozgás és mozgósítás a konzervatív keresztények között következett be. Az 1960-as évek kulturális forradalmára és társadalmi átalakulására adott válaszreakcióként értelmezhetjük, hogy a *New Christian Right* (új keresztény jobboldal) az evangéliumi hívőkkel együtt az évszázad utolsó évtizedeire közös nevezőre jutottak, és az 1980-as évektől a republikánusok legösszetartóbb erejévé váltak. 1990 és 2015 között amerikai összehasonlításban egy számjegyről 20 százalékosra nőtt az úgynevezett semmilyen vallási hovatartozással rendelkezők száma, és ez a trend leginkább az Y generációt (*millennials*) érintette. Bizonyos prognózisok alapján, ha az őket követő Z generáció tagjai is követik elődeik példáját, akkor hamarosan az amerikaiak egyharmada a vallási hovatartozás nélküliek közé fog tartozni. Ez azonban egyáltalán nem jelent vallástalan világképet. Sőt ennek az ellenkezője az igaz. Ha semmilyen más spirituális irányzathoz nem is tartoznának, az átlag amerikaiak igenis hisznek az amerikai nemzeti vallásban (*American Creed*) és identitásban, amely sok szálon összefonódik az Egyesült Államok protestáns gyökereivel és annak legfrissebb irányzatával, az evangéliumi mozgalommal. Másik jól követhető minta, hogy az amerikai fiatalok előszeretettel járnak nagyszüleik nyomdokában. Vagyis az 1950-es évek technikai és társadalmi átalakulásában kultúrforradalomként kibontakozó evangéliumi mozgalom (amely társadalmilag mérsékelt liberális, teológiailag konzervatív) jó mintát jelent a negyedik technikai és információs forradalom bennszülöttjeinek, viszont a politikai teológia helyett inkább a profetikus politika veszi át a szerepet.³⁹ Ezt a trendet

³⁹ Eliza Griswold: Millennial Evangelicals Diverge from Their Parents' Beliefs. *The New Yorker*, 2018. augusztus 27.

jól illusztrálja, hogy a szekularizációs tézis atyjaként ismert Peter Berger is, megkövetve saját magát, most már inkább a vallás újabb térhódítását vetíti előre az új évezredre.⁴⁰

Egy másik kulcsjelenség, amellyel végigkísérhetjük az evangéliumi mozgalom kibontakozásának szakaszait, az individualizmus térhódítása. Ma már a nem személyes döntésen alapuló (hanem örökölt, beleszületett) és a pillanatnyi preferenciát nélkülöző identitás vajmi kevésbé tud releváns lenni a fogyasztói társadalom szülte plurális mentalitású egyének számára. Ez igaz a hozzávetőlegesen 80 milliós evangéliumi közösségre is, amelyben az egyének szája íze szerint igen változatos és megosztott képet kapunk. A kemény magot továbbra is a konzervatív fehér evangéliumiak adják, de letűnt dominanciájukat egyre árnyalják az afroamerikai közösségek, az újjászületett római katolikusok, a karizmatikus spanyol ajkúak stb. Talán a legkisebb közös nevező (egyben a legnagyobb közös többszörös) az evangélium személyes, életet újjászülő, konzervatív biblikusságon nyugvó valóságának az elismerése és az abból fakadó közösségtudat. Ebből a szempontból a 21. századra úgy tűnhet, hogy ez az evangéliumi nagysátor lassan eléri kiterjesztettségének határait, amely ugyanakkor az individualizálódása által elveszíti kollektív megkülönböztető jegyeit.

Az ARIS (*American religious identification survey* – amerikai vallásiidentitás-felmérés) az egyik leghosszabb ideig folytatólagosan végzett (1990, 2001, 2008) ilyen jellegű felmérés.⁴¹ A kutatás módszertanából következően számszerűen meg lehet különböztetni a magukat felekezethez tartozónak valló és független evangéliumi hívők arányát. Az ARIS 2008-as jelentése szerint a felnőtt amerikai lakosság 34 százaléka, valamint az amerikai keresztények 45 százaléka vallja magát újjászületett vagy evangéliumi kereszténynek. Vagyis, míg a második világháború után csupán az amerikai protestánsok egyharmada vallotta magát újjászületettnek, addig az újjászületettek száma mára a keresztények több mint a felét teszi ki, továbbá majd minden felekezetben megtalálhatók.

Eszerint három világos trend rajzolódik ki az adatokból. Az egyik szorosan összefügg a másik kettővel, éspedig a fővonalas protestánsok számának erős csökkenése egyszerre növelte úgy a felekezethez tartozó evangéliumiak, mint

⁴⁰ Rhys Williams: *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Sociology of Religion*, 62. (2001), 1. 131–132.

⁴¹ Candy Gunther Brown – Mark Silk (szerk.): *The Future of Evangelicalism in America*. New York, Columbia University Press, 2016. 2.

a függetlenek létszámát.⁴² Demográfiai szempontból is megállapítható, hogy az evangéliumi mozgalom közel megegyezik az amerikai társadalom összetételével: 53 százalékuk nő, míg életkoruk alapján 18–29 év között 12 százalék, 30–49 év között 38 százalék, 50–69 év között 30 százalék, és 70 éves kor felett 12 százalék. Több mint 75 százalékuk rendelkezik érettséggel, és 19 százalékuk felsőfokú végzettséggel. 57 százaléka az evangéliumiaknak házas, 10 százaléka elvált, 8 százaléka özvegy, és 18 százaléka soha nem volt házas. Bevételeik szerint is teljesen lefedik a társadalmi szórást. Jelentős részük (14 százalék) 50–75 ezer dollár között keres, és 76 százalékuk saját otthonnal rendelkezik. Ebből világosan látszik, hogy az evangéliumi mozgalom a teljes amerikai társadalmi szövet része, és hogy az amerikai kereszténység egyre inkább evangéliumizálódik, ami egyben a patrióta, amerikai nemzeti vallási identitást is erősíti.⁴³

A vallási hovatartozása szerint a Pew Research alapján önmagát egyik kategóriába sem (*none*) soroló amerikaiak aránya a 2007-es 16 százalékról 2014-re 23 százalékra nőtt. Ugyanezen időszakban az USA keresztény népessége 78-ról 71 százalékra esett, ugyanakkor az evangéliumiak száma csupán kevesebb, mint 1 százalékot csökkent (26,3-ról, 25,4 százalékra), miközben a protestánsok közötti részarányuk 51-ről 55 százalékra nőtt. Másik érdekesség, hogy mindkét (ARIS, Pew) felmérés azt igazolta, hogy míg azok közül, akik evangéliumi családban nőttek fel, csupán 8 százalék az, aki nem vallja magát evangéliuminak, addig a nem evangéliumi háttérből jövők 10 százaléka tér át. Így a 2014-es Pew Research becslése szerint 64 millió fő a magát evangéliuminak valló felnőtt szerte az Egyesült Államokban.⁴⁴ Ezzel szemben a fővonalas protestánsok létszáma már az 1960-as évektől csökkenni kezdett, aminek üteme a 21. században gyorsult fel igazán. Példának okáért a 19. századi evangelizáció motorjaiként ismertté vált metodisták 1964 és 2012 között 4,5 millióval fogyatkoztak meg.⁴⁵ A presbiteriánus egyház 2000 és 2012 között elvesztette tagjainak 20 százalékát, és az adatok alapján úgy tűnik, hogy ezeknek java része átpártolt az evangéliumiakhoz.⁴⁶ Ugyanakkor a növekedésnek olyan természetes előidézői is vannak, mint

⁴² Brown–Silk (2016): i. m. 4.

⁴³ Stephen Backhouse: Patriotism as Religion. In Mitja Sardoč (szerk.): *Handbook of Patriotism*. Springer, 2020. 855–871.

⁴⁴ Pew Research Center: *America's Changing Religious Landscape*. 2015. május 12.

⁴⁵ Michael Gryboski: United Methodist Church Continues to Decline in America, but Gains in Africa. *CP Church and Ministries*, 2012. augusztus 3.

⁴⁶ Brown–Silk (2016): i. m. 7.

az evangéliumiak közötti magasabb születésszám, és a mozgalomra jellemző erőteljes mozgósító, evangelizációs és aktivista hozzáállás.

Több jelenkori evangéliumi irányzat fundamentalistán ragaszkodik ahhoz, hogy az Egyesült Államok keresztény értékekre épült (új Jeruzsálem⁴⁷), s emiatt, ha rajtuk múlna, egyfajta protestáns teokráciát vezetnének be. Ha a zarándokatyákra is alapító őssökként tekintünk, akkor van némi igazság az érveikben. A puritán, új-angliai alkotmányban kifejezésre juttatták istenhitüket, és elkötelezték magukat arra, hogy keresztény országot, hegyen épített várost emelnek. Ez a küldetéstudat pedig a 21. századra nemhogy alábbhagyna, hanem az evangéliumi keresztények által elért szinten és pozíciókból történelmi lehetőség előtt állhat. A puritánok leszármazottai Isten által jóváhagyott erkölcsi alapelvek mentén szerették volna egyesíteni a nemzetet. Úgy vélték, a vallási hierarchia és a politikai autokrácia kéz a kézben járnak. E romantikus (vagy neopuritán) narratíva szerint az amerikai nemzeti identitás a szabadság folyamatos fejlődésének a betetőzése. Ebben egy nagy változás, hogy habár még mindig az evangéliumiak 86 százaléka szegregált közösség, az evangéliumi identitás – az előző évszázadra jellemző – fehér bőrszínű jellege kezd egyre inkább fellazulni, és adott esetben meg is szűnik. Ez a feketékhez, ázsiaiakhoz és egyre nagyobb számban latinókhoz köthető színesedés magával hozza az érintett társadalmi és etnikai csoportok egyéb sajátosságainak az evangéliumi identitásba, kultúrába, politikai nézetbe és gyakorlatba történő beszüremkedését.⁴⁸ Egyesek, akik inkább a kiüresedett politikai jelleget értik az evangéliumi jelző alatt, ebben már egyenesen az evangéliumi lét és identitás megszűnését,⁴⁹ esetleg értelmetlenségét⁵⁰ látják, netán újraértelmezését.⁵¹ Amíg mások, akik inkább teológiai szempontból (újjászületésben hívó, biblikus alapokon álló, Krisztus-központú közösségként) közelítenek a mozgalomhoz, inkább az új utakat vagy a politikai közepet keresik.⁵² Bizonyos értelemben mindkét tábornak igaza van, ugyanis egzakt felekezeti hovatarтоzás hiányában az evangéliumi identitás Bebbington nyomán leginkább

⁴⁷ Ryan S. Gardner: *A History of the Concepts of Zion and New Jerusalem in America from Early Colonialism to 1835 with a Comparison to the Teachings of the Prophet Joseph Smith*. Theses and Dissertations. 4706. 2002.

⁴⁸ Robert P. Jones: *The End of White Christian America*. New York, Simon & Schuster, 2016.

⁴⁹ Labberton (2018): i. m.

⁵⁰ Alan Jacobs: *Evangelical Has Lost Its Meaning*. *The Atlantic*, 2019. szeptember 22.

⁵¹ David E. Fitch: *The End of Evangelicalism? Discerning a New Faithfulness for Mission: Towards an Evangelical Political Theology*. Eugene, Oregon, Cascade Books, 2011.

⁵² Gushee (2007): i. m.

négy kritériumban ragadható meg: 1. megtérés (újjászületés); 2. biblikusság; 3. keresztközpontúság és 4. aktivizmus.⁵³ A fővonalas protestánsokkal szemben az evangéliumiak 42 : 85 százalék arányban egy konkrét közösséghez tartoznak; 70 : 93 százalékban hisznek abban, hogy a Biblia Isten beszéde; 40 : 73 százalékban heti rendszerességgel olvassák a Bibliájukat. Ez az aránypár Jézus Krisztusba mint egyedüli üdvözítőbe vetett hit alapján 58 : 92 százalékos, a konkrét hitüknek a megosztása szempontjából 38 : 69 százalékos.⁵⁴ Természetes, hogy ezek a vonások társadalmi, politikai aktivitásukban is markánsan meg fognak jelenni.

Posztszekuláris, poszt-truth, posztevangéliumi (?)

A 21. századra az evangéliumi mozgalom megkerülhetetlen hovatarozás-érzést közvetítő szubkulturális közösség lett, amely meghatározó vonását adja az amerikai társadalom és kultúra mellett a globális neoprotestáns/újkereszténységnek is. Ez a hitvilág és világkép bibliaalapú, vállalkozó szemléletű, populista, kozmopolita, voluntarista, pragmatikus, és rugalmasan adaptív a tömegkultúra mozgására. Leginkább a megagyülekezetek (*megachurch*), valamint a felekezettfüggetlen egyházi missziók (*nondenominational parachurch ministries*) és azok vezetői, lelkipásztorai adják a mozgalom arcát. Ezekből a – régi hagyománnyal bíró protestáns – vonásokból következik, hogy a jövő vallásos életét az evangéliumi közösségek kísérletező attitűdje fogja meghatározni. A kísérletezés néhány ilyen kiemelt területe a hitélet, a gyülekezeti munka, valamint a szervezet és egyházvezetés lesz (*doing church*). Ehhez fog kapcsolódni a társadalmi tudatosság (*social awareness*) erősítése, kiváltképp az evangéliumi kereszténység globális kontextusbeli növekvő jelentőségére tekintettel.

Spiritualitás szempontjából az evangéliumi vallásosság napjainkra jól kivethetően fiatalos, illetve ifjúságorientált. Még tömegbázisú hierarchiában működik a közösségi élet, de egyre jellemzőbb rá a pünkösdi jellegű érzelmi túlfűtöttség és profetikusság.⁵⁵ Ennek egyik velejárója a dicsőítés és imádás (*praise and worship*) által közösségi szinten Isten közvetlen jelenlétében megélt, de mégis

⁵³ David W. Bebbington: *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*. London–Boston, Unwin Hyman, 1989. 2–17.

⁵⁴ Brown (2016): i. m. 7.

⁵⁵ Donald E. Miller – Kimon H. Sargeant – Richard Flory: *Spirit and Power: The Growth and Global Impact of Pentecostalism*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 259–296.

személyes szükségekre választ kereső, valamint individualista élményliturgia. A jövőre vonatkozóan az evangéliumi mozgalom új generációja a létszámában globálisan növekvő pünkösdbibb jellegű,⁵⁶ illetve karizmatikusabb hitgyakorlatok és közösségi élet behatása révén magához fog ölelni új liturgikus gyakorlatokat (és teológiát). A változás egyik meghatározó iránya az új, eddig nem létező vagy az élet teljesen más területén használt technológiák, eljárások és információs társadalmi folyamatok becsatornázása révén fog létrejönni. Példának okáért az elektronikus egyházat⁵⁷ mára lassan már felváltotta a digitális egyház (új médiaplatformok), illetve küszöbön a kiberegyház (AI, transzhumanizmus stb.),⁵⁸ ami a hitélet teljesen új dimenzióját fogja jelenteni. A spiritualitás másik fejlődési iránya pedig a hagyományos, de globálisan mégis különböző egyházi tradícióknak a neoprotestáns globalizálódásából eredő újrafelfedezése, újrahasznosítása (*recycling*). Mindennek pedig egyik legfontosabb célja a protestáns régmúlta visszatekintő személyes, szívbeli megtérés előmozdítása a ma és holnap embere számára.

Az evangéliumi hitélet és gyakorlat gazdagodása hatással van/lesz a teológiára is. Ennek egyik alapja nagy valószínűséggel a biblikusság (a Biblia Isten tökéletes, változhatatlan beszéde) lesz. Azonban a sokszínű individualista élményliturgia és poszt-*truth* gondolkodásmód, valamint az infotechnológia térhódítása a nagybetűs teológiát sem fogja elkerülni. Az egyre növekvő szofisztikált teológiai változatosság együtt fog járni a konszenzus hiányával. Vagyis abban egyet fognak érteni, hogy a Szentírás egy és kikezdhethetlen, de azzal, hogy mit is jelent, mit üzen, és kinek van joga doktrinális határokat és kereteket húzni, már nem. Ennek egyik következménye – ami a poszt-*truth* társadalomra általánosan jellemző – a tekintély erodálódása és válsága. Ebből következik, hogy evangéliumi teológia helyett evangéliumi (jelentsen ez bármit is) hálózati csomópontok teológiája lesz, amelynek súlya és dominanciája a bibliai kijelentés világossága mellett sok egyéb tényezőtől (politika, gazdaság, tömegbázis, marketing, kapcsolatok stb.) is függeni fog.

A tekintélynek ezt a poszt-*truth* válságát igyekszik áthidalni a hálózatalmélet dinamikáját követő (neo-) törzsi társadalom politikai érdek és érték kapcsolati viszonyrendszere. Politikai értelemben, annak dacára, hogy az evangéliumi

⁵⁶ Simon Coleman – Rosalind I. J. Hackett – Joel Robbins: *The Anthropology of Global Pentecostalism and Evangelicalism*. New York, New York University Press, 2015.

⁵⁷ Ben Armstrong: *The Electric Church*. Nashville, Thomas Nelson, 1979.

⁵⁸ Yuval Noah Harari: *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Random House, 2016.

identitás szinte összeforrott a vallásos jobboldallal (*religious right*), valamint a keresztény konzervatív republikánus világgal, mégis társadalmi kérdésekben már az 1950-es évektől jellemző volt rá a mérsékelt liberalizmus. Ugyanígy azonban az evangéliumi szociálisan érzékeny baloldaliságnak is megvan a történeti gyökere a mozgalmon belül.⁵⁹ Ebből a jövőre feltételezhetően – ahogy a spiritualizmus és teológia kapcsán is már láttuk – a politikai dogmatizmus és pártpolitikai elköteleződések erodálódása várható, míg a praxis szempontjából egy szélesedő politikai spektrumon fog megjelenni az evangéliumi küldetéstudat, a rövid távú érdekek és a hosszú távú értékek, ami leginkább az aktuális törzsfőkhöz és azok csomóponti súlyához fog kötődni, ahogy ezt láttuk a Trump-jelenség kapcsán. A megváltozott posztszekuláris, poszt-*truth* és hálózatos, illetve információs társadalmi rend és struktúra 21. századi megértése nélkül, mindezeket a jelenségeket szélsőséges és sarkos (rasszizmus,⁶⁰ politikai mozgalom⁶¹ stb.) megfogalmazásban lehet értelmezni csupán, habár figyelembe véve a protestáns gyökereket és sokszínű evangéliumi hagyatékot, a kép ennél árnyaltabb.

Összefoglalás (itt tartunk)

A 21. század társadalmi, politikai kihívásai mellett az evangéliumi mozgalom törekvéseit tovább rétegezi maga az a tény, hogy az elmúlt 120 év amerikai vallási története jelentősen összeforrt az USA világhatalmi kibontakozásával, majd kicsúcsosodott az unipoláris pillanatban. Ennek eredményeképpen a fehér evangéliumi mozgalomnak tekintett evangéliumi (újjászületett, biblikus, aktivista) identitás globálisan is egyre nagyobb dominanciára tett szert, amely napjainkra komolyan visszahatott a mozgalom Egyesült Államokon belüli vonásaira. A jelentősen növekvő amerikai latino és ázsiai evangéliumiak létszáma – a mozgalom etnikai-demográfiai kihívások kezelésében vitathatatlan alulteljesítő intézményrendszere ellenére – magában hordozza az evangéliumi kereszténység megújulásának a lehetőségeit.

⁵⁹ David R. Swartz: *Moral Minority: The Evangelical Left in an Age of Conservatism*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2012.

⁶⁰ Anthea Butler: *White Evangelical Racism: The Politics of Morality in America*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2021.

⁶¹ Katherine Stewart: *The Power Worshipers: Inside the Dangerous Rise of Religious Nationalism*. New York, Bloomsbury Publishing, 2020.

Mindezeket egybevetve elmondható, hogy a 21. századi poszt-truth, poszt-szekuláris információs és hálózatos társadalmi berendezkedésben az amerikai evangéliumi mozgalom trendjei alapján, korszakokon átívelően meghatározó a biblikussága, még ha annak értelmezése viták tárgyát is fogja szolgáltatni. Ebből eredően a felekezetenélküliség tovább fog erősödni, és a felekezeti hovatartozás helyett inkább a nagy tömegvonzású hálózaticsomópont-személyek lesznek meghatározók. A társadalmi tömegtámogatás/popularitás, a pümkösi jelleg, a globalizálódás és az ezekkel együtt járó etnikai diverzifikálódás miatt feltételezhetően politikai átstrukturálódásra is sor fog kerülni a generációs váltások kapcsán. Ugyanakkor a kiszámíthatatlan kihívások sokasága ellenére az amerikai evangéliumi mozgalom velünk fog maradni – még ha nem is úgy, ahogy az elmúlt hetven évben megismertük, hanem inkább úgy, ahogy a transzatlanti korszak kezdetétől folyamatában láttuk/látjuk –, és meghatározója lesz nemcsak az amerikai történelemnek, hanem az egész globális kereszténységnek és azon keresztül az új, 21. századi geovallásos világrendnek is.

Az állam-egyház szétválasztásának kérdése és a „jeffersoni falon” (*wall of separation*) túli lehetőségek firtatása önmagukban is időzített bombaként ketyegnek az amerikai társadalmon belül. Ebben a poszt-szekuláris új világrendben a többségi psziché részévé vált apokaliptikus narratívák (például millennializmus vagy Mars-kolónia) ugyanúgy döntőek lehetnek nemcsak a bel-, hanem a külpolitikai kérdésekre adott válaszokban is. Az új évezred lázas bizonytalansága megágyazhat a sci-fibe illő, a világvégéről konkrét menetrenddel rendelkező evangéliumi keresztények radikalizálódásának. Ehhez pedig, mivel az evangéliumi tradíció nem a 20. századi politikai aktivitással kezdődött, hanem már korábban is jelen volt az amerikai társadalomban, és több ponton kapcsolódik a törzsi szellemiséghez, igyekezni is fognak politikai tőkét szerezni.

A társadalmi, vallási, ideológiai (neo-) törzsek sokszínűsége, az USA kötött kormányzati szerkezetével és berendezkedésével együtt adja az amerikai jövőképek komplexitását. Az Egyesült Államok továbbra is a nyugati világ egyik legvállalásosabb, ugyanakkor legmodernebb állama, amely még mindig globális hatalommal és ambíciókkal rendelkezik, és amelyben benne van az elmúlt négyszáz év öröksége. Ennek az örökségnek része a puritán ortodox kereszténység legkonzervatívabb formái mellett a posztmodern szekularizmus olyan szélsőséges megnyilvánulása is, mint például az individualista libertarianizmus, a liberális vadkapitalizmus vagy a tudomány és technológia új vallása, a dataizmus.⁶²

⁶² Harari (2016): i. m. 372–402.

A legtöbb trendkutató egyetért abban, hogy bár az amerikai jövő teljesen nyitott, azonban elképzelhetetlen az evangéliumi hatás és karakter nélkül. A 21. századi evangéliumi karakter nem egy felekezet, nem is egy koherens keresztény tradíció, hanem leginkább egy igen összetett és fluid mozgalom, biblikus társadalmi törzsek plurális identitása, amelynek az egyik legmeghatározóbb vonása a kereszténység megújításának a szándéka és a (neo-) protestáns küldetéstudat beteljesítése. Ennek ellenére, ahogy a múltban sem, úgy valószínűsíthető, hogy a jövőben sem egy konkrét társadalmi irányzat vagy tradíció víziója szerint kell az amerikai folytatást elképzelni, hanem inkább a meglévők metszetében, okos dinamikájában, amelyben maga a (neo-) evangéliumi tradíció komoly erőforrásokkal és tartalékokkal rendelkezik. Mi több ezt a közös metszetet politikai oldaltól függetlenül egy evangéliumi (jót váró) jövőkép jellemzi, amely töretlenül hisz az amerikai nemzet nagyságában és küldetéstudatában. Ez az amerikai nemzeti minimum teszi a 21. századi törzsi polémiákat termékennyé.

Felhasznált irodalom

- Agnew, John: Religion and Geopolitics. *Geopolitics*, 11. (2006), 2. 183–191. Online: <https://doi.org/10.1080/14650040600598619>
- Armstrong, Ben: *The Electric Church*. Nashville, Thomas Nelson, 1979.
- Aswar, Hasbi: The U.S. Foreign Policy under Trump Administration to Recognize Jerusalem as the State Capital of Israel. *Nation State: Journal of International Studies*, 1. (2018), 2. 132–141. Online: <https://doi.org/10.24076/NSJIS.2018v1i2.136>
- Atwater Deborah F.: Senator Barack Obama: The Rhetoric of Hope and the American Dream. *Journal of Black Studies*, 38. (2007), 2. 121–129. Online: <https://doi.org/10.1177/0021934707305431>.
- Backhouse, Stephen: Patriotism as Religion. In Mitja Sardoč (szerk.): *Handbook of Patriotism*. Springer, 2020. 855–871. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54484-7_1
- Barrett-Fox, Rebecca: A King Cyrus President: How Donald Trump's Presidency Reasserts Conservative Christians' Right to Hegemony. *Humanity & Society*, 42. (2018), 4. 502–522. Online: <https://doi.org/10.1177/0160597618802644>
- Bebbington, David W.: *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*. London–Boston, Unwin Hyman, 1989.
- Berényi György: A vallási és biztonsági trendek vitás geopolitikai kérdései. In Baráth Noémi Emőke et al. (szerk.): *A haza szolgálatában. Konferenciakötet 2020*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2021. 84–94.

- Binhong, Shao (szerk.): *China under Xi Jinping. Its Economic Challenges and Foreign Policy Initiatives*. Leiden, Brill, 2015. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004291645>
- Brown, Candy Gunther – Mark Silk (szerk.): *The Future of Evangelicalism in America*. New York, Columbia University Press, 2016. Online: <https://doi.org/10.7312/browl7610>
- Butler, Anthea: *White Evangelical Racism: The Politics of Morality in America*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2021. Oline: <https://doi.org/10.5149/northcarolina/9781469661179.001.0001>
- Coleman, Simon – Rosalind I. J. Hackett – Joel Robbins: *The Anthropology of Global Pentecostalism and Evangelicalism*. New York, New York University Press, 2015.
- Dijkink, Gertjan: When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective. *Geopolitics*, 11. (2006), 2. 192–208. Online: <https://doi.org/10.1080/14650040600598403>
- Dreisbach, Daniel: *Thomas Jefferson and the Wall of Separation between Church and State*. New York – London, New York University Press, 2002. Online: <https://doi.org/10.18574/9780814785324>
- Fitch, David E.: *The End of Evangelicalism? Discerning a New Faithfulness for Mission: Towards an Evangelical Political Theology*. Eugene, Oregon, Cascade Books, 2011.
- Fea, John: *Believe Me: The Evangelical Road to Donald Trump*. Grand Rapids, Eerdmans, 2018.
- Gardner, Ryan S.: *A History of the Concepts of Zion and New Jerusalem in America from Early Colonialism to 1835 with a Comparison to the Teachings of the Prophet Joseph Smith*. Theses and Dissertations. 4706. 2002.
- Gryboski, Michael: United Methodist Church Continues to Decline in America, but Gains in Africa. *CP Church and Ministries*, 2012. augusztus 3. Online: www.christianpost.com/news/united-methodist-church-continues-to-decline-in-america-but-gains-in-africa.html
- Griswold, Eliza: Millennial Evangelicals Diverge from Their Parents' Beliefs. *The New Yorker*, 2018. augusztus 27. Online: www.newyorker.com/news/on-religion/millennial-evangelicals-diverge-from-their-parents-beliefs
- Gushee, David P.: *The Future of Faith in American Politics: The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2007.
- Hachten, Benjamin F.: *The Policy and Personal Motivations behind the Endorsement of Donald Trump by Four Evangelical Endorsers*. College of Arts & Sciences Senior Honors Theses. Paper 146. 2017. Online: <http://doi.org/10.18297/honors/146>
- Harari, Yuval Noah: *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Random House, 2016.
- Haynes, Jeffrey: *An Introduction to International Relations and Religion*. London, Routledge, 2013. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315833026>

- Huntington, Samuel P. – Steve Dunn: *Who are We?: The Challenges to America's National Identity*. New York, Simon & Schuster, 2004.
- Jacobs, Alan: Evangelical Has Lost Its Meaning. *The Atlantic*, 2019. szeptember 22. Online: www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/09/the-end-of-evangelical/598423/
- Jeong, Hae Won: The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting. *Middle East Policy*, 28. (2021), 1. 36–50. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12540>
- Jones, Robert P.: *The End of White Christian America*. New York, Simon & Schuster, 2016.
- Jones, Robert P. – Daniel Cox: President Barack Obama and His Faith. In Mark J. Rozell – Gleaves Whitney (szerk.): *Religion and the American Presidency. The Evolving American Presidency*. Cham, Palgrave Macmillan, 2018. 261–284. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-62175-3_13
- Labberton, Mark (szerk.): *Still Evangelical? Ten Insiders Reconsider Political, Social, and Theological Meaning*. Downers Grove, IVP Books, 2018.
- Maffesoli, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London, SAGE, 1995. Online: <https://doi.org/10.4135/9781446222133>
- Maffesoli, Michel: From Society to Tribal Communities. *The Sociological Review*, 64. (2016), 4. 739–747. Online: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12434>
- McGough, Michael: Opinion: The Sleeper Issue in the Gay Wedding Cake Controversy. *Los Angeles Times*, 2015. augusztus 17. Online: www.latimes.com/opinion/opinion-la/la-ol-gay-marriage-wedding-cakes-courts-20150817-story.html
- Miller, Donald E. – Kimon H. Sargeant – Richard Flory: *Spirit and Power: The Growth and Global Impact of Pentecostalism*. Oxford, Oxford University Press, 2013. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199920570.001.0001>
- Neal, Adria: *Obergefell v. Hodges and Support for Same-sex Marriage: Changes in National and State Public Opinion*. College of Arts & Sciences Senior Honors Theses. Paper 101. 2016.
- Nyroos, Lari: Religeopolitics: Dissident Geopolitics and the ‘Fundamentalism’ of Hamas and Kach. *Geopolitics*, 6. (2001), 3. 135–157. Online: <https://doi.org/10.1080/14650040108407732>
- Parlett, Martin A.: *Demonizing a President: The “Foreignization” of Barack Obama*. Santa Barbara, ABC-CLIO, 2014.
- Pew Research Center: *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050*. 2015. április 2. Online: www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/

- Pew Research Center: *America's Changing Religious Landscape*. 2015. május 12. Online: www.pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape/
- Phillips, Timothy: Modernity, Postmodernity, and an Evolving Spirituality. *Review & Expositor*, 115. (2018), 3. 329–350. Online: <https://doi.org/10.1177/0034637318789627>
- Robertson, Pat: *The New World Order*. Dallas, Word Pub., 1991.
- Rogers, Robin – Peter G. Heltzel: The New Evangelical Politics. *Society*, 45. (2008), 5. 412–414. Online: <https://doi.org/10.1007/s12115-008-9121-5>
- Schutte, Giorgio Romano: The Challenge to US Hegemony and the “Gilpin Dilemma”. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 64. (2021), 1. Online: <https://doi.org/10.1590/0034-7329202100104>
- Seiple, Robert A. – Dennis R. Hoover (szerk.): *Religion and Security: The New Nexus in International Relations*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
- Stewart, Katherine: *The Power Worshipers: Inside the Dangerous Rise of Religious Nationalism*. New York, Bloomsbury Publishing, 2020.
- Swartz, David R.: *Moral Minority: The Evangelical Left in an Age of Conservatism*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2012. Online: <https://doi.org/10.9783/9780812207682>
- Suskind, Ron: Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush. *The New York Times*, 2004. október 17. Online: www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/faith-certainty-and-the-presidency-of-george-w-bush.html
- Szalai Máté – Wagner Péter: *Ábrahám-megállapodások. The Abraham Accords. Külügyi és Külgazdasági Intézet*, E-2020/84. 2020. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2020.84>
- Toft, Monica. D. – Daniel Philpott – Timothy S. Shah: *God's Century: Resurgent Religion*. New York, W. W. Norton & Co., 2011.
- Trangerud, Hanne A.: The American Cyrus: How an Ancient King Became a Political Tool for Voter Mobilization. *Religions*, 12. (2021), 5. 354. Online: <https://doi.org/10.3390/rel12050354>
- Whitehead, Andrew L. – Samuel L. Perry – Joseph O. Baker: Make America Christian Again: Christian Nationalism and Voting for Donald Trump in the 2016 Presidential Election. *Sociology of Religion*, 79. (2018), 2. 147–171. Online: <https://doi.org/10.1093/socrel/srx070>
- Williams, Rhys: The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. *Sociology of Religion*, 62. (2001), 1. 131–132. Online: <https://doi.org/10.2307/3712234>

4. fejezet

Mártonffy Balázs

Az evangéliumi kereszténység és a törvényhozás¹

Bevezetés

Az Egyesült Államok politikai színterére különösen érvényesek William Shakespeare híres sorai, miszerint: „Színház az egész világ, / És színész benne minden férfi és nő.” Washingtonban, az Egyesült Államok fővárosában és a világpolitika fellegvárában kiemelten gyakran játszanak szerepeket a politikusok, főleg a nyilvános szerepléseikkor. Sőt sok esetben a szerepek csoportosulnak, hogy nagyobb láthatóságot biztosítsanak önmaguk számára.

Az amerikai vallási csoportok, köztük az amerikai evangéliumi mozgalom is, identitásainak több más vetülete mellett, közvetetten ugyan, de politikai tevékenységet is végeznek.² Több kutatás, tanulmány és könyv is bizonyítja, hogy ezt az általánosságban közvetett, de nem ritkán közvetlen politikai tevékenységet gyakran sikerrel is végzik. Ez a politikai szerepkör biztosítja a vallási csoportosulások számára, hogy Washington rendkívül sokszínű érdekcsoportjai halmazában az amerikai vallási csoportosulások is hatékonyan tudjanak érdeket érvényesíteni a főváros politikai rendszerében.

Az Egyesült Államok vezető politikusai számára fontos a vallás és a vallási hovatartozás. Az amerikai választópolgárok több mint egyötöde gondolja úgy, hogy nagyon fontos, hogy a politikai hatalom vezetőjének, az elnöknek, erős

¹ A szerző szeretne köszönetet mondani Doucha Lillának, aki kutatási munkájával nagyon hozzájárult a fejezet létrejöttéhez.

² Elizabeth A. Oldmixon: Religion and Legislative Politics. In Corwin E. Smidt – Lyman A. Kellstedt – James L. Guth (szerk.): *The Oxford Handbook of Religion and American Politics*. Oxford, Oxford University Press, 2017. 497–517.

vallási és hitbéli meggyőződésesei legyenek.³ Elsőre az Egyesült Államok politikai elitje vallásának beazonosításakor a protestáns és a katolikus egyházak szinte teljes körű dominanciáját vizionálhatnánk. E meglátás viszont messze nem fedi a valóságot. Az Egyesült Államok történetében az eddigi negyvenöt elnökből tizenegy elnök episzkopális volt, nyolc presbiteriánus, négy baptista, három metodista, és négy, köztük Barack Obama és Donald Trump, felekezet nélküli keresztény.⁴ Eddig csupán két katolikus elnöke volt az Egyesült Államoknak: John F. Kennedy és a 2021-ben hivatalba lépett Joe Biden.

A katolikus egyház mellett a protestánsok, köztük az amerikai evangéliumi egyházak már jó ideje komoly hatást gyakorolnak az amerikai politikai létre, kezdve az elnökökkel. A távoli múltban a legfelső politikai szintre értek ezek az egyházak, hiszen már Jimmy Carter és Gerald Ford is közvetlenül megszólították az evangéliumi szavazóikat elnöki kampányuk folyamán. Jimmy Carter a déli baptista evangéliumi egyházhoz tartozó elnök volt. Az ő és a kor identitásában pedig olyan mértékben volt jelen az evangéliumi értékrend, hogy a korszak egyik legnevesebb közéleti lapja, a *Newsweek* 1976-ot az evangéliumi mozgalom, illetve az evangéliumi mozgalom tagjainak évévé nyilvánította.⁵

E fejezet célja bemutatni, hogy az amerikai föderális kormányzati politikának egyik meghatározó részében, az amerikai törvényhozásban, miként jelenik meg az amerikai evangéliumi mozgalom. Célja továbbá, hogy ahol erre rálátásunk van, bemutassuk, miként tud hatást gyakorolni az amerikai törvényhozásra az amerikai evangéliumi mozgalom.

Az Egyesült Államok föderális kormányzata három jól elkülöníthető részre, három hatalmi ágra bontható. Ezekből az egyik a végrehajtó hatalom az elnökkel az élén; a másik a törvényhozás, a Kongresszus; és a harmadik az ítélkező hatalom, a bíróságok. A fejezet elsősorban a föderális, washingtoni szintű törvényhozással (más nevén a Kongresszussal) foglalkozik, de röviden kitér a szövetségi állami törvényhozásokra is. Bemutatjuk, hogy általánosságban hogyan is működik az amerikai Kongresszus. Vizsgáljuk továbbá, hogy milyen prioritások alapján tevékenykednek a képviselők, valamint azt is, hogy hova tagozódik be

³ Claire Gecewicz – Gregory A. Smith – Anna Schiller: White Evangelicals See Trump as Fighting for Their Beliefs, though Many Have Mixed Feelings about His Personal Conduct. *Pew Research Center*, 2020. március 12.

⁴ Aleksandra Sandstrom: Biden is Only the Second Catholic President, but Nearly All Have Been Christians. *Pew Research Center*, 2021. január 20.

⁵ Lauren Frances Turek: Religious Freedom and the New Evangelical Foreign Policy Lobby. In *To Bring the Good News to All Nations*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 2020. 72–94.

az amerikai evangéliumi mozgalom, hol tud hatékonyan érdeket képviselni, és hol ütközik falakba.

A törvényhozók mellett a komplex amerikai politikai valóság más integrált részei is szerepet játszanak ebben a folyamatban. Itt kiemelten a lobbicégek, más intézményesült érdekképviselői csoportokra, illetve esetenként kutató-intézetekre vagy agytrösztökre gondolunk, amelyek a közvélemény tematizálásán keresztül gyakorolnak hatást a törvényhozásra. Ezeknek a működésére is röviden kitérünk.

A kongresszusi választások és a törvényhozás folyamata

Az Egyesült Államok politikai életében, amelynek a Kongresszus komoly színtere, mérvadó szerepe van a vallásnak. Egy nézet szerint az Egyesült Államok megértéséhez egyenesen elengedhetetlen a vallás megértése.⁶ Viszont az Egyesült Államokon belül elfogadott tény, hogy a törvényhozási választási kampányokban, kiemelten pedig a kongresszusi jelenlétben, nagyobb sikert tud elérni az amerikai evangéliumi mozgalom, mint a szakpolitikai változások kieszközlésében.⁷ Ez azt jelenti, hogy ugyan jó eséllyel választanak meg amerikai evangéliumi képviselőket, de amikor szakpolitikai törvényjavaslatok támogatottságának megszerzésére kerül a sor (ergo, hogy a javaslatból törvény váljon), kevésbé tudnak sikeresek lenni a már hivatalban lévő amerikai evangéliumi képviselők. Hogy ezt a jelenséget megértsük, érdemes röviden megismerni a Kongresszus működését.

Az amerikai állami törvényhozás érdemlegesen két különböző szinten zajlik. Az első, a tagállami szint, ahol mind az ötven tagállamnak külön törvényhozó testülete van. A második pedig a washingtoni Kongresszus, az Egyesült Államok föderális szintű törvényhozási fóruma – ez a fejezet rész most ezzel az utóbbival foglalkozik mélyrehatóan.⁸ Az amerikai evangéliumi mozgalom törvényhozásban játszott szerepének vizsgálata előtt érdemes néhány szót ejteni

⁶ Kenneth D. Wald – Allison Calhoun-Brown: *Religion and Politics in the United States*. Lanman, Rowman & Littlefield, 2014.

⁷ Clyde Wilcox: Laying Up Treasures in Washington and in Heaven: The Christian Right and Evangelical Politics in the Twentieth Century and Beyond. *Magazine of History*, 17. (2003), 2. 23–29.

⁸ Megyei és az alatti szinten is vannak törvényhozások, de azok nem állami funkciókat látnak el, így azoknak szerepét itt nem vizsgáljuk.

magáról az Egyesült Államok Kongresszusáról. Leggyakrabban Magyarországon a köznyelvben elterjedt *separation of powers*, azaz a „hatalmi ágak elválasztása” elvét ismerheti az olvasó, amikor az amerikai politikai életéről gondolkodik. Viszont ez a leírás nem fedi pontosan a valóságot. Ugyan a három hatalmi ág strukturálisan elválik a törvényhozó, végrehajtó, illetve ítélkező hatalomra, az Egyesült Államok hatalmi elválasztását inkább Richard Neustadt amerikai politikatudós *separated institutions sharing power*⁹ szavai fedik le. Ugyanis inkább lehet arról beszélni, hogy ugyanazon a tágabb értelemben vett „hatalmon” osztoznak egymástól elválasztott különböző intézmények az amerikai politikai valóságban, mivel komoly átfedések és egymást keresztező kontroll-folyamatok vannak. Az érdeklődő olvasó számára, aki az amerikai Kongresszus működését részleteiben szeretné megismerni, elengedhetetlen segítséget nyújt Davidson és szerzőtársai könyve,¹⁰ viszont az amerikai evangéliumi mozgalom törvényhozási szerepének hatékony megértéséhez egy pár kulcsfogalmat, illetve összefüggést alább bemutatunk.

Az Egyesült Államok Kongresszusa kétkamarás rendszerű. Alsóházának 435 képviselő tagja van, akiket az ötven tagállam népességéhez mérten delegál. A legnépesebb tagállam, Kalifornia adja a legtöbb képviselőt, míg a kisebb államok, mint például Rhode Island jóval kevesebb képviselői hellyel rendelkeznek. A Kongresszus felsőházát Szenátusnak hívják, és száz szenátor ül ezekben, minden államból kettő. Az alsóházi képviselők egyes körzeteket képviselnek, míg a szenátorok az egész szövetségi államot.

A Kongresszus alsóházát két évente teljesen újra választják. A szenátorokat, az alsóházi képviselők két éves mandátumától eltérően hat évre (az Egyesült Államok elnökét pedig négy évre) választják meg. A föderális szavazások lebonyolításának megkönnyítése végett a választásokat egyazon nap tartják. Így a négyévenként megrendezésre kerülő elnöki választásokkor mindig a teljes alsóházat és a szenátus egyharmadát választják meg vagy választják újra. Az elnöki ciklusok közötti úgynevezett félidős választásokkor pedig a teljes alsóházat és a szenátusnak egy másik harmadát választják meg. Minden alkalommal, amikor új alsóházat választanak, tehát két évente, új Kongresszus áll fel jogilag. 2021 januárjában a 117. Kongresszus állt fel. Érdekesség, hogy a novemberben

⁹ Richard E. Neustadt: *Presidential Power and the Modern Presidents: The Politics of Leadership from Roosevelt to Reagan*. New York, Free Press, 1990.

¹⁰ Roger H. Davidson et al.: *Congress and Its Members*. Thousand Oaks, CA, CQ Press, 2020.

megválasztott alsóházi és felsőházi jelöltek jogszabályi eltérések miatt a következő év január elején, míg az elnök csak január második felében lép hivatalba.

A törvényhozás menetére Amerikában is igaz Bismarck híres mondása: „A törvény olyan, mint a kolbász. Jobb, ha nem látjuk, hogyan készül.” Mindazonáltal egy rövid bemutatása a törvényhozás módszertanának kötelező. Ez nem fedi azt, hogy valójában milyen érdekek alapján is kerülnek egyes javaslatok a törvényjavaslatba, de az az elemzési munka meghaladná a fejezet terjedelmi korlátait. Mivel az Egyesült Államok Kongresszusa két, egyenlő hatáskörrel felruházott kamarából áll, csak olyan törvényjavaslatból lehet törvény, amelyet ugyanolyan formában mind a két kamara megszavazott. Kizárólag ilyen törvényjavaslatok kerülhetnek az elnök mint a végrehajtó hatalom képviselője elé aláírásra.¹¹ Az ilyen módon előkészített törvényjavaslatok döntő többségét az elnök aláírja és kihirdeti – ekkor válik törvénné, és lesz érvényes az Egyesült Államokban.¹² Illetve megjegyzendő még, hogy minden alkalommal, amikor az alsóházi képviselők kétéves mandátuma lejár, megszűnik az adott Kongresszus, és elévülnek a már tárgyalta, de még meg nem szavazott törvényjavaslatok. Ebben a komplex rendszerben tudja az amerikai evangéliumi mozgalom képviselni magát és érdekeit érvényesíteni.

A kongresszusi szerep: jelenlét és érdekképviselés

Az amerikai evangéliumi mozgalom képvisellete az amerikai törvényhozásban jelentős. A társadalomtudományok által jelenleg kedvelt többváltozós statisztikai regressziókkal elvégzett tanulmányok azt is bizonyítják, hogy mint érdekcsoport mérhető hatást gyakorol a törvényhozásra.¹³ Megfigyelhető továbbá az is, hogy egy képviselő párt- és szakpolitikai preferenciáira hatással van a vallási hovatartozása. A 117. Kongresszus (amely 2021-től 2023-ig tartott) összes képviselőjének

¹¹ A két kamara közötti törvényjavaslati eltéréskor úgynevezett „konferenciabizottságokat” hoznak létre, hogy kompromisszumos módon összeegyeztessék a törvényjavaslatot.

¹² Ugyanakkor egyes esetekben élhet „vétójogával”. Ezzel megakadályozza a törvényjavaslatot, amelyet csak mind a két házban kétharmados többséggel írhat felül a Kongresszus. Vétókra és a vétók felülírására általában olyan esetekben kerül sor, amikor a két hatalmi ág a hatalmon való osztozásban nem ért egyet.

¹³ James L. Guth – Lyman A. Kellstedt: *The Confessional Congress: Religion and Legislative Behavior*. In *Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago*. 2005. április 7–10.

majdnem kilenctizede keresztényként határozta meg a saját vallási hovatartozását. Ebből 55 százalék protestáns, akiknek, számítási módszertantól függően, nagyjából fele esik az amerikai evangéliumi keresztény gyűjtőfogalma alá.¹⁴ Ez komoly politikai tőke az amerikai evangéliumi mozgalom számára.

Az amerikai törvényhozásban a keresztény jelenlét és képviselői vonalán egy másik kérdés, hogy mennyire reprezentatív képet nyújt az amerikai Kongresszus az amerikai társadalom vallási hovatartozásáról. Több tanulmány bizonyítja, hogy csak részben reprezentatív az amerikai Kongresszus – a liberális protestánsok, zsidó és mormon vallásúak felülreprezentáltak, míg a felekezeten kívüliek, így – többek közt – az ateisták, agnosztikusok és vallási függetlenek, alulreprezentáltak.¹⁵

Az úgynevezett felekezeten kívüli keresztény csoport az egyik leginkább alulreprezentált csoport. Míg az amerikaiak 26 százaléka felekezeten kívüli keresztény, addig ez az arány a Kongresszusban pusztán 0,2 százalék.¹⁶ Ugyanakkor ez természetesen nem meglepő adat. Csak intézményesült csoportok tudnak hatékony érdekérvényesítő erőt képviselni, és az elérhető intézményesült csoportokat tudja egy képviselőjelölt, nyilvános felekezeti affiliációjával megragadni. Így tehát a felekezeten kívüliek alulreprezentáltsága inkább a rendszer adottsága, szemben az összeesküvés-elméletek elgondolásaival.

Mindezek miatt részleteiben érdemes az amerikai evangéliumi mozgalomhoz köthető keresztény csoportra kitérni. Egyfelől a presbiteriánus, episzkopális és metodista felekezetek történelmileg és ma is felülreprezentáltak a Kongresszusban. Míg a teljes amerikai népesség egészében ezek a felekezetek 2, 1 és 5 százalékban vannak jelen, addig a Kongresszusban majdnem kétszer erősebben jelennek meg, 4,5; 4,9 és 6,6 százalékban.¹⁷ Másfelől viszont három másik evangéliumi felekezet alulreprezentált: míg a teljes amerikai népességben a pünkördi egyház, a felekezeten kívüli protestánsok és a baptisták 5, 6 és 15 százalékban vannak jelen, addig a 117. Kongresszusban ez pusztán 0,4; 2 és 12 százalék volt.¹⁸

¹⁴ Pew Research Center: *Faith on the Hill*. 2021. január 4.

¹⁵ Lásd például James T. Duke – Barry L. Johnson: Religious Affiliation and Congressional Representation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31. (1992), 3. 324–329.

¹⁶ Pew Research Center (2021): i. m.

¹⁷ Pew Research Center (2021): i. m.

¹⁸ Pew Research Center (2021): i. m.

Érdemes még összehasonlítani az evangéliumi mozgalom képviseletét más vallási kongresszusi reprezentációval, mivel az evangéliumi keresztények képviselőinek nézetei gyakran konzervatívabbak, mint a más keresztény egyházhoz tartozóké.¹⁹ A katolikus vallás is felülreprezentált. Összesen majdnem 30 százaléka a képviselőknek katolikusnak vallja magát, míg az amerikai népességet összességében véve ugyanez a szám csupán 20 százalék. A zsidó vallás is felülreprezentált, több mint 6 százaléka a képviselőknek annak vallja magát, míg ez csak 2 százalék a teljes amerikai népességben.²⁰

Mérhető eltérések figyelhetők meg a vallási felekezetek reprezentációi között a Kongresszus két házában is. Példának okáért vegyük a 101. Kongresszust (1989–1991), ami átlagában hasonlít az amerikai törvényhozás elmúlt időszakára. Érdekes módon az evangéliumi egyházak szinte kivétel nélkül magasabb százalékban képviseltették magukat az alsóházban, mint a felsőházban, kivéve a baptistákat, akik összességében a felsőházban voltak többségben, bár népességi arányukhoz képest még mindig alulreprezentáltak maradtak.²¹ De ez több más egyházra is igaz, köztük a katolikusra. Itt az alsóházban például magasabb volt a katolikusok száma (26,7 százalék), mint akár a Szenátusban (19 százalék), akár az amerikai népességben (25 százalék).²²

Ez persze semmit nem jelentene, ha a vallási hovatartozásnak nem lenne hatása a képviselők viselkedésére, tehát a szavazataikra. Ellenben tanulmányok megvizsgálták, hogy a szavazásaikkor az eltérő felekezeti hovatartozással rendelkező képviselők és szenátorok mérhető módon másképp szavaztak. Az amerikai evangéliumi mozgalommal kapcsolatban összességében elmondható, hogy a déli baptisták, mormonok, episzkopálisok és presbiteriánus képviselők konzervatívabb, míg a zsidó vallású, katolikus vagy unitáriánus felekezeti hovatartozással rendelkező képviselők pedig inkább liberális szavazási múlttal rendelkeznek.²³

De nem pusztán az egyes képviselők szavazásaiban van eltérés, hanem az evangéliumi keresztény szavazók között is mérhetők véleménykülönbségek, talán leglátványosabban a különböző faji/bőrszínű csoportok között. Kutatások bizonyítják, hogy a fehér evangéliumi keresztények konzervatívabb nézeteket

¹⁹ Nicole Asmussen Mathew: *Evangelizing Congress: The Emergence of Evangelical Republicans and Party Polarization in Congress. Legislative Studies Quarterly*, 43. (2018), 3. 409–455.

²⁰ Pew Research Center (2021): i. m.

²¹ Duke–Johnson (1992): i. m.

²² Duke–Johnson (1992): i. m.

²³ Duke–Johnson (1992): i. m.

vallanak, mint a fekete, latino vagy ázsiai amerikai evangéliumi keresztények.²⁴ Ennek magyarázatát általában a csoportok önidentitási meghatározásában kell keresni. Egyes kutatók szerint, akik a 2016-os amerikai föderális választásokat vizsgálták, a fehér evangéliumi keresztények önmeghatározásukban belső csoportként gondolnak magukra a tágabb mozgalom keretén belül. Ezen az önmeghatározáson (*in-group*) belül pedig úgy értékelik, hogy bőrszínük miatt több támadás éri őket.²⁵

Fontos még megjegyezni, hogy komoly eltérések vannak a Demokrata, illetve a Republikánus Párt képviselői között vallási téren. A republikánus képviselők több mint 99 százaléka keresztényként határozza meg önmagát (abból a három képviselőből, akiket nem keresztényként iktattak be 2021 januárjában, kettő zsidó vallású, egy pedig megtagadta a válaszadást). Szinte az összes nem keresztény képviselő a Demokrata Párt képviselője.²⁶ Emellett komoly eltérések vannak az evangéliumi keresztény republikánus párti képviselők és az evangéliumi keresztény demokrata párti képviselők között is: jellemzően az Egyesült Államok más területeiről jönnek, eltérő múlttal, és eltérő felekezeti hovatartozást is megfigyelhetünk náluk.²⁷ Megfigyelhető tendencia továbbá, hogy az evangéliumi keresztény képviselők pártkötődése is változott az 1970-es évekhez képest. Míg régebben mind a két pártnak voltak evangéliumi keresztény tagjai, mára már leginkább republikánusok lettek, és emiatt a pártok politikai preferenciái is változtak.²⁸

Végezetül érdemes egy rövid gondolat erejéig kitérni ezeknek a százalékoknak a számítási módszertanára. Ugyan neves amerikai kutatóintézetek, köztük az általunk idézett és bemutatott Pew Research Center, készítik ezeket a kérdőíveket, hiba minden kutatásban van, illetve lehet. Az olyan megválasztott képviselő pedig, akinek érdeke az érdekképviselés és a szavazók megnyerése, más logika alapján dönti el, hogyan is válaszoljon egy felekezeti hovatartozással kapcsolatos megkeresésre, mint egy átlagpolgár. A képviselőnek több érdeke fűződhet az önaffiliáció nyílt vállalásához, mint egy átlagpolgárnak. Ugyan

²⁴ Janelle Wong: The Evangelical Vote and Race in the 2016 Presidential Election. *Journal of Race, Ethnicity and Politics*, 3. (2018), 1. 81–106.

²⁵ Wong (2018): i. m. 82.

²⁶ Pew Research Center (2021): i. m.

²⁷ Asmussen (2018): i. m. 408.

²⁸ John McTague – Shanna Pearson-Merkowitz: Voting from the Pew: The Effect of Senators' Religious Identities on Partisan Polarization in the U.S. Senate. *Legislative Studies Quarterly*, 38. (2013), 3. 405–430.

ez a tényező elkötelezett vallási hovatartozással rendelkező egyének halmazában valószínűleg elenyésző hatással bír, de a billegők vagy csak részlegesen elkötelezettek esetében befolyással lehet. Mindezek mellett a tudományos igényesség mércéjét megütő kutatásokra alapozva vázoltuk itt a kongresszusi képviselők vallási hovatartozását, amelyek a zárómérlegen megítélésünk szerint korrekt és hiteles képet adnak az amerikai vallási és kongresszusi vallási sokszínűségről.

A szövetségi állami törvényhozási jelenlét

A föderális állami, tehát washingtoni szintű elemzés mellett érdemes kitérni a szövetségi tagállami szintűre is, mivel az ezen a szinten lévő törvényhozási rendszerek másképp működnek, mint a Kongresszus. Nem meglepő tehát, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom jelenléte és szerepe is eltérő. Noha mind az ötven állam részleteiben eltérő törvényhozási rendszerben működik, ugyanakkor egyes, szövetségi tagállamokon átívelő hasonlóságok megfigyelhetők.²⁹ Így nem pusztán más jelenlétet állapíthatunk meg a washingtoni kontra szövetségi állami szintek között, hanem eltéréket a más és más szövetségi államok között is.

Az Egyesült Államok ötven szövetségi tagállamán belül a politikai kontextus leginkább három dologtól függ: a választópolgárok összetételétől, vallási hovatartozásuktól és a pártok elfogadottságától. Az ötven tagállamban ezek annyira eltérőek, hogy amerikai kutatók felállítottak egy befolyásolási indexet is, amely megvizsgálja, hogy az államok strukturális adottságai mennyire egyeznek a keresztény jobboldal értékrendszerével és érdekérvényesítési képességével. Az amerikai evangéliumi mozgalom pedig részleges átfedésben van ezzel az úgynevezett keresztény jobboldali csoportosulással.

Ugyan részletes elemzés nem célja a fejezetnek, mindenképp érdemes megjegyezni, hogy ezen az indexen (*Christian Right Influence Index*) Utah államban (amely kiemelten magas indexszámmal rendelkezik: 3,48-dal) például hétszer befolyásosabbak tudnak lenni az amerikai evangéliumi mozgalmak is magukban foglaló keresztény jobboldali mozgalmak, mint például Rhode Island államban (amely különösen alacsony indexszámmal rendelkezik, 0,48-dal).³⁰ Ezek

²⁹ Kimberly H. Conger: A Matter of Context: Christian Right Influence in US State Republican Politics. *State Politics & Policy Quarterly*, 10. (2010), 3. 248–269.

³⁰ Conger (2010): i. m. 257.

a kutatások alátámasztják a különben is szinte már evidenciát: az Egyesült Államokban komoly különbségek vannak a szövetségi tagállamok között.

Nagy általánosságban három csoportot érdemes megkülönböztetni. Az egyik csoport, amely így Utah államot, Oklahomát és más, a *Bible Belt*hez – Biblia-övezethez – tartozó államokat foglalja össze, magasabb adatokat mutatott ezen az indexen. Az ellenpólus, a liberálisabb északkeleti államok (Massachusetts, Vermont) pedig alacsonyabbakat. A harmadik csoportban pedig olyan az indexen középen lévő államok vannak, mint például Virginia, Colorado és Észak-Karolina.³¹

Az amerikai politikát követő olvasó számára nem okozhatott nagy meglepetést ez a hármas elosztás, vagyis az Egyesült Államok államainak három csoportra való bontása. Ha az amerikai választási térképre gondolunk, amelyet leggyakrabban szövetségi és elnöki választási ciklusok alkalmával láthatunk, ugyanúgy háromtípusú államot különböztetünk meg. Vannak egyfelől a biztos republikánus, másfelől a biztos demokrata és harmadik csoportként pedig a billegő vagy csatatérállamok. A fent említett index eredményei összehasonlíthatók ezzel: Vermont és Massachusetts általában biztos demokrata, Oklahoma és Utah biztos republikánus, míg Virginia és Észak-Karolina pedig a legkeményebb politikai csatározások színhelyeként kiemelt csatatérállamok. Ez is bizonyítja, hogy a vallás és a politika komolyan összefolyik az Egyesült Államokon belül.³²

Egyes kritikusabb szerzők szerint viszont az amerikai evangéliumi mozgalom konzervatívabb szárnyai a szövetségi állami struktúrák morálisan helytelen felhasználásával tudnak általuk preferált törvényeket megszavaztatni.³³ Ez szembe megy azzal a megállapítással, amely a washingtoni, föderális szintű képviselőre igaz, ahol magas a képviselői jelenlét, de kevés törvényjavaslat átvitele figyelhető meg.³⁴ Általánosságban azok az államok, ahol a Republikánus Párt, illetve a keresztény vallásos csoportok erősebbek, könnyebb érdekérvényesítési terepet biztosítanak a keresztény jobboldal számára. A hatékonyságukat alapvetően két

³¹ Conger (2010): i. m. 251.

³² Ugyanakkor pusztán ennyi adatból nem dönthető el, hogy a csoportosulások kialakulására mekkora hatást gyakorol egy párt politikája, vagy inkább a már meglévő csoport támogat egy pártot, ami ezzel a végeredménnyel zárul.

³³ Rebecca Sager – Keith Bentele: Coopting the State: The Conservative Evangelical Movement and State-Level Institutionalization, Passage, and Diffusion of Faith-Based Initiatives. *Religions*, 7. (2016), 6. 71.

³⁴ Wilcox (2003): i. m. 26.

tényező magyarázza: az éppen elérhető erőforrások, illetve az adott szövetségi állami politikai kontextus.³⁵ Feltétlenül megjegyzendő, hogy a politika világában minden csoport a számára elérhető és rendelkezésre álló erőforrások és módszerek maximális felhasználásával igyekszik érdeket érvényesíteni. Nem meglepő tehát, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom tüzetes vizsgálata is ezt mutatja, de ugyanerre a következtetésre jutnak azok a kutatók, akik más felekezetű vagy nem vallási alapú csoportoknak az amerikai törvényhozásra gyakorolt hatását vizsgálják.

A lobbizás intézményei és szerepe

A képviselők és a törvényhozás mellett a washingtoni politikai kultúra elengedhetetlen és megkerülhetetlen része a lobbizás, illetve a lobbizás. Washingtonban a lobbisták a mindennapi politikai élet részei, és komoly befolyást gyakorolnak egyes nemzeti szakpolitikai döntésekre is. Így tehát nem meglepő, hogy az Egyesült Államok politikai szabályainak megfelelően a vallási lobbizás is igyekszik a saját érdekeit érvényesíteni. Érdekes egy rövid bekezdés erejéig kitérni arra, hogy miként is működik a lobbizás, illetve hogy milyen eszközök vannak a lobbisták kezében. Hajdu Nóra a következőket írja: „A modern lobbizás során az érdekképviselő leghatásosabb fegyvere a fontos információk birtoklása.”³⁶ Továbbá Hajdu szerint „a lobbista sikerét azonban nemcsak pusztán az információk birtoklása segítheti elő, hanem az, hogy sikeresen ki tudja választani, melyek a lényeges és melyek a súlytalan információk. A sikeres lobbizás második kulcsszava a kapcsolatépítés”.³⁷

Látjuk tehát, hogy a lobbisták információkon, kapcsolatokon és befolyáson keresztül fejtik ki hatásukat. Mivel vallási lobbiszervezetekről van szó, a módszereik részben különböznek például az egyik leghíresebb lobbitevékenységet is végző intézménytől, a *National Rifle Association* (Nemzeti Fegyver Egyesület) szokásaitól. Két érdemleges módon lehet a lobbitevékenységet kiválasztani: céljaik és célszervezeteik alapján. Általánosságban véve beszélhetünk

³⁵ Conger (2010): i. m.

³⁶ Hajdu Nóra: Lobbizás és demokrácia az Egyesült Államokban. *Politikatudományi Szemle*, 11. (2002), 3–4. 146.

³⁷ Hajdu (2002): i. m. 146.

tág vagy szűk célcsoportokról, illetve tág vagy szűk célokról, amikor a lobbitevékenységet vizsgáljuk.

Az amerikai evangéliumi mozgalom tág célokat fogalmaz meg, és tág csoportokat szeretne megszólítani, ám utóbbit nem mindig sikeresen. Hofrenning megvizsgálta a vallási lobbisták tevékenységét, és részleteiben elemezte taktikájukat és társadalmi hálózatukat. Arra a következtetésre jutott, hogy a vallási lobbisták általában nagyobb, alapvető változást szeretnének elérni az amerikai közpolitikában.³⁸ Azt gondolhatnánk, hogy csak nagy lobbiszervezetek tudnak hatást elérni, vagy olyanok, amelyek komoly elittámogatást élveznek. Viszont egy másik kutató, Hertzke szerint kisebb vallási csoportok elittámogatás nélkül is tudnak sikeres lobbitevékenységet végezni, mégpedig azért, mert nagyobb cél és társadalmilag ismert gondolatok nevében végzik tevékenységüket.³⁹ Mások szerint sikerességüket az magyarázza, hogy kellően általánosan elfogadható célokat fogalmaznak meg, gyakran olyanokat, amelyek „praktikus ökumenizmus” címszóval írhatók le.⁴⁰

Összességében tehát elmondható, hogy a vallási lobbicsoportok tág célokat és tág célcsoportokat igyekeznek megszólítani lobbitevékenységük közben. Ez ellentétben áll a nem vallási, szekuláris lobbicsoportok tevékenységével, amelyek általában kis és jól körülhatárolható politikai változásokat akarnak elérni, és ezeket a változásokat előre meghatározott, úgynevezett „elitcsoportokra” gyakorolt befolyással igyekeznek elérni. Így tehát bár Washingtonban a vallási csoportok lobbitevékenysége széles skálán mozog, az úgynevezett nem elit célcsoportjuk, reprezentációs módszerük, valamint alapvető és társadalmilag átfogó politikai változások elérésére irányuló törekvésük egyfajta közös nevezőre hozza őket.

Az evangéliumi mozgalom nem kizárólag a törvényhozásban képviselteti magát. Az evangéliumi keresztények az elit részeivé váltak az idők során. A kétezres évek közepére Hollywood vezető tagjai és több komoly vállalat vezetői között is megtalálhatjuk tagjaikat. D. Michael Lindsay könyvében több száz interjút készített vezető evangéliumiakkal: az evangéliumi mozga-

³⁸ Daniel J. B. Hofrenning: *In Washington but Not of It: The Prophetic Politics of Religious Lobbyists*. Philadelphia, Temple University Press, 1995. 18.

³⁹ Allen D. Hertzke: *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity*. Knoxville, University of Tennessee Press, 1988. 12.

⁴⁰ David King: *The New Internationalists: World Vision and the Revival of American Evangelical Humanitarianism, 1950–2010*. *Religions*, 3. (2012), 4. 933.

lom tagjaként bemutatja az Amerikában komoly piaci részesedést magáénak tudó Chick-fil-A alapítójának, S. Truett Cathynek a tevékenységét, de beszélget Michael Gersonnal, George Bush elnök beszédirójával is.⁴¹ Könyvére a *The New York Times* is felfigyelt.⁴²

Napjaink és a polarizáció

Napjainkra az Amerikai Egyesült Államokban olyan nagy mértékű lett a polarizáció, hogy lehetetlen elmenni e mellett a kulcsfogalom mellett. Polarizáció alatt az amerikai társadalom rétegződését értjük, amely bizonyos pólusok, identitásponatok köré csoportosuló társadalmi blokkokra bomlását véljük felfedezni. Ez több vonalon is megfigyelhető: beszélhetünk politikai polarizációról, társadalmi polarizációról, gazdasági polarizációról vagy ideológiai polarizációról. E fejezetben leginkább a politikai polarizáció fogalmát érdemes megvizsgálni.

Az amerikai választási törvények (egyéni választókerületek és egykörös pluralizmus) hatására két párt alakult ki a történelem folyamán. Ezt Duverger törvényének nevezzük, és nem meglepetés, hogy ilyen választási szabályok mellett kevés esélye van harmadik pártoknak komoly politikai befolyást szerezni. A két párt viszont identitásbeli és ideológiai különbségekre hagyatkozva egy középső réteget, az úgynevezett bizonytalan szavazókat, általában csak mérsékelt politikával vagy úgynevezett kétpárti támogatást élvező szakpolitikákkal tudott megszólítani. A 2020-as évekre viszont egyre kevesebb bizonytalan vagy középen álló szavazó maradt, és egyre jobban két, egymással teljesen ellentétes narratíva alakul ki a pártok kommunikációjában. Ez természetesen a médiára is kihat, amelyből az átlagpolgár tájékozódik. Megfigyelhető ez a polarizációs folyamat abban is, hogy egyre kevesebb átszavazás zajlik a két párt tagjai között, illetve hogy a két párt egyre jobban azonosul ideológiai blokkokkal is (konzervatív kontra liberális).

Mindez ahhoz vezetett, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom megítélése, mint szinte bármilyen más egység, csoport, intézmény vagy akár érték megítélése is, megosztó az Egyesült Államokon belül. Megosztanak, szögesen eltérnek a vélemények arról, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom hatása

⁴¹ Michael D. Lindsay: *Faith in the Halls of Power: How Evangelicals Joined the American Elite*. Oxford, Oxford University Press, 2007.

⁴² Alan Wolfe: Evangelicals Everywhere. *The New York Times*, 2007. november 25.

„pozitív” vagy „negatív,” aminek megítélése egyes csoportok eltérő érdekeitől, de eltérő értékrendszerétől is függ. Így tehát a teljes kép kialakításához több, egymásnak ellentmondó véleményt és forrást kell egyszerre elemezni, ha az amerikai evangéliumi mozgalom tevékenységéről akarunk hiteles képet kapni. És mivel a polarizációs folyamat az Egyesült Államokon belül csak erősödni látszik (két szemléletes példaként érdemes a 2020-as amerikai elnökválasztási eredmény eltérő olvasatára vagy pedig az úgynevezett kritikus fajelmélet megszemenőikig eltérő megítélésére gondolni), a jövőben még nehezebb lesz majd az olvasónak hiteles összképet kapnia.

Összegzés

E fejezet célja az amerikai evangéliumi mozgalom és az amerikai törvényhozás kapcsolatának bemutatása volt. Jól látható, hogy az evangéliumi keresztények hogyan képviseltetik magukat a Kongresszusban. Eltér viszont a törvényhozási érdekérvényesítési képességük és az amerikai pártokban megjelenő szerepük. Az előbbinél azt mondhatjuk, hogy föderális szinten az amerikai evangéliumi mozgalom látványos képviselőre, de kevesebb törvényhozási szakpolitikai sikerre képes. Az utóbbinál pedig, bár történelmileg nem mindig volt így, mára már leginkább a Republikánus Pártban jelenik meg tevékenysége. Tagállami szinten pedig az adott államtól függ, mennyire van jelen az amerikai evangéliumi mozgalom.

Az amerikai törvényhozás, akár föderális (washingtoni), akár tagállami szinten, ideje legtöbb részét belpolitikai ügyekkel tölti. Ugyanakkor az amerikai evangéliumi mozgalom számára nemzetközi és külpolitikai ügyek is jelentőséggel bírnak. Olyan általa kiemeltnek tartott külpolitikai ügyek kapcsán, mint például az 1998-as *International Religious Freedom Act* tárgyalásakor, nem volt elhanyagolható szereplő.⁴³ Az amerikai külpolitikára gyakorolt hatásával, amelyet leggyakrabban az amerikai izraeli külpolitikához kapcsolunk, kötetünk hetedik fejezete foglalkozik.

Végezetül még annyit érdemes kiemelni, hogy minden az amerikai politikához köthető és arra hatást gyakorló csoportosulás vizsgálata tartogathat meglepetéseket. Az amerikai politikai paletta rendkívül sokszínű és sokszereplős (*multi-stakeholder*). Ezen belül a szereplők nagyon gyakran abban érdekeltek,

⁴³ Turek (2020): i. m.

hogy a róluk kialakult narratíva ne, vagy csak részben fedje a valóságot. Ez, a mai szélsőséges polarizációt mutató amerikai társadalomban gyakran szenzációhajhász médiával párosulva, káros következményekhez vezet. Az amerikai törvényhozásban nem újdonság a vallás szerepe, sőt az amerikai alkotmányban sem. De hogy az amerikai társadalom meddig és milyen arányban tartja ennek a kettőnek az összefonódását jónak, annak két-, illetve négyévente a választásokkor adhat hangot.

Felhasznált irodalom

- Conger, Kimberly H.: A Matter of Context: Christian Right Influence in U.S. State Republican Politics. *State Politics & Policy Quarterly*, 10. (2010), 3. 248–269. Online: <https://doi.org/10.1177/153244001001000303>
- Duke, James T. – Barry L. Johnson: Religious Affiliation and Congressional Representation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31. (1992), 3. 324–329. Online: <https://doi.org/10.2307/1387122>
- Guth, James L. – Lyman A. Kellstedt: The Confessional Congress: Religion and Legislative Behavior. In *Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago*. 2005. április 7–10.
- Hajdu Nóra: Lobbi és demokrácia az Egyesült Államokban. *Politikatudományi Szemle*, 11. (2002), 3–4. 139–150.
- Hertzke, Allen D.: *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity*. Knoxville, University of Tennessee Press, 1988.
- Hofrenning, Daniel J. B.: *In Washington but Not of It: The Prophetic Politics of Religious Lobbyists*. Philadelphia, Temple University Press, 1995.
- King, David: The New Internationalists: World Vision and the Revival of American Evangelical Humanitarianism, 1950–2010. *Religions*, 3. (2012), 4. 922–949. Online: <https://doi.org/10.3390/rel3040922>
- Lindsay, Michael D.: *Faith in the Halls of Power: How Evangelicals Joined the American Elite*. Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Mathew, Nicole Asmussen: Evangelizing Congress: The Emergence of Evangelical Republicans and Party Polarization in Congress. *Legislative Studies Quarterly*, 43. (2018), 3. 409–455. Online: <https://doi.org/10.1111/lsg.12200>
- McTague, John – Shanna Pearson-Merkowitz: Voting from the Pew: The Effect of Senators' Religious Identities on Partisan Polarization in the U.S. Senate. *Legislative Studies Quarterly*, 38. (2013), 3. 405–430. Online: <https://doi.org/10.1111/lsg.12020>

- Oldmixon, Elizabeth A.: Religion and Legislative Politics. In Corwin E. Smidt – Lyman A. Kellstedt – James L. Guth (szerk.): *The Oxford Handbook of Religion and American Politics*. Oxford, Oxford University Press, 2017. 497–517.
- Sager, Rebecca – Keith Bentele: Coopting the State: The Conservative Evangelical Movement and State-Level Institutionalization, Passage, and Diffusion of Faith-Based Initiatives. *Religions*, 7. (2016), 6. 71. 1–26. Online: <https://doi.org/10.3390/rel7060071>
- Sandstrom, Aleksandra: Biden is Only the Second Catholic President, but Nearly All Have Been Christians. Pew Research Center, 2021. január 20. Online: www.pewresearch.org/fact-tank/2021/01/20/biden-only-second-catholic-president-but-nearly-all-have-been-christians-2/
- Turek, Lauren Frances: Religious Freedom and the New Evangelical Foreign Policy Lobby. In *To Bring the Good News to All Nations*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 2020. 72–94. Online: <https://doi.org/10.7591/cornell/9781501748912.003.0004>
- Wald, Kenneth D. – Allison Calhoun-Brown: *Religion and Politics in the United States*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2014.
- Wilcox, Clyde: Laying Up Treasures in Washington and in Heaven: The Christian Right and Evangelical Politics in the Twentieth Century and Beyond. *Magazine of History*, 17. (2003), 2. 23–29. Online: <https://doi.org/10.1093/maghis/17.2.23>
- Wolfe, Alan: Evangelicals Everywhere. The New York Times, 2007. november 25. Online: www.nytimes.com/2007/11/25/books/review/Wolfe-t.html
- Wong, Janelle: The Evangelical Vote and Race in the 2016 Presidential Election. *Journal of Race, Ethnicity and Politics*, 3. (2018), 1. 81–106. Online: <https://doi.org/10.1017/rep.2017.32>

5. fejezet

Csizmazia Gábor

Munka és hagyaték – Az evangéliumi keresztények hatása az abortuszvitára

Bevezetés

Az Egyesült Államokban az abortusz szabályozásának ügye több évtizedes múltra tekint vissza, és mindmáig ellentmondásos kérdésként van jelen a közéletben. A közvélemény-kutatásokkal foglalkozó Pew Research Center 2021 nyarán rámutatott arra, hogy a felnőtt lakosság 59 százaléka támogatja az abortusz általános (legtöbb esetben történő) legalizálását, 39 százalék pedig elutasítja azt, miközben hasonló megosztottság politikai szimpátiák vonatkozásában is kimutatható (a demokraták irányába hajló szavazók 80 százaléka, míg a republikánusok felé hajló szavazók 35 százaléka támogatja az általánosan legalizált abortuszt az országban). Vallási hovatartozás tekintetében a fehér evangéliumi keresztények állásfoglalását érdemes kiemelni, ugyanis körükben 77 százalékos az abortusz elutasítottsága, messze meghaladva a római katolikusoknál mért 43 százalékot.¹ Mindez azért érdekes, mert az Egyesült Államokban az abortuszügyben jogi mérőöldkőnek számító, a Legfelsőbb Bíróság 1973-as *Roe v. Wade* döntéséig (illetve annak következményéig) az életpárti mozgalom élvonalában római katolikusok és demokraták álltak, mára azonban szerepüket a Republikánus Párttal szorosabb kapcsolatot ápoló evangéliumi keresztények vették át.

Megjegyzendő továbbá, hogy az abortusz kérdésében az amerikai állampolgárok nézeteiket a bíróságokon, a választásokon, illetve az állami törvényhozássokban is érvényesítik. Utóbbiak azért is számítanak fontosnak, mert a közhiedelemmel ellentétben a *Roe v. Wade* ügyben hozott döntés érvénytelenítésének (*overturn*) megfordítása nem jelenti az abortusz országos betiltását: az Egyesült

¹ Carrie Blazina et al.: Key Facts about the Abortion Debate in America. *Pew Research Center*, 2021. június 17.

Államok föderatív államszerkezetéből adódóan a mesterséges terhességmegszakítás szabályozásának kérdése minden elemében visszaszáll az államokra, ahol a demokratikusan megválasztott törvényhozók eldönthetik, betiltják-e abban az államban az abortuszt, vagy sem.² Mindazonáltal az állami abortuszszabályozások alkotmánnyal való összeegyeztethetőségét végső soron a Legfelsőbb Bíróság állapítja meg: mivel az állami törvényi változtatások gyakran kisebb-nagyobb szigorításokat jelentenek, a Legfelsőbb Bíróság összetétele pedig az elmúlt években a konzervatív (és vélhetően életpárti) tagok javára módosult, az abortuszvítára fordított figyelem az eddigieknél is erősebb. Az újabb országos mérőföldkőnek számító *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* ügyben hozott 2022-es legfelsőbb bírósági döntés értelmében az abortuszhoz való jog nem minősül alkotmányos jognak. Az ítélet lényegében érvénytelenítette a *Roe v. Wade* ügyben hozott 1973-as döntést.

Az abortuszliberalizáció kiemelt jogesetei

Az abortusz szabályozását illetően az Egyesült Államokban számos jogeset létezik, azonban a közbeszéd és szakirodalom az első, egyúttal leggyakrabban hivatkozott esetként a Legfelsőbb Bíróságnak a *Roe v. Wade* ügyben hozott 1973-as döntését tartja számon. Az eset hátterében az állt, hogy „Jane Roe” mint anonim személy 1970-ben jogi panaszt emelt Henry Wade, Dallas megye kerületi ügyésze ellen, mert véleménye szerint Texas állam abortusztilalma alkotmányellenes. A texasi szabályozás csak abban az esetben engedélyezte a terhességmegszakítást, ha orvosi ténymegállapítás alapján azzal megmenthető az állapotos nő veszélyeztetett élete. „Roe” így legálisan csak egy másik államban kezdeményezhette volna magzatának elvetetését, amit viszont anyagi okokból nem engedhetett meg magának. A *Roe v. Wade* ügy vizsgálatát követően a Legfelsőbb Bíróság megállapította a vonatkozó texasi törvény alkotmányellenességét: a testület többségi döntésének érvelése szerint az Egyesült Államok alkotmányának XIV. kiegészítése biztosítja a magánélethez való jogot, amelybe beleértendő a nő saját magzatának kihordására vonatkozó döntési szabadsága is. Megjegyzendő, hogy a Legfelsőbb Bíróság elismerte az államok azon érdekének legitimitását, hogy megvédjék az anya, illetve a magzat életét, azonban

² Marshall H. Medoff: *Constituencies, Ideology, and the Demand for Abortion Legislation. Public Choice*, 60. (1989), 2. 185.

a XIV. alkotmánykiegészítés szerinti magánélethez való jog tükrében úgy döntött, hogy az államok nem alkalmazhatnak kategorikus abortusztilalmat. A testület szerint az abortuszt „meggyőző állami érdek” esetében lehet korlátozni, amit a terhesség mint időben lehatárolt állapot egyes szakaszaihoz kapcsolt: a *Roe v. Wade* ügyben hozott döntés értelmében „meggyőző állami érdek” csak az első trimeszter után állhatott fenn, mivel a Legfelsőbb Bíróság szerint az első trimeszterben a nő egészsége szempontjából az abortusz elvégzése nem jelentene nagyobb veszélyt, mint a magzat kihordása.³

Érdekesség, hogy bár látszólag jogi győzelmet aratott, a felperes története összességében tragikus: az anonimitást szolgáló „Jane Roe” álnév az akkor 22 éves, elvált és szegénysorban élő Norma McCorvey-t takarta, aki a szóban forgó esetben már harmadik alkalommal volt várandós. Mire a legfelsőbb bírósági ítélet megszületett, McCorvey megszülte kislányát, akit örökbe adott. A per kezdeményezésére nem az ő elvi meggyőződése, hanem feminista ügyvédnök közbenjárása révén került sor, és egyes beszámolók szerint utóbbiakat nem foglalkoztatta a nő személye, ahogy McCorvey-t sem a per kimenetele. Miután nyilvánosság elé állt, az 1980/90-es években előbb az abortusz-, majd az életpárti aktivisták köreiből tűnt fel, ám egyik tábor sem győződhetett meg elhivatottságáról. Az abortuszpártiak számára kellemetlen meglepetésként az évekig nemi erőszakra utaló McCorvey 1987-ben már azt állította, hogy valójában közös beleegyezésen alapuló nemi kapcsolat vezetett harmadik terhességéhez. A később a másik oldalra szegődő nő az életpárti aktivistákat is sokkolta: egy 2017-ben, még a halála előtt készített, majd 2020-ban közzétett dokumentumfilmben McCorvey kijelentette, hogy valójában nem változtatta meg véleményét, és csak színlelte, hogy életpárti. Mellékesen megjegyzendő: a texasi nő nyilvános megjelenése miatt pénzjuttatásban részesült mindkét táborból, jóllehet sohasem gazdagodott meg.⁴

A *Roe v. Wade* jogeset kevésbé ismert párja a *Doe v. Bolton* ügy volt, hasonló háttérrel („Mary Doe” valódi neve Sandra Cano volt, míg Georgia államot annak főügyésze, Arthur K. Bolton képviselte). 1973-ig Georgia állam törvényei sem tették lehetővé az abortuszt, kivéve, ha orvosi szakvélemény szerint a további várandósság veszélyeztetné a nő életét, illetve egészségét, vagy ha a gyermek

³ Jon O. Shimabukuro: Abortion: Judicial History and Legislative Response. *Congressional Research Service*, 2021. 1–2.

⁴ Margaret Talbot: How Real Jane Roe Shaped the Abortion Wars. *The New Yorker*, 2021. szeptember 13.

valószínűleg komoly rendellenességekkel jönne világra, illetve ha a terhesség oka nemi erőszak volt. A georgiai szabályozás értelmében abortuszt kizárólag akkreditált kórházak végezhetnek egy kórházi szakbizottság jóváhagyása és két szakorvosi konzultáció mellett. A Doe v. Bolton ügyben hozott döntésével a Legfelsőbb Bíróság kiegészítette a Roe v. Wade ügyben hozott ítéletét azzal, hogy az államok nem vezethetnek be az abortusz elérését indokolatlanul nehezítő szabályozást.

Az abortusz körüli társadalmi-politikai vitákat jelezte, hogy a két 1973-as döntését követő években a Legfelsőbb Bíróság számos olyan állami szintű jogszabályt is megvizsgált, amelyek az abortusz elvégzésének további feltételeiről,⁵ illetve kapcsolódó kérdésekről⁶ szóltak. Maga az abortusz szabályozása szempontjából kiemelendő a *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey* jogeset, amelynek háttérében az állt, hogy Robert Casey kormányzó vezetésével Pennsylvania állam 1988-ban és 1989-ben módosította az abortuszra vonatkozó állami szabályozást. Az abortuszt csak tájékozott beleegyezés és 24 órás türelmi idő mellett, illetve fiatalkorú nő esetében legalább az egyik szülő beleegyezése, férjezett nő esetében pedig a házastárs értesítése esetén lehetett kezdeményezni. A korlátozásokat az államban működő Planned Parenthood nevű, abortuszklinikákat működtető NGO alkotmányellenesnek vélte, és perre vitte az ügyet, ami végül a Legfelsőbb Bírósághoz került. A testület 1992-ben hozott ítélete egyfelől megerősítette a Roe v. Wade ügyben született döntéseket, másfelől a házastársi értesítés kivételével egyik feltételt sem tekintette az abortusz kezdeményezése szempontjából „indokolatlan tehertételnek”. A röviden csak Casey-ügyként ismert jogeset jelentősége, hogy egyrészt az abortusz állami szabályozásának megítélésében a trimeszteralapú megközelítés helyett az „indokolatlan tehertétel” szempontjára helyezte a fókusz, másrészt az állam fentebb említett érdekét a terhesség egész idejére vonatkoztatta. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Legfelsőbb Bíróság az addigiaknál valamivel több mozgásteret engedett az államoknak az abortusz szabályozásában, aminek eredményeképp Pennsylvania példájából tanulva más államok is elkezdtek különböző korlátozásokat bevezetni.⁷

⁵ Többek közt a szülői vagy házastársi értesítésről: 1973 után több államban voltak érvényben olyan jogszabályok, amelyek az abortusz elvégzésének egyik feltételeként a hajadon szüleinek, illetve a férjezett házastársának előzetes értesítését írták elő.

⁶ Például az abortusz reklámozásáról vagy a magzatmaradványok elhelyezéséről.

⁷ Shimabukuro (2021): i. m. 3–6.

Az evangéliumi keresztények belépése

Bár napjainkban az amerikai életpárti törekvések élvonalában az evangéliumi keresztények és a Republikánus Párttal összefonódó új keresztény jobboldal (*New Christian Right*) áll, az abortusz elutasítása eredetileg inkább római katolikusokhoz, illetve politikai értelemben liberális körökhöz volt köthető. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának *Roe v. Wade* ügyben hozott döntését megelőzően az abortusz legalizálásának ellenzése emberi jogi kérdésként jelentkezett, képviselői pedig filozófiai szempontból a római katolikus gondolkodásra erős hatást gyakorló természetjog, politikai szempontból pedig a társadalmi felelősség értékeit tükröző *New Deal* alapjaira támaszkodtak: a fogamzásgátlást a római katolikus szervezetek már az 1930-as években a munkavállalók életével szembeni tiszteltlenséghez hasonlították, a második világháborút követően pedig a nemzetközi emberi jogok nyelvezetén hirdették a magzatok élethez való jogát. Mi több római katolikus szervezetek még külön tervezetet is javasoltak az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára, kiemelve a fogantatástól számított élethez és testi integritáshoz való jogot, azonban ez végül nem került bele az ENSZ 1948-as dokumentumába. Az Egyesült Államokban az abortuszt ellenző katolikus körök kifejezetten liberálisnak tekintették magukat abból a szempontból, hogy álláspontjuk lényege az élethez való, minden emberi lényt megillető jog volt. Franklin Delano Roosevelt elnök *New Deal* programját követően a liberalizmus és szociális érzékenység tudata tovább erősödött a katolikus szervezetekben Lyndon B. Johnson elnök *Nagy(szerű) Társadalom* programja alatt. Az 1960-as évek amerikai politikai, gazdasági és társadalmi problémáinak tükrében az életpárti aktivisták a magzatokat az afroamerikaiakhoz hasonló elnyomott kisebbségként jellemezték, illetve idővel a vietnámi háború és a hidegháborús fegyverkezési verseny ellen is szót emeltek. Így az eredetileg antikommunista nézeteket valló csoportok politikai értelemben balra tolódtak. Ennek megfelelően politikai szövetségeik is inkább a Demokrata Párt irányából érkeztek, és bár olyan prominens közszereplőket is támogatóiknak tudhattak, mint Edward Kennedy szenátor, utóbbi (más demokrata politikusokkal együtt) már az 1970-es években elkezdett távolodni az életpárti mozgalomtól, és inkább a nők jogait hirdető feminista mozgalom felé fordult. A *Roe v. Wade* ügy ebből a szempontból is mérföldkönek számított: a Demokrata Párt tagjai azt a jogot támogatták, amely mögött legfelsőbb bírósági döntést is láttak.⁸ Az 1976-os

⁸ Daniel K. Williams: *The Partisan Trajectory of the American Pro-Life Movement: How a Liberal Catholic Campaign Became a Conservative Evangelical Cause*. *Religions*, 6. (2015), 2. 452–458.

elnökválasztás idejére az életpárti szavazók elkezdtek átgondolni politikai lojalitásaikat: az akkori helyzetet jól tükrözte, hogy a mélyen hívő baptista (és titokban vélhetően életpárti) Jimmy Carter egy, az abortuszt egyre inkább támogató Demokrata Párt, míg az abortusz szabályozásában már a *Roe v. Wade* ügy előtt is engedékenyebb Gerald Ford elnök (korábbi michigani kongresszusi képviselő) a témában megosztott, de az életpártiak számára egyre erősebb platformot biztosító Republikánus Párt élén politizált.⁹

Az 1980-as évektől az életpárti mozgalom kiemelt szereplői egyértelműen a Republikánus Párthoz húztak, ahol egyéb kérdésekben (például mélyszegénység és hadviselés ügyében) immár nem hangoztatták korábbi liberális nézeteiket, amelyeket általában a családi értékek védelme köré építettek. A fő hangadók szerepét a politikai értelemben progresszív római katolikusoktól a konzervatív evangéliumi keresztények vették át, akik az abortuszt nem emberi jogi megfontolásból, hanem az Egyesült Államokban az erkölcsi rend helyreállításának szándékánál fogva ellenezték. Ennek megfelelően az utóbbi csoport figyelmének középpontjába a kommunizmus, a szexuális forradalom és az erkölcsi rend felborítása elleni küzdelem került. A felekezeti közti törést érdekes módon az abortusztilalom preferált mértéke is erősítette: míg a római katolikusok az abortusz szinte bármilyen indoklását elutasították, addig az evangéliumi keresztények az abortusz elvégzésére vonatkozó szabályok enyhítését bizonyos körülmények (például a magzat fejlődésének rendellenessége) esetén elfogadhatónak tartották, a köreiken belül működő média (újságok, magazinok) pedig eleve kevesebb figyelmet szenteltek e témának az 1960-as években. Számukra az „igény szerinti” (főleg nem egészségügyi okokból kezdeményezett) abortusz elfogadhatatlan, azonban a terhességmegszakítás e típusának kezdeményezése az 1970-es években egyre több helyen jelentkezett. Az evangéliumi keresztények aktivitásának feldőlését jelezte, hogy a *Christianity Today* című újság New York állam 1970-ben bevezetett, az első és második trimeszterben végzett abortuszok lényegében minden korlátozását feloldó szabályozását követően szerkesztőségi írást közölt *Háború az anyaméh ellen* címmel, és elkezdett azzal a korábban elhanyagolt gondolattal foglalkozni, hogy az emberi élet a megtermékenyítés pillanatában kezdődik. Mivel a *Roe v. Wade* ügyben hozott legfelsőbb bírósági ítélet az első trimeszterben teljesen liberalizálta az abortuszt, a döntés komoly ellenszenvet váltott ki az evangéliumi keresztényekből. Mindazonáltal köreikben továbbra is fennállt egyfajta megosztottság, mivel sokan – köztük a Nemzeti Evangéliumi

⁹ John Murdock: *The Future of the Pro-Life Democrat*. *National Affairs*, (2021), 49. 84–86.

Szövetség – egészségügyi szempontból indokolt esetekben elfogadták az abortusz lehetőségét. A római katolikusok és az evangéliumi keresztények közötti összhang javulását Francis Schaeffer teológus segítette elő, aki úgy képviselte a római katolikus álláspontot, hogy azt az evangéliumi keresztények körében elterjedtebb indokra vezette vissza, vagyis az abortuszliberalizáció eredőjét nem egy jó szándékú jóléti állam hiányára, hanem egy rosszindulatú szekuláris állam tevékenységére vezette vissza. Ezzel az abortusz az erkölcsi relativizmus elleni kultúrharcban leküzdendő elemek egyike lett a pornográfia és a homoszexualitás mellett.¹⁰

Az 1990-es évekre egyre több evangéliumi keresztény vezető és közszereplő csatlakozott az abortusz elleni nyílt küzdelemhez. Közös fellépésükben társadalmi-kulturális szempontból több ízben ártalmasnak minősítették az abortuszt: kiemelték, hogy az eljárás nemcsak a magzat életét veszi el (és ezáltal gyilkosságnak minősül), hanem az érintett nők társadalmi helyzetén is ront, mivel a könnyű technikai beavatkozás csak fokozza a férfiak szexuális ragadozó módjára történő felelőtlen viselkedését, miközben a potenciális apák és ezáltal a családok is összeomlanak. Érvelésükben arra is kitértek, hogy az abortuszliberalizáció az amerikai politikai kultúrára is rossz hatással van, mivel egyrészt erősíti az érintett személyekben a tudatot, miszerint társadalmi vonatkozású problémáikat egyszerű és erőszakos módszerekkel is megoldhatják, másrészt a liberalizációt bevezető legfelsőbb bírósági ítéletek révén az egyik hatalmi ág egyoldalú döntést hozott egy olyan ügyben, amely demokratikus vitákat és törvényhozási folyamatokat követelne meg.¹¹ Ez utóbbi érvelés erősíti igazán az evangéliumi keresztények és a Republikánus Párt konzervatívjai közötti politikai köteléket: a szövetséget érdemben elindító Ronald Reagan az abortuszliberalizációt a családi értékek sérelme mellett a túl messzire nyúló bírói aktivizmushoz és az államok jogainak megsértéséhez kötötte.¹² Hasonlóképp az evangéliumi keresztények azt is nehezményezik, hogy az abortuszklinikák előtti aktivizmusuk (például alternatív tanácsadásaik) vagy épp tiltakozásaik jogi és fizikai ellehetetlenítése az I. alkotmánykiegészítésben rögzített szólás-szabadságuk korlátozása is egyben.¹³

¹⁰ Williams (2015): i. m. 459–464.

¹¹ Mary Cunningham Agee et al.: The America We Seek. A Statement of Pro-Life Principle and Concern. *National Review*, 48. (1996), 5. 38.

¹² Williams (2015): i. m. 466.

¹³ Cunningham Agee et al. (1996): i. m. 39.

Miközben az evangéliumi keresztények politikai szempontból hatékonyabb ágát képező új keresztény jobboldal egyre szorosabban kapcsolódott a Republikánus Párthoz, az is nyilvánvaló volt, hogy soraiban (kiváltképp a fehér evangéliumi keresztények esetében) kifejezetten erős az abortusz problémaköréhez fűződő választói érdeklődés és aktivitás. Ennek megfelelően a republikánus politikusok is előtérbe helyezték a kérdést kampányaikban és jogalkotási erőfeszítéseikben, míg a Demokrata Párt e téren évekig fáziskésésben volt. Utóbbi oka vélhetően abban keresendő, hogy mivel a Roe v. Wade ügyben hozott legfelsőbb bírósági döntés alapján szövetségi szinten biztosított volt az első trimeszterben szabadon elvégezhető abortusz mint minden nőt megillető „alkotmányos jog”, kevesebb nyomás nehezedett a demokrata politikusokra a további jogszabályok meghozatalát illetően. Mindazonáltal a republikánus térfélen kimutatható folyamatos és egyre intenzívebb választói aktivitás hatására az abortusz kérdése a demokraták részéről a 2010-es évek végére egyre jobban előtérbe került.¹⁴ Napjainkra az abortuszt ellenző és támogató csoportok republikánus-demokrata pártszimpátia szerinti rendeződése nemcsak rögzült, hanem kiélezett szembenállást is mutat: Donald J. Trump 2016-os kampányában, majd négyéves elnökségében vissza-visszatérő elem volt az abortusz akár szövetségi szinten történő szigorításának lehetősége, ami feltehetően nagyban hozzájárult az egyébként személyes kvalitásait tekintve ideálisnak nem mondható celeb-üzletember evangéliumi keresztény szavazók körében élvezett erős (nagyarányú és szilárd) támogatottságához. Közben a Demokrata Párt egyes (progresszív, mérsékelt, afroamerikai stb.) szárnyai között lényegében nem találni életpárti tagozatot, sőt a 2020-as választási kampány során több vezető demokrata politikus és elnökjelölt is kijelentette, hogy az abortuszhoz való jog nem képezheti alku tárgyát.¹⁵ A két fő tábor közötti kultúrharc elsősorban jogi terepen zajlik törvényhozási kezdeményezések és bírósági peres tárgyalások formájában.

Kiemelt törvényhozási kezdeményezések

Bár számos legfelsőbb bírósági döntés született az ügyben, az abortusz körüli szabályozási viták középpontjában sokáig a Roe v. Wade eset állt, ugyanis végső

¹⁴ Joshua C. Wilson: Striving to Rollback or Protect *Roe*: State Legislation and the Trump-Era Politics of Abortion. *Publius: The Journal of Federalism*, 50. (2020), 3. 378. és 386.

¹⁵ John Murdock: The Future of the Pro-Life Democrat. *National Affairs*, (2021), 49. 84–86.

soron ez kötelezett minden tagállamot arra, hogy az első trimeszterben a szinte teljesen szabadon gyakorolható terhességmegszakítást engedélyezze még akkor is, ha az adott államban a demokratikusan megválasztott politikai vezetés részéről erre nem is lenne hajlandóság. Az életpárti erők számára az egyik legkézenfekvőbb és leghatásosabb megoldás egy olyan alkotmánymódosítás lenne, amely alkotmányos szintre emelné a magzatok védelmét. Bár az alkotmány módosításához nem szükséges minden tagállam beleegyezése, így is komoly törvényhozási többséget igénylő folyamatról van szó, amelynek egyik (eddig egyetlen, a gyakorlatban sikeresen) alkalmazott módja, hogy az adott módosítást előbb a Kongresszus mindkét háza kétharmados többséggel, majd az államok törvényhozásai háromnegyedes többséggel elfogadják.¹⁶ Bár az abortusz ügyében számos kezdeményezés született a Szenátusban, ezek többsége nem jutott el a szavazásig. A *Roe v. Wade* jogeset óta eltelt közel ötven év alatt mindössze egyetlen alkotmánymódosítási javaslatról tartottak szenátusi szavazást:¹⁷ az 1983-ban Orrin G. Hatch, Utah állam republikánus szenátora által felterjesztett alkotmánymódosítás lényegében érvénytelenítette volna az 1973-as legfelsőbb bírósági döntést, a Kongresszusra és az államokra hagyva az abortusz szabályozását a kiegészítéssel, hogy amennyiben a szövetségi és az alábbi szabályzás nem lenne azonos, akkor az adott államban a szigorúbb jogszabály érvényesülne.¹⁸ A javaslat 50 : 49 arányban végül elbukott¹⁹ a százfős felsőházban.

Az abortusz szövetségi szinten történő pontosabb szabályozásának másik módja az erről szóló törvények elfogadása. Megjegyzendő, hogy ez nem feltétlenül jelent szigorítást, ugyanis az életpárti aktivistákhoz hasonlóan az abortuszt pártoló tábor is kezdeményezte olyan törvények megalkotását, amelyek megerősítették vagy épp kiszélesítették volna a *Roe v. Wade* ügyben foglalt döntést. A Kongresszus ebben a kérdésben is kifejezetten aktív politikai-jogi aréna: 1973 óta csaknem ezer törvényjavaslat látott napvilágot. Az evangéliumi keresztények fellépéséhez köthető kezdeményezések közül kiemelendő a 2003-ban elfogadott, a részleges szüléssel járó abortusz tilalmáról szóló törvény (*Partial-Birth Abortion Ban Act*). Az evangéliumi keresztény szavazóbázisra

¹⁶ Ken Kollman: *The American Political System*. Second Core Edition, New York, W. W. Norton & Company, 2014. 50.

¹⁷ Shimabukuro (2021): i. m. 17.

¹⁸ Medoff (1989): i. m. 185.

¹⁹ A szövetségi törvényhozás által kezdeményezett alkotmánymódosításhoz mindkét házban kétharmados többségre, vagyis a Szenátus esetében 67 támogató szavazatra van szükség.

is támaszkodó George W. Bush elnök által aláírt törvény pénzbeli bírság és/vagy két évig terjedő szabadságvesztés terhe mellett megtiltotta a nevében foglalt eljárást kivéve, ha az megmentené az érintett nőt valamilyen életveszélyes testi sérüléstől, rendellenességtől, betegségtől. Bár a törvényt az aláírást követően szinte azonnal megtámadták kaliforniai, nebraskai és New York-i szövetségi bírók, a Legfelsőbb Bíróság 2007-ben megállapította, hogy a benne foglalt előírások világosak, és nem jelentenek „indokolatlan tehertételt”, ezért a törvény nem alkotmányellenes.

Az életpárti törvényhozói munka egy másik fontos eredménye az úgynevezett Hyde-kiegészítés, amely az abortuszkorlátozást egy másfajta logika szerint biztosítja. Az amerikai alkotmány által lefektetett hatalommegosztás értelmében az Egyesült Államok Kongresszusa fogadja el a szövetségi költségvetést, vagyis komoly befolyással van arra, hogy a szövetségi kormány mire mennyit és milyen feltételekkel költhet. Az „erszény hatalma” révén a Kongresszus eldöntheti, hogy engedélyezi-e az abortuszok elvégzésének szövetségi forrásokból történő fedezését. Nem sokkal a *Roe v. Wade* ügy lezárását követően Henry J. Hyde a Képviselőház republikánus tagjaként javaslatot tett a Munka-, Egészség- és Oktatásügyi, valamint Társadalmi Jóléti Minisztérium forrásainak előirányzatáról szóló 1977-es törvénykiegészítésre. Az évekkel később is alkalmazott kiegészítés megtiltotta a szövetségi kormánynak, hogy a szövetségi és állami forrásokból közösen finanszírozott, főleg alacsony jövedelmű állampolgárok egészségügyi ellátását támogató *Medicaid* program terhére számoljon el abortuszokat, kivéve az érintett nő életének védelme (illetve a későbbi években a nemi erőszak vagy vérfertőzés) esetén. Az 1977-es Hyde-kiegészítés újabb jogeseteket hozott a Legfelsőbb Bíróság számára, amely még abban az évben három külön ügyben kijelentette, hogy az államok sem törvények, sem az alkotmány által nem kötelezhetők a szabadon választott (azaz a terhesség korai szakaszában és nem egészségügyi okokból kezdeményezett) abortuszok finanszírozására, illetve közintézmények e célra történő biztosítására. Hasonló ítéletek születtek 1980-ban az egészségügyi okokból kezdeményezett abortuszok állami finanszírozását illetően is, így a Hyde-kiegészítés nem bizonyult alkotmányellenesnek.²⁰

²⁰ Shimabukuro (2021): i. m. 6–7., 15–17. és 19.

Több szinten vívott politikai és jogi küzdelem

Bár a Hyde-kiegészítést nem érvénytelenítette a Legfelsőbb Bíróság, a jogszabály ma is vita tárgya, ugyanis egy kettős elvi kérdésről van szó, amely az abortusz elfogadottsága mellett a más (köztük életpárti) állampolgárok adóiból történő kifizetésének problémáját is felöleli. A Hyde-kiegészítéssel szemben általában kritikus demokrata párti dilemmát jól jelzi, hogy Joseph R. Biden szenátor évtizedeken át támogatta a kiegészítést, amit végül a 2020-as elnökválasztási kampányában megtagadott. Pálfordulását azzal indokolta, hogy ezzel tudja ellensúlyozni az időközben több államban bevezetett részleges abortuszkorlátozásokat.²¹ Noha döntése hátterében vélhetően az a szándék is állt, hogy megnyerje a progresszív szavazókat, kétségtelen, hogy az abortuszvita a szövetségi szintű törvényhozás mellett az államok szintjén is zajlik, ahol a demokraták és a liberalizáció hívei az évek során hátrányba szorultak.

Állami szinten az első frontvonalat az állapotos nőkkel foglalkozó létesítmények képezik. Az életpártiak azért is tartják károsnak a *Roe v. Wade* ügy kimenetelét, mert oly mértékben tudatosította az abortuszhoz való jogot, hogy sokan alapmegoldásnak tekintik a beavatkozást, megfedkezve az egyéb lehetőségekről.²² Utóbbiak elősegítését szolgálják a válságterhességi központok (*Crisis Pregnancy Center*), amelyek többnyire keresztény és életpárti alapítványokhoz kapcsolódnak, illetve hasonló értékrendű szervezetek (többek közt az evangéliumi keresztények által alapított *Family Research Council*) támogatását élvezik. Alapvető feladatuk, hogy ingyenes tanácsadást biztosítsanak nem kívánt terhességgel élő nőknek. Mivel e konzultációk célja az anyaság vállalása vagy az örökbefogadás előkészítése, kritikusai szerint e központok a terhességhez csak egy opciót kínálnak – annak rend szerinti lefolyását.²³ A *Planned Parenthood* alá is tartozó abortuszklinikák és a válságterhességi központok azzal vádolják egymást, hogy félrevezetik a hozzájuk betérő állapotos nőket, rábeszélve őket az abortuszra, illetve a szülésre. Mivel e két intézménytípus alapvető értékeik és céljaik tekintetében egymással teljesen szemben álló felek, e vádak helytállósága nézőpont kérdése: az egyes válságterhességi központokban alkalmazott

²¹ Katie Glueck: Joe Biden Denounces Hyde Amendment, Reversing His Position. *The New York Times*, 2019. június 6.

²² Cunningham Agee et al. (1996): i. m. 40.

²³ Beth Holtzman: Have Crisis Pregnancy Centers Finally Met Their Match: California's Reproductive FACT Act. *Northwestern Journal of Law and Social Policy*, 12. (2017), 3. 79–81.

szonográfiai vizsgálatok például azt a célt szolgálják, hogy a nők a vizsgálat során készült felvételeket látva megtartsák magzatukat. Az abortuszklínikák szerint ez a nők megrémítése, ugyanis egy ilyen élmény jelentős mértékben csökkentheti az abortusz melletti döntés valószínűségét. Az életpártiak mindezt nem tagadják, így az utóbbi kijelentést az abortuszklínikák önleplező vallomásának tekintik.²⁴

A két intézménytípus szimpatizánsai mind jogi, mind politikai síkra emelték a küzdelmet. Az életpárti aktivisták abortuszklínikák elé szervezett tüntetései révén az abortuszhoz való jog és a szólásszabadsághoz való jog érvényesülése feszült egymásnak az 1990-es évek különböző peres ügyeiben. A gyakran evangéliumi keresztény és római katolikus aktivistákat érintő viták eljutottak a Legfelsőbb Bíróságig, ahol több esetben (legutóbb 2014-ben a *McCullen v. Coakley* ügyben) a szólásszabadságra hivatkozó életpárti oldal került ki győztesen.²⁵ Az abortuszklínikák és a válságterhességi központok körüli viták lezárására politikai megoldási kísérletek is indultak. Míg az életpártiak az úgynevezett abortuszszolgáltatók célzott szabályozásáról (*Targeted Regulation of Abortion Providers, TRAP*) szóló törvényre támaszkodtak (például Texas 2013-ban), addig az abortusz jogát támogatók az úgynevezett szabadság, elszámoltathatóság, átfogó gondoskodás és transzparencia (*Freedom, Accountability, Comprehensive Care, and Transparency Act, FACT*) törvényhez nyúltak (amelyet Kalifornia vezetett be 2015-ben). Miközben a texasi TRAP előírta az abortuszklínikáknak a sebészeti központokra vonatkozó sztenderdek követését és az abortuszt végző orvos 30 mérföldön belül található kórházakhoz való elsőbbségi hozzáférést, a FACT arra kötelezte a kaliforniai válságterhességi központokat, hogy egy látható pontra kihelyezzék, megfelelő méretű táblán (vagy ennek hiányában szóban) tájékoztassák a hozzájuk forduló várandós nőket: Kalifornia állami programok révén bizonyos nőknek ingyenes vagy olcsó abortuszt kínál.

Mindkét törvény ügye a Legfelsőbb Bíróság elé került, ahol a TRAP 2016-ban, a FACT pedig 2018-ban ítéletett alkotmányellenesnek.²⁶ Megjegyzendő, hogy míg a FACT egy konkrét kaliforniai kezdeményezés volt, addig a TRAP-típusú korlátozások bevezetésére több államban is sor került lényegében a Legfelsőbb Bíróság által 1992-ben vizsgált *Casey*-jogesetben bevezetett „indokolatlan teher-tétel” sztenderd adta mozgástér kihasználása (és folyamatos szondázása) végett.

²⁴ Rod Dreher: *Choosing Life. National Review*, 54. (2002), 6. 35.

²⁵ Andrew R. Lewis: *Learning the Value of Rights: Abortion Politics and the Liberalization of Evangelical Free Speech Advocacy. Politics and Religion*, 9. (2016), 2. 319–320.

²⁶ Wilson (2020): i. m. 376. és 387.

Az ilyen állami szabályozások részben az abortuszok elvégzésének egyfelől technikai, másfelől általános korlátozására irányultak, az adott állam alkotmánymódosítását is beleértve. Számos kezdeményezés déli, főleg republikánus többségű állami törvényhozásokban született, amely területeken az evangéliumi keresztények lakossági aránya jelentős mértékben meghaladja az északi államokban élőkét (míg New York és Illinois államban a lakosság kevesebb mint 10 százalékát, illetve 20 százalékát teszik ki az evangéliumi keresztények, addig Georgia, Mississippi, Alabama és Tennessee államban rendre 38–41–49–52 százalékot).²⁷

Az abortusz körüli vita legfelső szintjén a küzdelem tárgya az elnökválasztás, illetve az elnökön keresztül a Legfelsőbb Bíróság összetételének meghatározása. A 2016-os választási kampányban kiemelt figyelem jutott e kérdésnek, ami nem kis részben Donald J. Trumpnak volt köszönhető. Egyrészt a korábban a demokratákhoz kötődő és az abortuszt alapvetően támogató üzletember látványos pálforduláson esett át, és kampányában nyíltan kijelentette, hogy választási győzelme esetén életpárti bíróval fogja feltölteni az akkor nemrég elhunyt Antonin Scalia bíró helyét. Másrészt a Hillary R. Clintonnal folytatott egyik vitájában a republikánus jelölt szokatlanul nyílt és naturalisztikus módon festette le a terhességmegszakítás egy formáját, ami kiélesítette a közte és ellenfele között fennálló kontrasztot, és feltűzelte az életpárti szavazókat. Utóbbiak nem kis részben evangéliumi keresztények voltak, akiknek körében Donald Trump rendkívül magas (az idézett felmérés szerint 81 százalékos) támogatottságot élvezett 2016-ban. Megválasztását követően Trump elnök újabb kedvező visszacsatolást adott e kiemelt szavazóbázis felé, ugyanis számos életpárti retorikai gesztust és politikai intézkedést tett: az evangéliumi keresztény szavazók körében komoly tekintéllyel rendelkező Mike Pence alelnök példáját követve az elnök 2018-ban online részt vett az Élet Menete (*March for Life*) rendezvényen; kormánya egyebek mellett kibővítette a világi munkáltatókra az egyházakra jellemző hitbéli meggyőződésre alapozott egészségbiztosítási korlátozás lehetőségét (felkínálva a fogamzásgátlók biztosításba foglalásától való eltérést); vizsgálatot rendelt el a *Planned Parenthood* ellen (a szervezettel szemben felmerült a gyanú, hogy magzatszövetek illegális kereskedelmében volt érintett); valamint újra életbe léptette az úgynevezett Mexikóváros-politikát (*Mexico City*

²⁷ David French: The South Secedes from The Culture of Death. *National Review*, 71. (2019), 13. 14.

policy), amelynek értelmében az Egyesült Államok megtagadja az abortuszt is szorgalmazó nemzetközi családtervezési programok pénzügyi támogatását.²⁸

Az új keresztény jobboldal szemében azonban Trump elnök egyik legnagyobb szolgálata a Legfelsőbb Bíróság három konzervatív taggal történő feltöltése volt. Neil Gorsuch, Brett Kavanaugh és Amy Coney Barrett életpárti bírók hírében állnak, ezért sokan a *Roe v. Wade* ügyben hozott 1973-as ítélet felülvizsgálatát várták tőlük, illetve az immár konzervatív többségű Legfelsőbb Bíróságtól. A demokraták és az abortuszhoz való jog támogatóinak aggodalma (és ezzel együtt az életpártiak reménye), hogy az államokon belüli politikai megmérgetésekben az új keresztény jobboldal által szerzett (különösen az állami törvényhozásokban aratott) republikánus győzelmek, valamint a szövetségi intézményekben (elnökségben és bíróságokon) megvalósított stratégiai mozgások összeérnek, és idővel ellehetetlenítik a *Roe v. Wade* ügyben hozott döntés érvényesíthetőségét.²⁹ A várakozások pedig 2022-ben beigazolódtak. Egyrészt folytatódott az abortusz állami szabályozásának szigorítása: ennek a trendnek az egyik leginkább kirívó esete Mississippi állam 2018-as, úgynevezett várandósági korról szóló törvénye (*Gestational Age Act*). A jogszabály a magzat életét a várandóság 15. hetétől védi, megtiltva az ezt követően elvégzett abortuszt (kivéve, ha egészségügyi veszélyhelyzet vagy súlyos magzati rendellenesség áll fenn). Ezzel a törvény egyenesen megkérdőjelezte a *Roe v. Wade* ügyben hozott 1973-as legfelsőbb bírósági ítélet megalapozottságát. Másrészt az eset a *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* ügy révén 2021-ben a Legfelsőbb Bíróság elé került, ahol 2022. június 24-én a bírók többsége kimondta, hogy az abortuszhoz való jog nem minősül alkotmányos jognak. A döntés tehát felülírta *Roe v. Wade* ügyben hozott ítéletet. Az evangéliumi keresztények csaknem fél évszázados munkája meghozta a sikert, jöllehet bizonytalan politikai hagyatékkal. Bár 2022 nyara az életpárti erők győzelmét vetítette előre, a progresszív erők ellentámadásba kezdtek, ami több államban az abortusz törvényhozás általi szabályozásának korlátozásáról vagy épp további liberalizációjáról szóló sikeres népszavazásokhoz vezetett. Sőt az abortusz kérdése a 2022-es féldős kongresszusi választásokon is komoly mobilizációs erővel hatott, ami a Republikánus Párt rendkívül gyenge teljesítményét okozta.

²⁸ Alexandra DeSanctis: Trump's Choice on Life. *National Review*, 70. (2018), 8. 26–29.

²⁹ Wilson (2020): i. m. 372. és 391–392.

Felhasznált irodalom

- Agee, Mary Cunningham et al.: The America We Seek. A Statement of Pro-Life Principle and Concern. *National Review*, 48. (1996), 5. 36–41.
- Blazina, Carrie et al.: Key Facts about the Abortion Debate in America. *Pew Research Center*, 2021. június 17. Online: www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/17/key-facts-about-the-abortion-debate-in-america/
- DeSanctis, Alexandra: Trump's Choice on Life. *National Review*, 70. (2018), 8. 26–29.
- Dreher, Rod: Choosing Life. *National Review*, 54. (2002), 6. 34–36.
- French, David: The South Secedes from The Culture of Death. *National Review*, 71. (2019), 13. 13–14.
- Glueck, Katie: Joe Biden Denounces Hyde Amendment, Reversing His Position. *The New York Times*, 2019. június 6. Online: www.nytimes.com/2019/06/06/us/politics/joe-biden-hyde-amendment.html
- Holtzman, Beth: Have Crisis Pregnancy Centers Finally Met Their Match: California's Reproductive FACT Act. *Northwestern Journal of Law and Social Policy*, 12. (2017), 3. 78–110.
- Kollman, Ken: *The American Political System*. Second Core Edition, New York, W. W. Norton & Company, 2014.
- Lewis, Andrew R.: Learning the Value of Rights: Abortion Politics and the Liberalization of Evangelical Free Speech Advocacy. *Politics and Religion*, 9. (2016), 2. 309–331. Online: <https://doi.org/10.1017/S1755048316000171>
- Medoff, Marshall H.: Constituencies, Ideology, and the Demand for Abortion Legislation. *Public Choice*, 60. (1989), 2. 185–191. Online: <https://doi.org/10.1007/BF00149245>
- Murdock, John: The Future of the Pro-Life Democrat. *National Affairs*, (2021), 49. 84–99.
- Shimabukuro, Jon O.: Abortion: Judicial History and Legislative Response. *Congressional Research Service*, 2021. Online: <https://sgp.fas.org/crs/misc/RL33467.pdf>
- Talbot, Margaret: How Real Jane Roe Shaped the Abortion Wars. *The New Yorker*, 2021. szeptember 13. Online: www.newyorker.com/magazine/2021/09/20/how-the-real-jane-roe-shaped-the-abortion-wars
- Williams, Daniel K.: The Partisan Trajectory of the American Pro-Life Movement: How a Liberal Catholic Campaign Became a Conservative Evangelical Cause. *Religions*, 6. (2015), 2. 451–475. Online: <https://doi.org/10.3390/rel6020451>
- Wilson, Joshua C.: Striving to Rollback or Protect Roe: State Legislation and the Trump-Era Politics of Abortion. *Publius: The Journal of Federalism*, 50. (2020), 3. 370–397. Online: <https://doi.org/10.1093/publius/pjaa015>

Vákát

6. fejezet

Berényi György

Kommunikáció – A keresztény média szerepe és befolyása az Egyesült Államokban

Bevezető

Napjainkban szinte elképzelhetetlen, hogy az amerikai belpolitikának ne lenne szerves része a tömegmédia minden csatornáján közvetített vallásos jelleg vagy a politikától áthatott hitélet. Természetesen nem volt ez mindig ennyire előtérben. Az 1950–1980 között felnövő tévégeneráció számára a médiatartalmak a maguk szekuláris medrében folytak a vasárnapi műsoroktól, egy-két végidőssel¹ kapcsolatos adástól vagy nagyobb, élőben közvetített hitgyógyító összejöveteltől, esetleg önkéntes adománygyűjtő médiakampánytól eltekintve.²

Ugyanakkor pont ez az időszak és az ekkor zajló társadalmi események alapozták meg, hogy a 21. század hajnalára már egész televíziós hálózatok (CBN, TBN, Daystar stb.) működésének célja lett a vallásos, keresztény műsorsugárzás. Ezeknek számos műsora egyenesen a szórakoztató, infotainment, hír- és politikai műsor kategóriába esik, és amerikaiak millióinak háztartásába viszi napi szinten a világ eseményeinek keresztény, konzervatív értelmezését. És akkor még nem is említettük az új és közösségi média világában előállított, illetve annak kapcsán korlátlanul hozzáférhetővé vált evangéliumi, neoprotestáns, újkeresztény tartalmaknak az információs társadalomban kibontakozó térhódítását. A téma kutatói közül többen egyetértenek abban, hogy az a fajta dialektika, amely a szekuláris és piacvezérelt médiát és a társadalmi törzseket jellemzi, az amerikai társadalom erős vallási identitásának köszönhetően (legyen az konkrét felekezeti

¹ Paul Boyer: *When Time Shall Be No More. Prophecy Belief in Modern American Culture*. Cambridge, Massachusetts, Belknap Press, 1994.

² Quentin J. Schultze: *Televangelism and American Culture. The Business of Popular Religion*. Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2003b.

vagy nemzeti) jótékony az amerikai demokrácia számára.³ A következőkben ennek történeti ívét és hatását vázolom, kiemelve a legfontosabb csomópontokat a médiumok, szervezetek és személyek példáján keresztül.

Rövid médiatörténet(i perspektíva)

Prédikációk minden mennyiségben – élőszóban, írott formában

Az amerikai és protestáns⁴ szellemtől eredendően nem állt távol a vallásos világnézet és az e világi események egymással kölcsönhatásban álló megközelítése. Luther egyenesen a kegyelem megnyilvánulásának (*act of grace*) nevezte a sajátját.⁵ Mégis Új-Anglia korai időszakának története, széles társadalmi tömegek számára elérhető médiumok híján, egyes értelmezések szerint a vég nélküli igehirdetések és azok percepciójának története. Egy új-angliai zárandok átlagosan éves szinten 200–250 óra igehirdetésen keresztül kapott útbaigazítást a világban történt eseményekről, de ami ennél is fontosabb, eme (napi) híreseményeknek az üdvtörténetben betöltött valódi jelentőségéről.⁶ Még úgy is, hogy a tömegtájékoztatás fő kommunikációs eszköze az élőszó volt, az új-angliai kiadványok felét, a közép-nyugati kolóniákban megjelenő írások 25 százalékát és a déli publikációk tizedét tették ki a teológiai kérdésekkel foglalkozó újságcikkek, könyvek és pamfletek.⁷

³ Quentin J. Schultze: *Christianity and the Mass Media in America. Toward a Democratic Accommodation*. East Lansing, Michigan State University Press, 2003a.

⁴ Amerikai protestantizmus (történeti ívét lásd az első fejezetben): a tanulmányban korszaktól és kontextustól függően több név alatt fordul elő az amerikai protestáns kereszténység két fő iránya. Az egyik a *főáram*, liberális, haladó protestantizmus, a másik a *konzervatív*, régi vágású, fundamentalista, karizmatikus, újkeresztény, (*neo*-) *evangéliumi* vagy neoprotestáns kereszténység. Természetesen teológiai, politikai, gazdasági szempontból a hagyományos liberális és konzervatív értékek és közösségek a másik fő irányban is megtalálhatók.

⁵ Martin E. Marty: *Protestantism and Capitalism: Print Culture and Individualism*. In Leonard I. Sweet (szerk.): *Communication and Change in American Religious History*. Grand Rapids, Eerdmans, 1993. 100.

⁶ Mark A. Noll: *A History of Christianity in the United States and Canada*. Grand Rapids, Eerdmans, 1992. 47–48.

⁷ Jerome Dean Mahaffey: *Preaching Politics: The Religious Rhetoric of George Whitefield and the Founding of a New Nation*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2007. 5.

Az amerikai keresztények (akiken egészen a 20. századig javarészt protestánsokat értünk) már történelmük korai szakaszaitól nyitott, vállalkozói, innovatív mentalitással éltek az újabbnál újabb médiumok nyújtotta lehetőségekkel az evangélium terjesztésére. Ebben az íghirdetések mellett előszeretettel használták a röpiratokat, levelezéseket és különféle újsághirdetési technikákat. A nagy ébredés (*Great Awakening*) egyik kiemelkedő vándorprédikátora, George Whitefield tekinthető az első modern vallásos *celebritásnak* és egyben médiavállalkozónak is, akinek marketingstratégiája és kreatív taktikái rendkívül hathatósan bizonyultak. Akikhez nem sikerült élőszóban eljutnia, jó eséllyel azok is megkapták az íghirdetések valamilyen nyomtatott változatát. Whitefield rendkívül sokoldalúan élt a médiapiacra elérhető sajtótermékek nyújtotta lehetőségekkel. Összejöveteleit rendszeresen népszerűsítette újsághirdetéseiben, gazdasági alapon független, harmadik fél által írt híreseményekként találta az összejöveteleiről szóló beszámolókat, valamint saját *Weekly History*, *Evangelical Magazine* című magazinjában népszerűsítette ébredési alkalmait az Atlanti-óceán mindkét partján.⁸ Hozzá hasonlóan, ráérezve az idők kommunikációs lehetőségeire, több más protestáns vezető is saját folyóiratot alapított, így Thomas Prince *Christian History*, James Robe *Christian Monthly History*, míg John Wesley *Arminian Magazine* címen adott ki folyóiratot.⁹

Evangelizációs irodalom és tömegtermelés

A függetlenségi háború utáni 18–19. század ironikusan akként is jellemezhető, hogy az amúgy teológiai szempontból konzervatív íghirdetők a tömegtermelésben és tömegkommunikációban látták meg mennyei küldetésük megvalósulásának lehetőségét. A mérhetetlenül nagy arányú levelezések mellett a prédikátorok kihasználták az összes létező kommunikációs csatornát. Hitelődeik nyomdokain haladva hirdették az ébredés üzenetét. Az ehhez szükséges komplex infrastruktúra kialakítására is rövid időn belül sort kerítettek. A kor színvonalának megfelelő marketinggépezetet üzemeltettek, és többféle olyan szerveződéssel keresztül tevékenykedtek, mint például a vasárnapi iskola, az oktatási társaság,

⁸ Frank Lambert: *“Pedlar in Divinity”: George Whitefield and the Transatlantic Revivals, 1737–1770*. Princeton, Princeton University Press, 1994. 64–94.

⁹ Douglas A. Sweeney: *The American Evangelical Story: A History of the Movement*. Grand Rapids, Baker Academic, 2005. 29.

illetve a prédikátorképző intézmények. Ezeket komoly volumenű irodalommal látták el, több tízmillió traktátust, evangelizációs könyvet és folyóiratot adtak ki. Egyedül az 1825-ben alapított *American Tract Society* több mint hatmillió darab traktátust adott ki néhány év alatt. Az 1816-ban alapított Amerikai Bibliatársaság (*American Bible Society*) évente több mint 300 ezer Újszövetséget publikált. A két társaság kiadói tevékenysége néhány év alatt maga mögé utasította Amerika többi, világi kiadója együttes kiadványainak a volumenét.¹⁰ A nyomdaipar mellett a nemzeti elosztó hálózatok kiépítésében és hasznosításában is kiemelkedtek a keresztyények. Mindebből az is következik, hogy az Egyesült Államok későbbi hitéletére a második nagy ébredés (*Second Great Awakening*) hosszabban tartó örökséget hagyott az elsőnél.¹¹

Az evangélium terjesztésében az ipari termelést kiegészítette a humán erőforrás képzése is, vándorpredikátorok mellett bibliaárusok és traktátusügynökök is szép számmal szolgálatba álltak, hogy minden amerikai háztartásban jelen legyen a Szentírás és egyéb keresztyény irodalom. A bibliaárusok nemcsak bibliát árultak, hanem az egyetemes papság jegyében gyakran házasságokat celebráltak, és missziós funkciókat is elláttak. Társadalmi felelősségtudattól hajtva kisebb könyvtárakat hoztak létre, vagy vasárnapi iskolákat szerveztek, gyülekezetekben, de akár vasútállomásokon is prédikáltak. Az ezen utazók által megtett mérföldek az évi több tízezret is elérték. A *Tract Society* 1868-ban kiadott útmutatása már a vallásos irodalom üzleti részére is hangsúlyt fektetett. Az ügynököket olyan vállalkozói ismeretekkel is felvértezték, mint a kettős könyvvitel, a banki ügyintézés, illetve konkrét *sales* technikák. A lelkész, misszionárius tehát e tekintetben is igencsak hasonlóvá vált a kereskedőhöz.¹²

Egyes kutatók magának a második nagy ébredésnek a sikerességét is abban látják, ahogy a kor vallásos előjárói tárt karokkal, forrásokat nem kímélve magukhoz ölelték és industrializálták az új kommunikációs és marketing-eszközöket. Ettől kezdve a sikeres ébredési evangelista (*revivalist*) archetipusa elválaszthatatlanul összeforrt azzal az egyházi személlyel, aki proaktívan ragadja meg a legújabb médiatechnológia által nyújtott lehetőségeket, illetve menedzseri szemlélettel és kereskedői hozzáállással terjeszti az evangéliumot. A kevésbé dogmatikus, térítő jellegű alapállásból induló egyházi személyek

¹⁰ Sweeney (2005): i. m. 74.

¹¹ Noll (1992): i. m. 169.

¹² Randall Herbert Balmer: A Pentecost of Politics: Evangelicals, Public Discourse, and American Culture. *Union Seminary Quarterly Review*, 47. (1993), 1–2. 15–28.

viszont elutasítóan álltak hozzá, és problémásnak tartották a tömegtermelés és tömegkommunikáció nyújtotta lehetőségek illetően használatát. Ez a mintakövetés aztán tovább öröklődött a 20., sőt a 21. századra is.

Rádió

A 20. század elejére az új médium a rádió lett, és ennek meghódítása vált aktuálissá az amerikai evangéliumi lelkületű keresztények számára. A teljes képhez az ugyancsak hozzátartozik, hogy maga az első rádióadás is keresztény zenék és újtestamentumi részek felolvasásából állt.¹³

A keresztény rádió szintén több nagyobb fordulaton ment keresztül. 1922-re 382 rádióállomás üzemelt szerte az Egyesült Államokban. Ez a szám 1927-re már elérte a 732-t,¹⁴ és mivel örült küzdelem alakult ki a teljes rádiófrekvenciaspektrumon, az adások sokszor rádiós zajba torkollottak.¹⁵ Ebből a versenyből a vallásos műsorok sugárzói is kivették a részüket a mindenki számára szabad frekvenciák hasznosításában a nagy missziós parancs jegyében. Erre minden lehetőségük meg is volt tekintettel, hogy az 1912-es rádiótörvény (*The Radio Act*) egyáltalán nem szabályozta a frekvenciahasználatot. A rádióállomásokon azonban egyre nőtt a nyomás, hogy még műsoridő-értékesítésért se biztosítanak lehetőséget a konzervatív adásoknak. Ezek mögött a törekvések mögött a szekuláris világ mellett katolikus és a főáramhoz tartozó protestánsok álltak, így a majdani evangéliumi irányzat előfutárai és vezetői fokozatosan kiszorultak. 1944-ben a *Mutual Broadcasting Company* (Kölcsönös Műsorszolgáltató Társaság), amely az egyetlen műsoridő-értékesítő cég volt, olyan új működési szabályokat vezetett be, amelyek rendkívül nehezé tették az evangéliumiaknak a műsoridő-vásárlást. Ennek az lett a vége, hogy még abban az évben 150 evangéliumi műsorgyártó létrehozta a *National Religious Broadcasterst* (NRB – Nemzeti Vallásiműsor-szolgáltatók). A várt eredmény, még ha csak fokozatosan is, de nem maradt el. James DeForest Murch (1956-tól az NRB ügyvezetője)

¹³ Jeffrey K. Hadden: *The Rise and Fall of American Televangelism. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (1993), 527. 114.

¹⁴ Dennis N. Voskuil: *The Power of the Air: Evangelicals and the Rise of Religious Broadcasting*. In Quentin J. Schultze (szerk.): *American Evangelicals and the Mass Media*. Grand Rapids, Zondervan, 1990. 71.

¹⁵ Ben Armstrong: *The Electric Church*. Nashville, Thomas Nelson, 1979. 24.

vezetésével komoly érdekérvényesítés zajlott a *Federal Communications Commission* (FCC – Szövetségi Kommunikációs Bizottság) és a Kongresszus háza táján. Ekkorra azonban már nemcsak a rádiózás, hanem a televíziózás mellett is kampányoltak.

Az első korai termékeny időszak után az 1920-as években a *Federal Radio Commission* (FRC – Szövetségi Rádiós Bizottság) minden, addig gombamód szaporodó vallásos rádióműsor-sugárzót közösségi érdekre való hivatkozással lekapcsolt a rádióhullámokról. A váltás a kereskedelmi jelleg és nyelvezet (hirdetés, értékesítés) irányába terelte, illetve térítette el a vallásos műsorokat is, és szükségessé tette e közösségek számára, hogy jártasak legyenek a piaci alapú tevékenységben (műsoridő-vásárlás, támogató partnerek szerzése, eladható műsorformátumok kifejlesztése). Ennek ellenére, vagy éppen emiatt a liberális üldözés miatt a konzervatív protestánsok, evangéliumiak meggyőződésük szerint Isten eszközeként tekintettek a rádiózásra (is).

Charles E. Fuller *Old Fashioned Revival Hour* című adására az 1940-es években heti szinten hallgatói levelek ezrei érkeztek, és minden idők egyik legnépszerűbb amerikai rádiós műsora volt, amely 10 milliós hallgatóságot vonzott 1942-re.¹⁶ Ennek folyamán jött létre az a máig virágzó vallásos rádiós szubkultúra, amelynek zászlóshajói a *Focus on the Family*¹⁷ és a *Moody Rádió*. Ma ez az igény a digitális térben, az internetes rádiók szabad világában újult erővel keres piacot magának.¹⁸

Televízió

Az 1950-es évek elején az olyan prédikátorok, mint Fulton Sheen, Robert Schuller vagy Billy Graham evangélista, a nagy elődök szellemi örökségével meneteltek tovább, Isten dicsőségére bátran vállalkozva az új világ, a televíziózás meghódítására. Habár ezeknek a tévéműsoroknak is voltak alkalmanként politikai felhangjai, mégis, egészen az 1970-es évekig tartózkodtak a közvetlen és nyílt

¹⁶ Schultze (2003a): i. m. 62.

¹⁷ Dan Gilgoff: *The Jesus Machine: How James Dobson, Focus on the Family, and Evangelical America Are Winning the Culture War*. New York, St. Martin's Publishing Group, 2007.

¹⁸ Bob Lochte: Christian Radio in a New Millennium. *Journal of Radio & Audio Media*, 15. (2008), 1. 59–75.

politikai véleménynyilvánítástól. Ennek vetett véget a *Moral Majority*-vel¹⁹ az élén több hasonló, javarészt evangéliumi, illetve fundamentalista protestáns kezdeményezés. Ez az új, keresztény konzervativizmust hirdető irányzat érdek- és értékazonosságra talált a Ronald Reagan elnökségétől kezdődően egyre tudatosabb (neo-) konzervatív politikusok azon törekvésével, hogy egy egységes szavazóbázist kovácsoljanak a tágran értelmezhető, sok különböző irányzatot magában foglaló evangéliumi kereszténységből.²⁰ Ennek eredményeként a politikusok elkezdtek figyelemmel kísérni a keresztény médiatartalmakat abból a célból is, hogy a tömörülést foglalkoztató közös nevezőt megragadják. Ennek köszönhetően a médiumok nyilvánvaló módon egyre nagyobb befolyásra tettek szert az amerikai politikai gondolkodásban. E szférának talán legemblematicusabb alakja a mai napig aktív Pat Robertson volt szenátor, aki többek között a CBN (*Christian Broadcasting Network*, 1960) tévétársaság alapítójaként indult az elnökségért 1988-ban, illetve egy új érdekérvényesítési formációt indított el a *Christian Coalition*-²¹ élén 1987-ben.

Nyomtatott média

Az egyre újabb és újabb médiumok elterjedésével a régebbi formátumok közül a nyomtatott termékek (könyvek, újságok) nem tűntek el, még úgy sem, hogy egyre inkább osztozniuk kellett a figyelemben a dinamikusan fejlődő média-piacon. Az 1884-ben alapított *The Christian Oracle*, amelyet 1900-ban átneveztek *The Christian Century*-re, a 20. század első felében a főáramú ökömenikus hetilap lett.²² E sajtóterméknek, habár csupán 40 ezres példányszámban adták ki, igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a valódi amerikai kultúra és gondolkozásmód megőrzésében. A 20. század közepére az egész amerikai protestáns kereszténységre jellemző, hogy mindennek ellenpárja született. A *Christian Century* konzervatív/evangéliumi ellenpárja a Billy Graham által 1956-ban

¹⁹ David Snowball: *Continuity and Change in the Rhetoric of the Moral Majority*. Santa Barbara, ABC-CLIO, 1991.

²⁰ Rick Perlstein: *The Invisible Bridge. The Fall of Nixon and the Rise of Reagan*. New York, Simon & Schuster, 2014.

²¹ Joel D. Vaughan: *The Rise and Fall of the Christian Coalition: The Inside Story*. Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2009.

²² Elesha Coffman: *The Measure of a Magazine: Assessing the Influence of the Christian Century. Religion and American Culture*, 22. (2012), 1. 53–82.

alapított *Christianity Today* lett.²³ A közel 150 ezres példányszámban megjelenő kiadvány a fősodratú evangéliumi kereszténység zászlóshajója, teológiailag konzervatív, míg szociális ügyekben inkább haladó, finoman liberálisan érzékeny álláspontra helyezkedett, ezzel ékelve be magát a liberális protestánsok és a fundamentalista elkülönülők közé. A nyomtatott média hagyományosabb formájáért, mint a könyvek, óriás kiadók feleltek, amelyek az evangéliumi rés szélesítésén fáradoztak. Ezek között a mai napig nagy piaci részesedéssel rendelkező kiadók között található például a Zondervan Publishing House, a Tyndale House vagy a Thomas Nelson Publishing.²⁴

Az amerikai örökség megőrzése

A hagyományos nyomtatott média mellett az új médiumok új platformot is nyitottak az amerikai protestáns közösség jövőjéért folytatott küzdelemben, ugyanakkor amerikai örökségük megőrzésében is. A konzervatív és liberális protestánsok közötti határvonalat már az 1920–1940-es években meghúzták a gyülekezetek és teológiai szemináriumok szintjén. Ez azzal járt, hogy a konzervatív és fundamentalista protestánsok visszahúzódtak, illetve kiszorultak a nagy médianyilvánosság elől. Ugyanakkor a háttérben folyamatosan zajlott az építkezés, amelynek eredményeképpen minden liberális intézménynek, szervezetnek és egységnek létrehozták a konzervatív párját.²⁵ Így alakult ki nagyvonalakban a(z amúgy ennél sokkal fragmentáltabb)²⁶ protestáns kétpárti rendszer, liberálisok a konzervatívokkal szemben.

Míg a főáramú protestánsok a *Broadcast and Film Commission* (BFC – Műsorszórási és Filmbizottság) azért küzdöttek, hogy korábbi előjogaikat

²³ Mark G. Toulouse: *Christianity Today and American Public Life: A Case Study*. *Journal of Church and State*, 35. (1993), 2. 241–284.

²⁴ Christian Smith – William R. Kenan Jr.: *American Evangelicalism: Embattled and Thriving*. Chicago–London, University of Chicago Press, 1998. 12–13.

²⁵ Nathan O. Hatch: *Evangelicalism as a Democratic Movement*. In George M. Marsden (szerk.): *Evangelicalism and Modern America*. Grand Rapids, Eerdmans, 1984. 72.

²⁶ A liberálisok két altáborra, a neoortodoxokra és a klasszikus modernistákra oszlottak, míg a konzervatívok a (neo-) evangéliumistákra és szeparatistákra/fundamentalistákra. Utóbbiak közötti különbség ugyancsak azokra a társadalmi és gazdasági különbségekre vezethető vissza, mint a protestánsok ötven évvel korábbi, 20. század eleji szakadása, amely végül elvezetett az evangéliumi tradíció térnyeréséig.

megtartsák, addig a (neo-) evangéliumiak a társadalmi elfogadottságért és társadalomformáló hatásért harcoltak. A küzdelem ugyanúgy folyt a rádióhullámokért, mint a tévéműsor-sugárzási lehetőségekért egyaránt. A BFC ellensúlyozására a konzervatívak megalapították a *The National Religious Broadcasters Association* (NRB – Nemzeti Vallási Műsorszolgáltatók), a főáramhoz tartozó *National Council of Churches* (NCC – Egyházak Nemzeti Tanácsa) ellenében pedig a *National Association of Evangelicalst* (NAE, 1941-ben).²⁷

Ennek az átfogó szerveződésnek a révén hozták létre 1947-ben a már tárgyalt nyomtatott média szervezetek mellett a *Fuller Theological Seminary*-t²⁸ is, amely a modern evangéliumi mozgalom elméleti bázisát adta több más szervezet mellett.

A média szerepe és befolyása

A modern teológia és az új médiumok

A második világháború után a protestáns kereszténységen belüli szembenállás újabb fejezethez érkezett. Az előjogok szellemében működő *Broadcast and Film Commission* elitista pozíciójának következtében a tömegmédia által az amerikai társadalomban véghezvitt kulturális átalakulásnak a liberális, modern protestáns teológia inkább gátja lett, a kereskedelmi televíziózás meghódításának pedig leginkább csak szemlélője.²⁹ Ezt többek között az is megalapozta, hogy a kereskedelmi televíziózás első tíz évében mind az istentiszteletek látogatottsága, mind az imaházépítések száma történelmi csúcsokat döntött, így a pillanatképeket szemlélve egészen úgy tűnhetett, hogy a keresztény vallásosság, a protestánsok és a katolikusok fej-fej mellett haladva visszaszerzik Amerikát a szekularizációtól. A *The Christian Century* hasábjain 1946-tól, amikor a fekete-fehér tévék elkezdtek elárasztani az amerikai otthonokat, 13 részes cikksorozat jelent meg

²⁷ Joel Carpenter: *Revive Us Again: The Reawakening of American Fundamentalism*. New York, Oxford University Press, 1997. 150–151.

²⁸ George M. Marsden: *Reforming Fundamentalism: Fuller Seminary and the New Evangelicalism*. Grand Rapids, Eerdmans, 1995.

²⁹ Michele Rosenthal: 'This Nation under God': The Broadcast and Film Commission of the National Council of Churches and the New Medium of Television. *The Communication Review*, 4. (2001), 3. 347–371.

Meg tudja-e a protestantizmus nyerni Amerikát? címmel.³⁰ Ebben többek között amellelt foglaltak állást, hogy az elkereskedelmiesített szórakozás morálisan és társadalmilag elfogadhatatlan. Így ahelyett, hogy a 19. századi elődökhöz hasonlóan az új kulturális formák krisztianizálására törekedtek volna, a keresztény etikával ellentétes szórakozási, szabadidős és rekreációs tevékenységnek minősítették azokat. A liberális protestánsoknak ezt az elutasító hozzáállását csak tovább erősítette az olyan régi vágású protestánsok tévészereplése, mint Billy Graham vagy Oral Roberts.³¹ Ugyanakkor ezek a (neo-) evangéliumi összejövetelek a nézettségi adatok szempontjából jó műsoroknak számítottak.³²

Mindennek a háttérében a második világháború utáni pluralista társadalmi és technikai átalakulás új kihívásai álltak, és ezek láthatóan megjelentek az egyre inkább két táborra vált (liberális és konzervatív) protestánsok között. A sors fintora, hogy a nevükben modern fővonalasok, szemben a teológiaiilag fundamentalista evangéliumiakkal, nem ismerték fel a kulturális hatásgyakorlás lehetőségét az új médiumon, a televízió keresztül. Így míg az előbbieket egyre inkább csak az új médium kritikusaiént, addig az utóbbiak egyre inkább annak haszonélvezőiként pozícionálták magukat.

A műsorsugárzás szabadságát, legyen szó akár rádiós, akár televíziós műsorokról, a fundamentalista protestáns teológia identitásszabadságával egyenlőnek értelmezték a konzervatív keresztények. Sőt a szűkebben vett evangéliumi identitás kialakulásában, megalkotásában és térhódításában – egyes kutatók szerint – kimondottan kulcsszerepet játszott az evangéliumi keresztények médiáért folytatott küzdelme.³³

A (neo-) evangéliumi vezetők teológiai értelemben nem, hanem csak kulturális adaptációs hozzáállásukban és képességükben különböztek fundamentalista társaiktól. Ez együtt járt az új technikai vívmányok megragadásával, és magával hozta a társadalmi felemelkedést, illetve mobilitást. Így vált a régi vágású protestantizmus, az ekkora már egyre karakteresebb evangéliumi identitás és mozgalom az új középosztály vallásává az 1970-es évek végére, 1980-as évek elejére.

³⁰ Charles Clayton Morrison: Can Protestantism Win America? *The Christian Century*, 63. (1946). 425–427.

³¹ Cristi Eschler-Freudenrich: Oral Roberts and the Battle to Access National Network Television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 65. (2021), 2. 289–310.

³² Michele Rosenthal: *American Protestants and TV in the 1950s: Responses to a New Medium*. New York, Palgrave Macmillan, 2007. 29.

³³ Lásd például Tona J. Hangen: *Redeeming the Dial: Radio, Religion and Popular Culture in America*. Chapel Hill – London, University of North Carolina Press, 2002.

Eme újkeresztény tradíciónak a televízióhoz és tömegmédiához való hozzáállása is nagyban az amerikai örökség megőrzéséért folytatott küzdelemnek a kontextusában értelmezendő igazán. Az evangéliumiak komoly, az egyénre és annak identitására direktben ható és azt meggyőzni képes eszközként tekintettek az új médiumra (a tévére), és csak nagyon marginálisan foglalkoztak annak negatív etikai és társadalmi hatásaival.

Az információközvetítésen és kommunikáción alapuló erőter, vagyis a média ideológiai/teológiai uralása mindig is fontos kérdése volt a protestáns gyökerű, bibliai küldetéstudattal rendelkező amerikai társadalomnak. Habár az eszközök és médiumok változtak, és talán a korai keresztény üzenet is átalakult (mások szerint csak köntöst cserélt: a zarándokatyáktól a jólét-teológiáig), a meghatározó hang jelentősége változatlan napjaink új médiumaiban is (Facebook, Twitter, YouTube stb.).³⁴

Teleevangélisták mint az új amerikai keresztény médiakultúra³⁵

1987-ben az evangéliumi teleevangélisták (televíziós prédikátorok) és a hozzájuk kapcsolódó botrányok a világi hírek főcímeibe kerültek. Így lett Jim Bakker és később Jimmy Swaggart a képmutató egyháziak példjaként a világi média közvetítésével mindennapos beszédtemává.³⁶ Ugyanakkor ezek a botrányok csak még inkább rávilágítottak a teleevangélistáknak a kiterjedt és nagy hatású társadalomformáló erejére és médiajelenlétére. A botrányok árnyékában talán a legmegdöbbentőbb mégis az volt, hogy a liberális protestánsok mennyire alábecsülték az 1970–1980-as évek alatt végig tevékenykedő hasonló egyháziaknak és az eredeti amerikai jelenségként elkönnyvelhető elektronikus egyháznak (*Electronic Church*³⁷) a társadalomra, kultúrára és gondolkozásra gyakorolt hatását, valamint az abban rejlő lehetőséget. Egy másik, legalább ennyire szembeszökő jelenség a médiamunkások és kutatók számára, hogy ezek a teleevangélisták

³⁴ Mark Ward Sr.: Digital Religion and Media Economics: Concentration and Convergence in the Electronic Church. *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 7. (2018), 1. 90–120.

³⁵ Lásd erről részletesen Schultze (2003b): i. m.

³⁶ Mark Ward: Televangelism, Audience Fragmentation, and the Changing Coverage of Scandal. In Hinda Mandell – Gina Masullo Chen (szerk.): *Scandal in a Digital Age*. New York, Palgrave Macmillan, 2016. 57–60.

³⁷ Quentin J. Schultze: The Mythos of the Electronic Church. *Critical Studies in Mass Communication*, 4. (1987), 3. 245–261.

milyen erős kapcsolatokat építettek ki az úgynevezett Új Keresztény Jobboldallal (*New Christian Right*).³⁸ Ez a politikai szempontból konzervatív evangéliumiakból, fundamentalistákból és karizmatikusokból kovácsolódott koalíció Ronald Reagan 1980-as választási győzelmétől kezdve egyre erőteljesebb hangként jelentkezett a médiában és a belpolitikában, ezzel megkérdőjelezve az addig kialakult vallási-társadalmi, kulturális konszenzust is.

A majomper (*Scopes Trial*, 1925)³⁹ utáni években a protestánsok haladó, liberális irányzata, közismertebben a főáramhoz tartozó protestánsok (*mainline Protestants*) uralták a közösségi tereket, és teljesen figyelmen kívül hagyták az evangéliumi és fundamentalista irányzatokban rejlő potenciált. Legnagyobb kihívásuknak a szekularizációt tekintették, és ez alapján is választottak elitista, simulékony és kritikus stratégiát a társadalmi terekben való megjelenésükhöz. Az 1980-as évekre azonban a konzervatív protestánsoknak és azon belül is az evangéliumiaknak az Új Keresztény Jobboldallal való egymásra találása következtében a politikai térben a szociológusok és társadalomtudósok által várt eljelentéktelenedés helyett ez a vallási meggyőződés komoly tartalékokat halmozott fel az amerikai társadalomban, és erős médiajelenlétének köszönhetően jelentős kultúraformáló tényezővé vált.⁴⁰ Habár a főáramhoz tartozó protestánsok episztemológiai alapállása, szemben a konzervatív (evangéliumi és fundamentalista) irányzattal, megengedőbb volt a tudomány és technika vívmányaival szemben, mégis az a helyzet állt elő, hogy utóbbiak voltak azok, akik felismerve a televízióban rejlő lehetőségeket Isten igéjének a terjesztésében baconi gyakorlati filozófiai alapon⁴¹ igyekeztek a maguk hasznára fordítani ennek az új, modern médiumnak és technológiai robbanásnak az amerikai társadalomban kibontakozó térhódítását. Még ha kezdetben tudatosan nem is vehették számba

³⁸ Jeffrey K. Hadden: Religious Broadcasting and the Mobilization of the New Christian Right. In Martin E. Marty (szerk.): *Modern American Protestantism and Its World. Volume 10 Fundamentalism and Evangelicalism*. München, K. G. Saur, 2011. 295–318.

³⁹ A majomper részletesebben tárgyalja az 1. fejezet.

⁴⁰ Kenneth J. Collins: *Power, Politics and the Fragmentation of Evangelicalism: From the Scopes Trial to the Obama Administration*. Downers Grove, InterVarsity Press, 2012. A baconi gyakorlati filozófia a józan ész realizmusával együtt adja az evangéliumi kereszténység értelmezésében a tudomány és vallás viszonyának alapját. Olyan gondolati megközelítés ez, amely a darwini evolúciós elmélettel szemben a tapasztalati, empirikus világ figyelmes, rendszerezett vizsgálatából von le tudományos, racionális következtetéseket.

⁴¹ David N. Livingstone – D[aryl] G. Hart – Mark A. Noll: *Evangelicals and Science in Historical Perspective*. New York, Oxford University Press, 1999. 25., 47., 56.

a vallásos-közéleti műsorok hosszú távú sikerességét (például *The 700 Club*),⁴² hosszú távon mégis sikerült azt elérniük, hogy az addig látens támogató tömegből egy kulturálisan és politikailag is nagyon meghatározó, aktív és mérhető közösséget tudtak ezek segítségével kovácsolni.

Miközben az 1950-es évek Amerikájában a televíziózás volt a legújabb és leginnovatívabb kommunikációs médium, és miközben a vallásszociológusok a vallás jelentőségének radikális csökkenését prófétálták, amikor a fővonalas protestánsok társadalmi hegemoniájuk zenitjéhez érkeztek, a konzervatív evangéliumi keresztények – teológiájuk alapján nem magától értendő módon –, mégis kulturális szempontból rugalmasan nagy erőfeszítéseket tettek e médiumnak a meghódítására és a társadalmi, média-, politikai és kulturális viszonyok megváltoztatására. Amíg az 1950-es években a főáramhoz tartozó protestánsok közszolgálat jogcímén ingyenes műsoridő keretében tehettek volna az új amerikai kultúra formálása érdekében, addig az evangéliumi és fundamentalista körök piaci alapon jutottak csak műsoridőhöz. E gazdasági előny ellenére is az 1980-as évekre a *mainstream* protestánsoknak már csak mintegy múltbéli tapasztalatként élt a társadalmi szinten exponenciális robbanást megélt televíziózás, ezzel szemben az evangéliumi teleevangélisták nagyban uralták a műsoridőket.

Edward John Carnell, a Fuller Teológiai Szeminárium teológiai tanszékének munkatársa volt az első, aki már 1950-ben *Televízió: szolga vagy úr*⁴³ címmel megjelent művével előrevetítette a televíziónak a társadalomra, valamint az evangéliumi közösségekre gyakorolt hatását. Többek között kiemelte a szórakoztató, illetve rekreációs jellegét. Összegezte a tévéprédikátor személyiségével, karakterével és integritásával kapcsolatos magasabb követelményeket, továbbá világosan levezette: igaz, a legdrágább, az evangéliumiak számára mégis a leghatásosabb útja annak, hogy saját szolgálatukba állítsák ezt az új médiumot, az, ha maguk válnak tévéállomás-tulajdonossá és -üzemeltetővé. Ezzel igazából a Pat Robertson-i CBN-modellt vetítette előre, amit azzal magyarázott, hogy az emberek magánélete a televíziózás korában mindenféle befolyásnak lesz kitéve.⁴⁴

⁴² 1966 óta a Pat Robertson által alapított CBN minden hétköznapi jelentkező zászlóshajója. Világviszonylatban mint az egyik legrégebb óta töretlenül sugárzott televíziós műsor egyben lenyomata és gerince is az evangéliumi mozgalom médiajelentőségének. Jeremy Hexham: *Incarnating a Rhetoric of Identity: Pat Robertson and the 700 Club. Communicatio*, 39. (2013), 3. 305–318.; Stewart Hoover: *The 700 Club as Religion and as Television: A Study of Reasons and Effects. Dissertations (ASC)*, 1985. 19.

⁴³ Edward John Carnell: *Television, Servant Or Master?* Grand Rapids, Eerdmans, 1950.

⁴⁴ Rosenthal (2007): i. m. 100.

Habár műve nem kapott túl nagy figyelmet, mégis igaznak bizonyult, és meghatározó keretrendszere lett az azt követő évtizedeket domináló teleevangélista generáció értelmezésének. Számos kortárs kommentátor kiemelte, hogy a teleevangélisták sikerének egy része műsoraik és személyiségük szórakoztató jellegéből fakadt.

Az elektronikus egyháztól a politikai aktivistákig

A televíziózás korai szakaszától kezdve hosszú vitát generált, hogy az új médium inkább közvetítő, missziós szerepet tölt-e be (konzervatív protestánsok), vagy inkább egy új megnyilvánulási formájú liturgikus funkciót (liberális protestánsok). Az erről alkotott elképzelés nagyban meghatározta azt is, hogy a liberális és konzervatív protestáns körök hogyan is viszonyultak a televízió nyújtotta lehetőségekhez, és milyen formában éltek velük. Az evangéliumi mozgalomhoz köthető teleevangélisták előszeretettel hangsúlyozták és legitimálták nagy számokkal igazolva az új technológiának a közvetítő, missziós szerepét. (Ugyanakkor némely kutatási eredmény inkább azt bizonyítja, hogy a tévé liturgikus funkciót töltött be az evangélium hirdetésében, valamint csak megerősítette a nézőkben már eleve meglévő véleményeket, érzületeket és álláspontokat).⁴⁵ A főáramhoz tartozó protestáns vezetők a tömegmédián alapuló egyházi szolgálat kritikájaként inkább a liturgikus jelleg széles tömegek elé tárásának hígító hatásával érveltek és cselekedtek, ezzel azonban figyelmen kívül hagyták a tömegmédia igen meghatározó közösségépítő erejét és jelentőségét.⁴⁶

Végül az az ironikus helyzet állt elő, hogy a politikában inaktív evangéliumiak lettek az 1980-as évekre a legsikeresebb politikai erő hátszaga és meghatározó hangadói (például Jerry Falwell⁴⁷ – *Moral Majority*,⁴⁸ Pat Robertson – CBN, *Christian Coalition*). Azok az evangéliumiak, akik alapállás szerint a kapitalizmus kritikusai voltak, annak kedvezményezettjei lettek, valamint akik egykoron a szórakoztatóipart az ördög megtévesztésének tekintették, most Jézus

⁴⁵ Janice Peck: *Gods of Televangelism: The Crisis of Meaning and the Appeal of Religious Television*. Cresskill, Hampton Press, 1993.

⁴⁶ Rosenthal (2007): i. m. 9.

⁴⁷ Macel Falwell – Melanie Hemry: *Jerry Falwell: His Life and Legacy*. New York – London – Toronto – Sydney, Howard Books, 2008.

⁴⁸ Matthew Avery Sutton: *Jerry Falwell and the Rise of the Religious Right. A Brief History with Documents*. Boston, Bedford, St. Martin's, 2013.

szolgáltatába igyekeztek azt állítani – jelentős politikai, társadalmi és média-sikereket elkönyvelve.

Mindezek fényében rendkívül figyelemre méltó az evangéliumi elektronikus egyház (*Electronic Church*) és a teleevangélisták népszerűségének rövid idő alatt bekövetkezett növekedése.⁴⁹ Gyors ütemű térhódításuk olyan tényezőkre vezethető vissza, mint a kormányrendeletek szintjén bekövetkezett változások, a konzervatív gyülekezetek létszámbeli növekedése, a főáramhoz tartozó egyház hanyatlása, az új informatikai technológia hajnalához kapcsolódó társadalmi várakozások, az evangéliumi teológia adaptációs képessége, valamint az 1960–1970-es években a tévéállomásokat érintő gazdasági átalakulások.⁵⁰ Ennek következtében azáltal, hogy a vallásos televíziózás belépett az otthonokba, egyre inkább elmosódott a vallás magánügy és közügy volta közötti tradicionális határ. A teleevangélisták hathatósan egyesítették, és hangot adtak a sok milliós evangéliumi tábor világszemléletének, még ha ezzel automatikusan nem is térítették át a maradék amerikaiak millióit saját politikai nézeteikre.⁵¹ Annak ellenére, hogy az elektronikus egyház csökkentette a közösségbe járás szükségességét, egyszersmind erősítette a magánszféra témáinak a közösségi terekben történő megjelenését. Így e műsorok nézői nemcsak a kanapéikon tepszédő fogyasztói keresztények lettek, hanem azáltal, hogy elmosódott a határ az egyházi és társadalmi tér között, maguk is aktivizálódtak, és tevékenyen bevonódtak a gyülekezeti közösség falain kívül is először a társadalmi, majd egyre inkább a politikai kérdésekbe.⁵²

Azáltal, hogy a *Federal Communications Commission* 1960-ban egy döntéssel eltörölte a főáramlathoz tartozó egyházak műsorsugárzási előjogait, és piaci alapon igyekezett a kérdés további rendezését megoldani, az addig egy (a liberális) irányba lejtő pálya a konzervatívok, evangéliumiak piaci tapasztalata, felkészültsége és teológiai hozzáállása miatt elkezdett a másik irányba lejtteni.⁵³ Még úgy is igaz ez, hogy a 29 felekezetet, 143 ezer közösséget és közel 33 millió tagot tömörítő *National Council of Churches of Christ* és a hozzájuk tartozó

⁴⁹ Steve Bruce: *Pray TV: Televangelism in America*. London, Routledge, 1990.

⁵⁰ Peter G. Horsfield: *Religious Television: The American Experience. (Research on Teaching Monograph Series)*. New York, Longman Publishing Group, 1984. 15–23.

⁵¹ Everett C. Parker: *The Television-Radio Audience and Religion*. New York, Harper and Brothers, 1955. 401–414.

⁵² Bobby Alexander: *Televangelism Reconsidered: Ritual in Search for Human Community*. Atlanta, Scholars Press, 1984.

⁵³ Horsfield (1984): i. m. 13–14.

Broadcast and Film Commission gazdasági lehetőségeiben ekkor még messze felülmúlta a többnyire egyemberes, így az Oral Roberts vagy Rex Humbard nevről ismert konzervatív műsorokat.⁵⁴ Ennek természetesen másik oldala, hogy a főáramlathoz tartozó protestánsok a 20. századra a kulturális hierarchia csúcsának, a magas művészetnek váltak a felkent letéteményeseivé és őrzőivé, ami motiváltság szempontjából ellene játszott annak, hogy az alacsony szintűnek minősített tömegmédiát – mint amilyennek a televíziózást is tartották – kiszolgálják. Ezzel szemben az evangéliumiak, ignorálva az új médiának az e világi, domináns kereskedelmi részét, úgy tekintettek a televíziózásra, mint missziós eszközre. Ebben is tisztelve a hagyományokat, a régi ébredési mozgalmakhoz hasonlóan minimális különbséget tettek a hagyományos és új tömegkommunikációs eszközök között. Még annak ellenére is, hogy a kor tömegmédiával kapcsolatos kutatási eredményei helyenként ellentmondtak feltételezéseiknek,⁵⁵ nagy hozzáértéssel kezelték ezt a komplex eszközt, amivel végső soron egy máig ható keresztény szubkultúrát, társadalmi összefogást és politikai érdek- és értékszövetséget hoztak létre. Az 1950–1960-as évek protestáns viszonyait jól összefoglaló zászlóshajók tartalma szerint a *Christianity Today*-ben messze nincs annyi média- és társadalomkritika megfogalmazva, mint a *The Christian Century*-ben. Előbbiben leginkább a misszió előmozdítása kapcsán került elő a rádiózás és televíziózás.⁵⁶

Az evangéliumiaknak az evangelizálás egyenlő (volt) az ébredéssel, és annak előmozdítására minden eszközt igyekeztek felhasználni, kimondottan annak az urbanizált, középosztályt célzó formáit. Habár a főáramhoz tartozó Reinhold Niebuhr már az 1950-es években világosan felismerte, hogy Billy Graham, az evangéliumiak aranyembere már a konzervatív protestánsoknak egy teljesen új generációjához tartozik (az evangéliumi kereszténységhez), mégis kritikus és távolságtartó volt az általa képviselt keresztény tradícióval kapcsolatban.⁵⁷

⁵⁴ Rosenthal (2007): i. m. 13–14.

⁵⁵ Schultze (1987): i. m. 245–261.

⁵⁶ Michele Rosenthal: “Turn It Off!”: TV Criticism in the Christian Century Magazine, 1946–1960. In Stewart M. Hoover – Lynn Schofield Clark (szerk.): *Practicing Religion in the Age of the Media: Explorations in Media, Religion, and Culture*. New York, Columbia University Press, 2002. 138–162.

⁵⁷ Rosenthal (2007): i. m. 83.

Űrkorszak és világvégevárás

Az idő és a történelem kereke azonban nem állt meg, de még csak nem is volt a protestantizmuson belüli útkeresésekhez kötve. Miközben az evangéliumi vezetők létrehozták a Fuller Teológiai Szemináriumot, a *National Association of Evangelicalst*, a *National Religious Broadcasterst*, illetve a *Christianity Today*-t, addig a világ megépítette az atombombát, embert küldött a Holdra, feltalálta a komputert, a televíziót és számos háztartási gépet. Az űrkorszak ilyen beköszönte újabb kihívás elé állította a régi vágású vallásosságot, amelyet nehéz lett volna figyelmen kívül hagyni. Ezeket az eredményeket a missziós lelkület jegyében integrálni kellett a teológiába és a gyakorlatba is.

Az evangéliumi keresztények ilyen jellegű teológiai útkeresése összekapcsolódott egy másik, a korszakot meghatározó globális valósággal. A hidegháború kapcsán egyre erőteljesebben napirendre került a világ végének premillennialista⁵⁸ értelmezése, annak a történelmi eseményekkel való párhuzamba állítása. Ebből adódóan az evangéliumi keresztények számára nem maradt fontosabb küldetés, mint az evangelizáció, először az Egyesült Államokon belül, majd globálisan, amihez az űrkorszakra épülő tömegmédia nyújtotta lehetőségek ígértek a leg-hathatósabbnak.

A technológiai fejlődés és a tömegtájékoztatás különféle médiumai már a kezdetektől egymást erősítő jelentőséggel bírtak. A reformáció és az egyetemes papság egyénenkénti értelmezése és megélése nem lett volna lehetséges a nyomtatás elterjedése nélkül. Ennek egyik korai bizonyítéka, hogy az 1520–1530-as évek nagy protestáns pamfletnyomtatása a világtörténelem második tömegnyomtatása volt.⁵⁹ Ebből következően a több médiatermék (több vallásos irodalom, több anyanyelvű biblia, több rádióműsor, több tévéadás, több közösségimédia-poszt stb.) egyre több befogadót eredményez. Viszont ennek következtében egyre több lesz az önálló médiafogyasztó és -alkalmazó is. Napjainkra a poszt-*truth* társadalom nyújtotta médiaplatformok nagyon alacsony előállítási költségeinek is köszönhetően tömegesen elszaporodtak a tartalomelőállítók és az általuk terjesztett médiatartalom. Vallásos szempontból a kinyilatkoztatás individualizálódik. Ennek törvényszerű következménye az elaprózódás, a fragmentálódás és a kleri-

⁵⁸ Azon teológiai nézet, amely szerint Jézus második visszajövele meg fogja előzni az ezer évig tartó aranykort a Földön. Ehhez kapcsolódik a bibliai Jelenések könyvéből nagy nyomorúságként ismert apokaliptikus eseménysor.

⁵⁹ Steven Ozment: *Protestants: The Birth of a Revolution*. New York, Double Day, 1993. 46.

kális tekintély erodálódása. Ebből egy olyan spirál indul el, amely szerint minél több csatornán keresztül, minél szélesebb tömegeknek és minél több előállítótól elérhető a személyes üzenet, annál inkább elhatalmasodik az individualizmus szelleme. Az amerikai protestáns tömegmédiá története tehát leírható az individualizmus történeteként, amelyben a klasszikus alap protestáns igazság (az egyetemes papság) a technika vívmányainak is köszönhetően az egyre személyesebb hit megélésének hajtóerejévé vált.

Az amerikai emlékezet régi hagyománya a technikai vívmányokat Isten kegyelmének a megnyilvánulásaiként értelmezni. Ennek egyik legújabb mérőköve az elektronikus forradalom mítosza is,⁶⁰ amely szépen illeszkedik a protestáns kinyilatkozás progresszív világszemléletéhez. A tudomány baconi értelmezése, amelyet az evangéliumiak a magukévá tettek, és a 20. század egyre dinamikusabb technológiai forradalma folyamatos muníciót biztosított ennek a hozzáállásnak. Az olyan technikai vívmányoknak köszönhetően, mint a rádió, tévé és legújabban az internet, az evangélium hirdetése soha korábban nem látott eszközökhöz jutott, az evangéliumiak igazolva látták küldetésük (a világ-evangelizáció) kibontakozásának sikerét. Az űrkorszak médiája kétfunkciójú eszköz volt és maradt: egyrészt hathatósan tud jó szolgálatot tenni az emberek megtérésében, természetük megváltoztatásában és a társadalom biblikus átforgatásában, másrészt az ehhez kapcsolódó gazdasági és politikai folyamatok és források kiaknázásában.

Egy másik terület, ahol a (vég)ítéletre vagy reményteljes jövőre kifuttatott evangéliumi teológia kapcsolódott a tudományos-technikai forradalomhoz, az a történelmi események apokaliptikus, permillennialista értelmezésének a *science-fiction*nel való találkozása és az ennek a kapcsán létrehozott *Left Behind* univerzum.⁶¹ A premillennializmus az evangéliumi mozgalom legfőbb eszkatologikus értelmezése lett.⁶² Ennek menetrendje szerint Krisztus második visszajövetelét megelőzi a nagy nyomorúság, amelyet ezeréves aranykor követ. Utóbbi beköszönte pedig nagyban függ a világevangelizációtól, amelyre minden

⁶⁰ James W. Carey – John J. Quirk: The Mythos of the Electronic Revolution. *The American Scholar*, 39. (1970), 3. 220.

⁶¹ Amy Johnson Frykholm: *Rapture Culture: "Left Behind" in Evangelical America*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 1–2.; Craig L. Blomberg – Sung Wook Chung: *A Case for Historic Premillennialism: An Alternative to "Left Behind" Eschatology*. Grand Rapids, Baker Academic, 2009.

⁶² Courtney S. Basham: *Hal Lindsey's The Late, Great Planet Earth and the Rise of Popular Premillennialism in the 1970s*. Masters Theses & Specialist Projects. Paper 1205. 2012.

rendelkezésre álló eszközt (űrtechnológiát) és lehetőséget (média, politika) meg kell ragadni. A tömegkommunikáció médiumait tehát az emberek Krisztus visszajövetelének előmozdítását elősegítő eszközökként kapták.

Az utópisztikus elképzelés eredendően nem áll messze a Biblia világától. Az utolsó vagy végidők premillennialista menetrendjének a tömegmédiában való terjesztése azonban csak még közelebb hozta a szinte utópisztikus valóságban élő amerikaiaknak az evangéliumi narratívát (a tévében közvetített Holdra szállás, csillagháborús program stb.). Másik olvasatban a protestáns etika és a kapitalizmus szelleme az elejétől fogva mélyen áthatotta az amerikai pszichét. Az út, amely az édentől az Új-Jeruzsálemig vezeti azokat, akik Isten/a Gondviselés tevékeny partnereiként azon fáradoznak, hogy a baconi empirikus tudás alkalmazásával szolgálva vezessenek, az elektronikus forradalommal és a hidegháborús szembenállással a végéhez közeledőnek tűnt. Habár, ahogy a történelem folyamán oly sokszor, most is benne volt a bábeli fiaskó lehetősége is. Ez a veszély pedig már valódi politikai aktivitásra is ösztönözte az ebben hívőket. Az apokaliptikus ideológiai alapvetés a belpolitikai aktivitáson kívül nagyon komoly hatást fejtett ki a geopolitikai gondolkozásban (például Izrael-barátság, demokrácia-export).⁶³ Természetesen mindennek úgymond járulékos hozadéka az evangéliumi világvége-szemlélet médiapiaci kapitalizációja is.⁶⁴

Digitalizáció és új média

Hetven év telt el a keresztény televízió hajnala óta, de azok a szervezetek, amelyek ennek az akkor még új médiumnak a kibontakozása körül bábáskodtak, ma is aktívan tevékenykednek. Az NRB napjaink protestáns Amerikájának egyik legfontosabb tekintélye, amely úgy gazdasági, mint politikai húzóerővel rendelkezik. Az internet, a digitális média, az információs társadalom berobbanásával e szervezeteknek legalább annyi, ha nem több birkózni valójuk van, mint volt a tömegmédia hőskorában.⁶⁵ A műsorsugárzáshoz való hozzáférés

⁶³ Jason Dittmer: The Geographical Pivot of (the End of) History: Evangelical Geopolitical Imaginations and Audience Interpretation of Left Behind. *Political Geography*, 27. (2008), 3. 280–300.

⁶⁴ Torin Monahan: Marketing the Beast: Left Behind and the Apocalypse Industry. *Media, Culture & Society*, 30. (2008), 6. 813–830.

⁶⁵ Steve H. Chaffee – Miriam J. Metzger: The End of Mass Communication? *Mass Communication & Society*, 4. (2001), 4. 365–379.

nehézségét felváltotta a megszámlálhatatlan rádió- és tévécsatorna, az internet nyújtotta kimeríthetetlen számú lehetőségek hálózata (weboldalak, podcastek, online és virtuális közösségek stb.).⁶⁶ Ennek ellenére a liberális és konzervatív protestánsoknak ezekhez az új médiaeszközökhöz való viszonya szinte semmit nem változott az elmúlt évtizedek alatt. Az NRB továbbra is eltökélt az evangélium terjesztése iránt, míg a liberális protestánsok továbbra is az oktatásban és a média társadalomkritikájában érdekeltek. Figyelemre méltó ez az állandóság, ez a korszakokat átívelő trend. Habár például a *Christianity Today* egész kiadóirodalommá nőtte ki magát, mégis igyekszik lépést tartani a modern technika vívmányaival, és aktivitást feltételez partnerei, követői, támogatói részéről. Ezzel szemben a *The Christian Century* weboldal sokkal passzívabb és kevésbé változatos felhasználói élményt nyújt. Ebből is világosan látszik, hogy az evangéliumi protestáns szervezetek, intézmények és médiumok szemben a fővonalú társaikkal egészen másképp igyekeznek megbirkózni a kibertér kihívásaival, ezzel is formálva az embereknek a világhálóról alkotott elképzeléseit és annak az életükre gyakorolt hatását. Ugyanez az egyéni aktivitásra nevelő evangéliumi világkép az információs társadalom közösségi média által meghatározó platformjain is tovább növekvő előny, amely meg fogja határozni az amerikai kereszténység (leendő) természetét a kibertérben.

Törzsi média – 21. század

A vallás alapvetően törzsi mentalitásra épül. Ez alól az amerikai evangéliumi mozgalom sem kivétel, ennek nyelvezete, küldetéstudata, mozgósító és aktivizáló jellege szerves része az amerikai médiaviszonyoknak is.⁶⁷ Retorikai szempontból a vallás viszonyában öt fő téma különböztethető meg: a térítés/átérés (*conversion*), a belátás (*discernment*), a közösségi hovatartozás (*communion*), a száműzetés (*exile*) és a dicséret (*praise*).⁶⁸

Az áttérés mindig is része volt az Egyesült Államokat mozgásban és fejlődésben tartó folyamatoknak, és ennek nyelvi megtámogatása (meggyőzés,

⁶⁶ Morten T. Hojsgaard – Margit Warburg (szerk.): *Religion and Cyberspace*. London, Routledge, 2005.

⁶⁷ James W. Carey: *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. London, Unwin Hyman, 1989.

⁶⁸ Schultze (2003a): i. m. 3. 7–43.

propaganda és bemutatók formájában) ugyanúgy része volt a szekuláris, mint a vallásos médiának. A mai értelemben vett amerikai típusú hirdetés és marketing a protestáns evangelizálás átültetése a szekuláris közegbe. A termék értékesítését követően egy vásárló közösség (fogyasztói törzs⁶⁹) részévé kell tenni a megnyert embert.⁷⁰ Ezért nem állt távol az evangéliumi mozgalomtól sem az új média ebbéli hasznosítása, sőt szerves része az amerikai kultúra több évszázados formálásának (nem csak a vallás egyik kifejeződése) prédikációk, keresztény zenék, kiadványok, rádió- és tévéműsorok, *talk show*-k által.⁷¹

A hit és technológia könnyen a technológiába vetett hitként is megnyilvánul, így az innováció újabbnál újabb formái is könnyen a misszió szolgálatába állíthatók, az évszázados küldetés, *a hegyen épített város* kiteljesedését betöltendő. Tekintettel arra, hogy az amerikai észjárásban a média a jó jövőbe vetett hit egyik legfontosabb kifejezőeszköze – legyen szó arról, hogy a teleevangélisták megnyerjék a tömegeket Jézusnak, vagy a *Super Bowl* döntőjében dollármilliókért értékesítenek reklámmásodperceket –, a 21. századi média ezt csak törzsekre bontva szolgálja.⁷²

A 21. századi információs robbanás és forradalom a nagy változatosság korszaka. Ezzel párhuzamosan a vallási, társadalmi, kulturális polarizáltság is egyre nagyobb, ami végeredményben társadalmi fragmentáltsághoz vezet. Plurális identitású társadalmi törzsek küzdenek egymással a közösségi média nyújtotta platformokon. Ez az eltörzsiesség⁷³ (amely nem negatív jelenséggként használatos, inkább olyan jelenséggként, amely az egész posztmodern társadalomban lejátszódik) pedig áthatja az amerikai posztmodern, posztszekuláris kereszténységet is. Ezek a vallási törzsek különböznek kulturális érzékenységükben, stílusukban, hitvallásaikban, világnézetükben, teológiájukban. Némelyek ezek közül független helyi közösségek, mások különböző méretű szövetségbe tömörülnek, megint mások egyházak közötti szolgálatra specializálódnak. Éppen ezért parttalan, sziszifuszi vállalkozás lenne megpróbálni még csak indexelni is az újmédia-csatornákat. Ennek ellenére világosan látható, hogy az evangéliumi,

⁶⁹ Seth Godin: *Tribes: We Need You to Lead Us*. New York, Portfolio, 2014.

⁷⁰ Schultze (2003a): i. m. 11.

⁷¹ Nathan O. Hatch: *The Democratization of American Christianity*. New Haven, Yale University Press, 1989.

⁷² Schultze (2003a): i. m. 14.

⁷³ Michel Maffesoli: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London–Thousand Oaks, Sage, 1995. ix–xii.; Michel Maffesoli: From Society to Tribal Communities. *The Sociological Review*, 64. (2016), 4. 739–747.

protestáns szellem egy jól megragadható trendet követett, a médiumoktól függetlenül, sőt azokat összekapcsolva igyekszik egyre inkább szélesíteni törzsi táborát (ami ellentétes a Reagan-éra osztálymegközelítésével). Habár Donald Trump 2020-as elnökválasztási kampányának eredménye (több mint 74 millió szavazat) igazolni látszik az egységesítésben rejlő erőt,⁷⁴ ennek az evangéliumi keresztények számára mégis komoly ára van. Ennek során olyan szélsőjobb-dali, összeesküvés-elméleteket propagáló törzsekkel is egy erőterbe kerültek, mint a QAnon-hívők.⁷⁵

A vallás az Egyesült Államokban (tekintettel annak protestáns gyökereire) eredendően közvetítő, átadó jellegű, és ennek nyelvezete szerves része az amerikai médiakultúrának még akkor is, ha mentalitásából adódóan nem minden irányzat ölelte magához a média nyújtotta lehetőséget. Egyes közösségek (főáramhoz tartozó protestánsok) a megkülönböztetés jegyében inkább eltávolodtak a tömegmédiától, és inkább egyfajta kulturális száműzetést választottak. A liberálisabb, fővonalas csoportok és közösségek a média és a társadalom kritikájában találták meg inkább a hangjukat, és az NCC-n keresztül azon voltak, hogy közösségi megközelítésből tematizálják a társadalmat érintő vitákat. Ennek részeként a rádió- és tévéfrekvenciák kiosztását is leginkább ebből a közösségi, szövetségileg szabályozott megközelítésből igyekeztek rendezni. A protestánsok konzervatív ága viszont másik utat választott, és azon volt, hogy (egy)házon belüli médiabirodalmakat hozzon létre, amely amellelt, hogy hangjuknak országos visszhangot fog adni, a társadalmi státuszukat is pozitívan fogja emelni az egyre újabb hullámokban fejlődő Amerikában. Ennek az eredménye az lett, hogy a 20. század végére az evangéliumi mozgalom kiemelkedett a vallásos szervezetépítés és médiauralom terén a többi vallásos, keresztény, protestáns törzs közül. Ezáltal az alapító atyák szellemében a 21. századi digitális robbanás az evangéliumi keresztény mozgalmat hozta történelmi helyzetelőnybe.

⁷⁴ Hanne Amanda Trangerud: The Trump Prophecies and the Mobilization of Evangelical Voters. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 51. (2021), 2.

⁷⁵ Iulian Dinulescu: The Interference of the Far-Right Ideology Qanon with Christianity. *Strategic Impact*, (2021), 78. 118–134.

Felhasznált irodalom

- Alexander, Bobby: *Televangelism Reconsidered: Ritual in Search for Human Community*. Atlanta, Scholars Press, 1984.
- Armstrong, Ben: *The Electric Church*. Nashville, Thomas Nelson, 1979.
- Balmer, Randall Herbert: A Pentecost of Politics: Evangelicals, Public Discourse, and American Culture. *Union Seminary Quarterly Review*, 47. (1993), 1–2. 15–28.
- Basham, Courtney S.: *Hal Lindsey's The Late, Great Planet Earth and the Rise of Popular Premillennialism in the 1970s*. Masters Theses & Specialist Projects. Paper 1205. 2012.
- Blomberg, Craig L. – Sung Wook Chung: *A Case for Historic Premillennialism: An Alternative to "Left Behind" Eschatology*. Grand Rapids, Baker Academic, 2009.
- Boyer, Paul: *When Time Shall Be No More, Prophecy Belief in Modern American Culture*. Belknap Press, 1994.
- Bruce, Steve: *Pray TV: Televangelism in America*. London, Routledge, 1990.
- Carey, James W.: *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. London, Unwin Hyman, 1989.
- Carey, James W. – John J. Quirk: The Mythos of the Electronic Revolution. *The American Scholar*, 39. (1970), 3. 395–424.
- Carnell, Edward John: *Television, Servant or Master?* Grand Rapids, Eerdmans, 1950.
- Carpenter, Joel: *Revive Us Again: The Reawakening of American Fundamentalism*. New York, Oxford University Press, 1997.
- Chaffee, Steve H. – Miriam J. Metzger: The End of Mass Communication? *Mass Communication & Society*, 4. (2001), 4. 365–379. Online: https://doi.org/10.1207/S15327825MCS0404_3
- Coffman, Elesha: The Measure of a Magazine: Assessing the Influence of the Christian Century. *Religion and American Culture*, 22. (2012), 1. 53–82. Online: <https://doi.org/10.1525/rac.2012.22.1.53>
- Collins, Kenneth J.: *Power, Politics and the Fragmentation of Evangelicalism: From the Scopes Trial to the Obama Administration*. Downers Grove, InterVarsity Press, 2012.
- Dinulescu, Iulian: The Interference of the Far-Right Ideology Qanon with Christianity. *Strategic Impact*, (2021), 78. 118–134.
- Dittmer, Jason: The Geographical Pivot of (the End of) History: Evangelical Geopolitical Imaginations and Audience Interpretation of Left Behind. *Political Geography*, 27. (2008), 3. 280–300. Online: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2007.12.002>
- Eschler-Freudenrich, Cristi: Oral Roberts and the Battle to Access National Network Television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 65. (2021), 2. 289–310. Online: <https://doi.org/10.1080/08838151.2021.1950155>

- Falwell, Macel – Melanie Hemry: *Jerry Falwell: His Life and Legacy*. New York – London – Toronto – Sydney, Howard Books, 2008.
- Frykholm, Amy Johnson: *Rapture Culture: "Left Behind" in Evangelical America*. Oxford, Oxford University Press, 2004. Online: <https://doi.org/10.1093/0195159837.001.0001>
- Gilgoff, Dan: *The Jesus Machine: How James Dobson, Focus on the Family, and Evangelical America Are Winning the Culture War*. New York, St. Martin's Publishing Group, 2007.
- Godin, Seth: *Tribes: We Need You to Lead Us*. New York, Portfolio, 2014.
- Hadden, Jeffrey K.: The Rise and Fall of American Televangelism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (1993), 527. 113–130. Online: <https://doi.org/10.1177/0002716293527001009>
- Hadden, Jeffrey K.: Religious Broadcasting and the Mobilization of the New Christian Right. In Martin E. Marty (szerk.): *Modern American Protestantism and Its World. Volume 10 Fundamentalism and Evangelicalism*. München, K. G. Saur, 2011. 295–318. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110974362.295>
- Hangen, Tona J.: *Redeeming the Dial: Radio, Religion and Popular Culture in America*. Chapel Hill – London, University of North Carolina Press, 2002.
- Hatch, Nathan O.: Evangelicalism as a Democratic Movement. In George M. Marsden (szerk.): *Evangelicalism and Modern America*. Grand Rapids, Eerdmans, 1984.
- Hatch, Nathan O.: *The Democratization of American Christianity*. New Haven, Yale University Press, 1989.
- Hexham, Jeremy: Incarnating a Rhetoric of Identity: Pat Robertson and the 700 Club. *Communicatio*, 39. (2013), 3. 305–318. Online: <https://doi.org/10.1080/02500167.2013.835531>
- Højsgaard, Morten T. – Margit Warburg (szerk.): *Religion and Cyberspace*. London, Routledge, 2005. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203003572>
- Hoover, Stewart: *The 700 Club as Religion and as Television: A Study of Reasons and Effects*. Dissertations (ASC), 1985.
- Horsfield, Peter G.: *Religious Television: The American Experience. (Research on Teaching Monograph Series)*. New York, Longman Publishing Group, 1984.
- Lambert, Frank: "Pedlar in Divinity": *George Whitefield and the Transatlantic Revivals, 1737–1770*. Princeton, Princeton University Press, 1994. Online: <https://doi.org/10.1515/9780691187969>
- Livingstone, David N. – D[aryll] G. Hart – Mark A. Noll: *Evangelicals and Science in Historical Perspective*. New York, Oxford University Press, 1999.
- Lochte, Bob: Christian Radio in a New Millennium. *Journal of Radio & Audio Media*, 15. (2008), 1. 59–75. Online: <https://doi.org/10.1080/19376520801978167>

- Maffesoli, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London – Thousand Oaks, Sage, 1995. Online: <https://doi.org/10.4135/9781446222133>
- Maffesoli, Michel: From Society to Tribal Communities. *The Sociological Review*, 64. (2016), 4. 739–747. Online: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12434>
- Mahaffey, Jerome Dean: *Preaching Politics: The Religious Rhetoric of George Whitefield and the Founding of a New Nation*. Waco, Texas, Baylor University Press. 2007.
- Marsden, George M.: *Reforming Fundamentalism: Fuller Seminary and the New Evangelicalism*. Grand Rapids, Eerdmans, 1995.
- Marty, Martin E.: Protestantism and Capitalism: Print Culture and Individualism. In Leonard I. Sweet (szerk.): *Communication and Change in American Religious History*. Grand Rapids, Eerdmans, 1993. 91–107.
- Monahan, Torin: Marketing the Beast: Left Behind and the Apocalypse Industry. *Media, Culture & Society*, 30. (2008), 6. 813–830. Online: <https://doi.org/10.1177/0163443708096095>
- Morrison, Charles Clayton: Can Protestantism Win America? *The Christian Century*, 63. (1946). 425–427.
- Noll, Mark A.: *A History of Christianity in the United States and Canada*. Grand Rapids, Eerdmans, 1992.
- Ozment, Steven: *Protestants: The Birth of a Revolution*. New York, Double Day, 1993.
- Parker, Everett C.: *The Television-Radio Audience and Religion*. New York, Harper and Brothers, 1955.
- Peck, Janice: *Gods of Televangelism: The Crisis of Meaning and the Appeal of Religious Television*. Cresskill, Hampton Press, 1993.
- Perlstein, Rick: *The Invisible Bridge, The Fall of Nixon and the Rise of Reagan*. New York, Simon & Schuster, 2014.
- Rosenthal, Michele: ‘This Nation under God’: The Broadcast and Film Commission of the National Council of Churches and the New Medium of Television. *The Communication Review*, 4. (2001), 3. 347–371. Online: <https://doi.org/10.1080/10714420109359474>
- Rosenthal, Michele: “Turn It Off!”: TV Criticism in the Christian Century Magazine, 1946–1960. In Stewart M. Hoover – Lynn Schofield Clark (szerk.): *Practicing Religion in the Age of the Media: Explorations in Media, Religion, and Culture*. New York, Columbia University Press, 2002. 138–162. Online: <https://doi.org/10.7312/hoov12088-007>
- Rosenthal, Michele: *American Protestants and TV in the 1950s: Responses to a New Medium*. New York, Palgrave Macmillan, 2007. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230609211>

- Schultze, Quentin J.: The Mythos of the Electronic Church. *Critical Studies in Mass Communication*, 4. (1987), 3. 245–261. Online: <https://doi.org/10.1080/15295038709360134>
- Schultze, Quentin J.: *Christianity and the Mass Media in America Toward a Democratic Accommodation*. East Lansing, Michigan State University Press, 2003a.
- Schultze, Quentin J.: *Televangelism and American Culture, The Business of Popular Religion*. Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2003b.
- Smith, Christian – William R. Kenan Jr.: *American Evangelicalism: Embattled and Thriving*. Chicago–London, University of Chicago Press, 1998. Online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226229225.001.0001>
- Snowball, David: *Continuity and Change in the Rhetoric of the Moral Majority*. Santa Barbara, ABC-CLIO, 1991.
- Sutton, Matthew Avery: *Jerry Falwell and the Rise of the Religious Right A Brief History with Documents*. Bedford, St. Martin's, 2013.
- Sweeney, Douglas A.: *The American Evangelical Story: A History of the Movement*. Grand Rapids, Baker Academic, 2005.
- Toulouse, Mark G.: Christianity Today and American Public Life: A Case Study. *Journal of Church and State*, 35. (1993), 2. 241–284. Online: <https://doi.org/10.1093/jcs/35.2.241>
- Trangerud, Hanne Amanda: The Trump Prophecies and the Mobilization of Evangelical Voters. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 51. (2021), 2. Online: <https://doi.org/10.1177/00084298211012698>
- Vaughan, Joel D.: *The Rise and Fall of the Christian Coalition: The Inside Story*. Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2009.
- Voskuil, Dennis N.: The Power of the Air: Evangelicals and the Rise of Religious Broadcasting. In Quentin J. Schultze (szerk.): *American Evangelicals and the Mass Media*. Grand Rapids, Zondervan, 1990. 69–95.
- Ward, Mark: Televangelism, Audience Fragmentation, and the Changing Coverage of Scandal. In Hinda Mandell – Gina Masullo Chen (szerk.): *Scandal in a Digital Age*. Palgrave Macmillan, 2016. 53–68. Online: https://doi.org/10.1057/978-1-137-59545-4_5
- Ward, Mark Sr.: Digital Religion and Media Economics: Concentration and Convergence in the Electronic Church. *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 7. (2018), 1. 90–120. Online: <https://doi.org/10.1163/25888099-00701006>

7. fejezet

Mártonffy Balázs

Az evangéliumi keresztények hatása a külpolitikára, különösen az izraeli kapcsolatokra¹

Bevezetés

Noha ma már „Magyarországon is közismert tény, hogy az Amerikai Egyesült Államok a nyugati kultúrkörön belül az egyik, ha nem a legvallásosabb országnak számít”,² eddigi fejezeteinkben bemutattuk, hogy politikai rendszerének értelmezéséhez is elengedhetetlen a vallás figyelembevétele. Egyes kutatók továbbá úgy vélekednek, hogy a vallás az Egyesült Államokban nemcsak politikai döntések értelmezéséhez fontos, hanem egyenesen előrejelzést is tud nyújtani egyes jövőbeli amerikai külpolitikai döntésekről.³ Ennek a fejezetnek nem tiszte előrejelzést nyújtani, de ezekből is adódik a logikus következtetés, hogy az amerikai külpolitikára is komoly befolyást gyakorol a vallás, és gyakorolnak a vallási csoportok is, köztük az amerikai evangéliumi mozgalom.

Az amerikai evangéliumi mozgalom gyökerei az Egyesült Államokban távolra nyúlnak vissza, és az amerikai külpolitikára gyakorolt hatása sem új keletű jelenség. Egy az Oxfordi Egyetem által kiadott könyv szerzője szerint ez a folyamat már a 19. században elkezdődött,⁴ és egy másik kutató, Mark Amstutz szerint az amerikai evangéliumi mozgalomnak az amerikai

¹ A szerző szeretne köszönetet mondani Doucha Lillának, aki kutatási munkájával nagyban hozzájárult a fejezet létrejöttéhez.

² Pintér Károly: A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében. *Századvég*, 18. (2013). 3. 119.

³ Jody C. Baumgartner – Peter L. Francia – Jonathan S. Morris: A Clash of Civilizations? The Influence of Religion on Public Opinion of U.S. Foreign Policy in the Middle East. *Political Research Quarterly*, 61. (2008), 2. 171–179.

⁴ Mark R. Amstutz: *Evangelicals and American Foreign Policy*. Oxford, Oxford University Press, 2013.

külpolitikára gyakorolt hatása a második világháború óta komoly tényezővé vált. Amstutz elemzése szerint azóta az amerikai evangéliumi mozgalom tudatosan igyekezett elérni, hogy saját prioritásai megjelenjenek az amerikai külpolitika vezérlő elvei között.⁵ Komoly múltja mellett az amerikai evangéliumi mozgalom jelenlegi szerepe is sokrétű és szerteágazó, hiszen a mozgalom képviselőit megtalálhatjuk az Egyesült Államok globális szerepvállalásának szinte minden szegmensében.

Tagadhatatlan, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának alakulása korszakunk legmeghatározóbb tényezője. A második világháború végével az USA és kihívója, a Szovjetunió, bipoláris rendszerű hatalmi versengése évtizedekre meghatározta a szövetségeseik, illetve a világ szinte összes más országa mozgásterét. Temérdek könyv született már az Egyesült Államok külpolitikai döntéshozatali rendszeréről, illetve ennek a konceptuális megértéséről. Jelenlegi célunk, hogy ennek a komplex halmaznak az értelmezéséhez biztosítsunk egy általánosan használható vázat. Ez a váz pedig olyan alapot nyújt, amelynek keretében egy specifikus ráhatást, konkrétan az amerikai evangéliumi mozgalomnak az amerikai külpolitikára gyakorolt hatását integrált módon tudja majd az olvasó értelmezni.

Az Egyesült Államok külpolitikájának értelmezését először is külpolitikai identitásának megértésével kell kezdeni, ezután pedig két egymástól jól elválasztható elemzési szinten szükséges elemezni. Mind a külpolitikai identításban, mind a két elemzési szinten erőteljesen megjelenik az amerikai evangéliumi mozgalom hatása a külpolitikára, de eltérő módon és módszerek mentén figyelhetjük meg ezt a hatást. A két elemzési szintből az első a makro-, avagy az amerikai nagystratégiai elemzési vonal, ahol az Egyesült Államokat mint nagyhatalmat és állami szereplőt kezeljük. A második pedig az intézményi politikai szint, vagyis az aktuálpolitikai elemzési szint, ahol nem államok, hanem az USA-n belüli intézmények, egyéni döntéshozók és gondolkodásmódjuk a mérvadó. A mozgalom mindegyik esetben két komplementer módon gyakorolja a hatását – közvetlenül érdekei mentén, illetve közvetetten pedig az értékei vonalán.

E fejezet bemutatja az amerikai külpolitikai identitást, illetve a két megközelítésnek a főbb pilléreit, és megvizsgálja, hogy a pillérekre hogyan hat az amerikai evangéliumi mozgalom. Ez a hatás kiemelten látványos, amikor az Egyesült Államok külpolitikájának és a vallásnak az összefonódására gondolunk, de

⁵ Amstutz (2013): i. m.

szintűgy igaz az USA Izrael-politikájára is. Fejezetünk erre is kitér majd, valamint megvizsgálja, hogy beszélhetünk-e önálló hatással bíró zsidó lobbiról, vagy az Egyesült Államok külpolitikája organikus módon lett Izrael-barát.

Az Egyesült Államok külpolitikája mint küldetéstudat

Az amerikai külpolitika értelmezésének kezdetén kötelező az Egyesült Államok identitásának meghatározásáról beszélnünk. Összességében ezen a szinten az amerikai evangéliumi mozgalom leginkább közvetett módon fejtí és fejtette ki hatását a külpolitikára. Ebben az identításban és küldetéstudatban az amerikai evangéliumi mozgalomban is fellelhető értékeket figyelhetünk meg az amerikai külpolitika irányainál, illetve ezek változásánál. Ez az evangéliumi hatás már az Egyesült Államok alapításakor is jelen volt, és azóta váltakozó intenzitású befolyást gyakorol az Egyesült Államok külpolitikájára. Az amerikai evangéliumi mozgalom értékei egyfajta amerikai küldetéstudattal azonosulnak, mivel az Egyesült Államok identitásképeinek integráns eleme az amerikai különlegességtudat (*American exceptionalism*).

Az Egyesült Államok alapításánál már megjelentek azok az értékek, amelyek a tágabb keresztényi közösség számára kiemelten fontosak. Az Egyesült Államok identitásának megértéséhez elengedhetetlen a bibliai gondolkodásmód megértése, mint e könyv több fejezete példázza. Az amerikai különlegességtudat abban gyökerezik, hogy az USA állampolgárai számára az Egyesült Államok más állam és más nemzet, mint a világ többi országa. Az átlag amerikai szemében ez azt jelenti, hogy az általuk keresztény szemléletben létrehozott ország identitásközösséget és küldetesközösséget biztosít, illetve jelent. Továbbá hazát jelent mindazok számára, akik a szabadságban és a demokráciában hisznek. Ez persze leegyszerűsített kép, és gyakran pusztán politikai narratíva, de a különlegességtudat az évszázadok alatt összeforrt az amerikai külpolitika alakításával. Részletesebb elemzések és közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy ez a tudat kétélű kard.⁶ Itt nem célunk a különlegességtudattal általánosságban foglalkozni, de az ennek részeként megjelenő küldetéstudat viszont fontos eleme az amerikai külpolitikának is.

Az amerikai külpolitika küldetéstudatának megértését és azt, hogy miként is forr gyakran egybe az amerikai evangéliumi, illetve a tágabb keresztény

⁶ Pew Research Center: *The Problem of American Exceptionalism*. 2006. május 9.

gondolkodásmóddal a külpolitika, nagyban segíti Walter McDougall könyve.⁷ Ez a kötet két identitást különböztet meg az Egyesült Államok számára: az egyik az „ígéret földje,” a másik pedig a „kereszteslovag-állam”. Az „ígéret földje” alatt McDougall, és sok más elemző is, azt érti, hogy az Egyesült Államok általa egyértelműen és univerzálisan jónak tartott értékeket képvisel. Így az USA-ban elterjedt az a gondolkodásmód, hogy az általuk felállított demokráciamodell pusztán a létezésével vonzó lesz a világ többi állama számára. Ennek az evangéliumi és tágabb kereszténységhez való kapcsolódása evidens, ugyanis a vallások többsége, köztük a kereszténység is, a vallási térítést is prioritásként kezeli. Ugyanennek az identitásképpnek egy másik vetületét jól példázza John Winthropnak, Massachusetts Bay Colony kormányzójának, valamint a puritán gyarmat befolyásos vallási vezetőjének egy elhíresült mondata. Egy 1630-ban tartott beszédében az éppen gyökereit verő amerikai településüket átvitt értelemben „egy hegyre épített városhoz” hasonlította (*a city upon a hill*). Ez az analógia a Bibliából való (Máté 5:14). Ahogy a Biblia írja, egy hegyre épített város nem bújtható el. Látnia kell a világnak, hogy milyen különleges az Egyesült Államok, és fel kell hogy figyeljenek rá.

Ez a két metafora, az „ígéret földje” és a „hegyre épített város”, jól példázza az amerikai külpolitikai identitás egyik felét. Amikor az Egyesült Államoknak éppen ez az identitása volt előtérben, akkor az amerikai külpolitika passzívabb és távolságtartóbb volt. Az USA ilyen periódusai alatt inkább példamutatással igyekezett befolyást gyakorolni a nemzetközi rendszer többi szereplőjére. Az Egyesült Államok mint egy keresztény identitással is rendelkező állam gondolatmenete az volt, hogy ez a modell minden más állam számára is vonzó. Hiszen ha az értékek univerzálisak, és ők az „ígéret földje”, akkor majd mindenki más számára is evidens lesz, hogy az amerikai külpolitika cselekedetei a többség javát is szolgálják. Viszont az amerikai identitásnak van egy másik fele is. Amikor ez a példamutató modell nem váltotta ki a kellő hatást, tehát amerikai érdeksérelemhez vezetett, egy másik identitás tört elő: a kereszteslovag-államé.

A kereszteslovag-állam agresszívabb és expanzívabb amerikai külpolitikát testesít meg.⁸ Ebben az identitásában az amerikai külpolitika terén a demokráciaexport és az amerikai modell más államokra történő áttelepítése figyelhető meg karhatalmilag is. Itt szintén visszaköszön az evangéliumi mozgalom közvetett hatása, de alacsonyabb fokon. A kereszteslovag-állam korszakokban

⁷ Walter McDougall: *Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776*. New York, Mariner, 1998.

⁸ McDougall (1998): i. m.

az amerikai álom exportálása kiemelt prioritássá válik az Egyesült Államok számára, amit azonban gazdasági indokok (piacszerzés) és politikai preferenciák (milyen állami berendezkedés legyen más államokban) is meghatároznak. De akár hasonlóság is vonható az evangéliumi mozgalom „térítés” prioritásával is.

Mára a kereszteslovag-állam identitása a külső szemlélő számára az Egyesült Államok katonai beavatkozásaival és arrogáns külpolitikai döntéseivel forrt egybe. A két identitás szinte már-már ciklikus változása viszont a külső szemlélő számára nehezen értelmezhető. Akár olybá is tűnhet, hogy egyazon állam két, egymástól teljesen eltérő módszerű külpolitikája skizofrén önmeghasonlást rejti. Ha viszont ezt a két identitást egy vallási, evangéliumi alapú értelmezési keretbe helyezzük, a dilemma feloldódik: ez nem két külön Amerika, hanem egyazon érme két külön oldala.

Az amerikai keresztény identitást nem hagyják figyelmen kívül az Egyesült Államokon kívül sem. Az ilyen küldetéstudat, főleg, ha hatalommal is párosul, gyakran vált ki negatív érzelmeket a világ többi államában. Itt a szerzők alapvetően a negatív externáliákra gondolnak, tehát hogy milyen járulékos veszteségeket okoztak az Egyesült Államok katonai missziói, például kiemelten az iraki beavatkozás.⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezek a katonai missziók pusztán részben voltak az amerikai vallási csoportok által elért eredmények; ezeket sokkal inkább az Egyesült Államok általános geopolitikai stratégiája és nemzeti érdeke keretében lehet értelmezni.

Az Egyesült Államok külpolitikájának két elemzési kerete

Ez a kettősség, tehát az amerikai identitás két felének ciklikus változása, lecsapódik az amerikai külpolitikát összefogó úgynevezett nagystratégiában (*grand strategy*) is. A nagystratégia egy állam, leginkább egy nagyhatalom vagy hegemon politikai, gazdasági és egyéb külpolitikai ágazatstratégiáit egybegyűjtő fogalom. Ezeket a nagystratégiákat, illetve a különböző nagystratégiák változásait érezzük Közép-Európában, mert ezek lenyomatai befolyásolják Washington itteni külpolitikáját. Gyakran ezeket a nagystratégiákat egyes elnökök külpolitikai doktrínájához is kötik. A kettő sokszor nagyon hasonló, de a nagystratégia kialakítása túlmutat egy egyn preferenciáin.

⁹ Lee Marsden: *For God's Sake: The Christian Right and US Foreign Policy*. London – New York, Zed Books, 2013.

A nagystratégia célja, hogy az Egyesült Államoknak a nemzetközi rendszerben való mozgásterét maximalizálja. Célja emellett, hogy a nemzeti érdeket leginkább előmozdító, összefogó külpolitikai irányvonalat tudjon kijelölni. Az elmúlt közel nyolcvan évben az Egyesült Államok a nemzetközi rendszer kiépítésébe és a multilaterális intézményekbe (ez alatt a második világháború után létrejött gazdasági és politikai intézményeket, például az ENSZ-t, a WTO-t értjük) komoly erőforrásokat fektetett. Az amerikai nagystratégiák kialakításakor az egyik kiemelt kérdés, hogy mennyit profitál az Egyesült Államok ezekből a nemzetközi intézményekbe helyezett erőforrás-befektetésekből.

A fentiek értelmében az amerikai nagystratégiák arra keresik a választ, hogy mennyit is foglalkozzon az Egyesült Államok a nemzetközi rendszerrel. Az amerikai történelem folyamán alapvetően több, egymástól jól elkülöníthető nagystratégiai irányt lehet megkülönböztetni.¹⁰ Ezek egy képzeletbeli skálán helyezkednek el, ahol a skála egyik vége szerint semennyit sem érdemes az Egyesült Államoknak a nemzetközi rendszerrel és az ennek a játékszabályait fenntartó nemzetközi intézményekkel foglalkoznia. A skála másik vége szerint pedig az Egyesült Államoknak a legfőbb érdeke, hogy az egész rendszert a saját közvetlen dominanciája alá hajtja.

Az amerikai evangéliumi mozgalom értékalapú politikai megközelítése a skála közepén elhelyezkedő nagystratégiákra fejt ki leginkább hatását, mint például a Trump elnök nevéhez köthető elvi alapú realizmus (*principled realism*) nagystratégiára. Ebben a fogalomban, amelyet az egyik ENSZ-közgyűlésen mondott beszédében emelt ki Trump elnök, evangéliumi eszmék is fellelhetők. A princípiumok, vagyis értékalapú szabályok fenntartása Trump alatt gyakran politikai lépésekben valósult meg. Egy másik tanulmány például azt vizsgálta, hogy Obama elnökségének sikerességét hogyan ítélték meg az eltérő felekezethez tartozó vallási csoportok. Arra a következtetésre jutott, hogy a szekuláris, tehát vallási affiliáció nélküliek és a középutas protestánsok jobban támogatták Obama politikáját, mint az amerikai evangéliumi mozgalom tagjai.¹¹ Így leginkább

¹⁰ Ezek az irányok angolul: *disengagement*; *fortress America*; *prudent restraint*; *defensive engagement*; *principled realism*; *measured multilateralism*; *expanded multilateralism*; *expansive multilateralism*; *offensive engagement*; *domination*.

¹¹ Zeynep Taydas – Cigdem Kentmen – Laura R. Olson: Faith Matters: Religious Affiliation and Public Opinion about Barack Obama's Foreign Policy in the "Greater" Middle East. *Social Science Quarterly*, 93. (2012), 5. 1218–1242.

közvetett hatást és összefonódást figyelhetünk meg az amerikai evangéliumi mozgalom értékei, illetve az Egyesült Államok mint állam nagystratégiai között.

Ha viszont az Egyesült Államokra nem úgy tekintünk, mint a nemzetközi rendszer domináns államára, hanem az államon belülről nézünk a külpolitikát magyarázó indokok keresésekor, akkor úgynevezett intézményi politikáról beszélünk. Ebben az elemzési keretben elsősorban az Egyesült Államokon belüli hatalmi csoportosulásokra gondolunk, amilyenek például az elnök, a Fehér Ház, a Kongresszus vagy a pártok. Ezen intézményi politikai dimenzióban, eltérően a nagystratégiai szinten megfigyelhető közvetett ráhatástól, már közvetlen befolyást gyakorol az amerikai evangéliumi mozgalom. Ebben a megközelítésben az amerikai evangéliumi mozgalom közvetlenül a külpolitikai döntéshozókra és az amerikai külpolitikát meghatározó hatalmi csoportosulásokra fejt ki hatását. Mindezeket az elemzési kereteket mindenekelőtt egy adott ország politikai keretében lehet megfigyelni, és ennek a leglátványosabb példája az Egyesült Államok Izrael-politikája.

Az Egyesült Államok Izrael-politikája

Az amerikai evangéliumi mozgalom szerepe az Egyesült Államok külpolitikájában leginkább látható módon az ország Izrael-politikájában ölt testet. Kutatások bizonyítják, hogy az evangéliumi keresztények konzekvensen erőteljesebb amerikai külpolitikai szerepvállalást preferálnak a Közel-Keleten, valamint azt is, hogy a mozgalom az egyik legnagyobb támogatója Izraelnek:¹² napjainkban szinte el sem lehet képzelni az Egyesült Államok Izrael-politikáját nélküle.

Bár azt gondolhatnánk, hogy Izrael megítélése leginkább aszerint változik az amerikai választópolgár számára, hogy épp milyen külpolitikai döntéseket hoz Tel-Aviv, az amerikai közvélemény gondolkodásmódja Izraelről alapvetően stabil és kiszámítható módon rétegződik. Tanulmányok kimutatták, hogy a vallási meggyőződés, illetve a hit és az elit polarizációja olyan tényezők, amelyek alapján előre megmondható, hogy ki milyen véleményt fog egyes eltérő izraeli külpolitikai cselekedetéről alkotni.¹³ Összességében, történelmileg

¹² Amstutz (2013): i. m. 14.

¹³ Amnon Cavari: Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion toward Israel. *International Journal of Public Opinion Research*, 25. (2013), 1. 1–22.

és hagyományosan is, az Egyesült Államok választópolgárai konzekvensen erősen támogatják Izraelt.

Az egyik leginkább befolyásos intézményben, az amerikai Kongresszusban is megfigyelhető a pro-izraeli politika. A pro-izraeli hozzáállás alapvetően két-párti támogatottságot élvezett egészen az 1990-es évek végéig: megfigyelhető volt mind a Képviselőházban,¹⁴ mind a Szenátusban.¹⁵ Érdekes módon történelmileg inkább az alsóházi képviselők adtak hangot Izraellel kapcsolatos véleményüknek, a szenátorok csak később alkottak markánsabb véleményt arról, hogy milyen aktív külpolitikát is folytasson az Egyesült Államok Izrael kapcsán. Ez főleg talán annak tudható be, hogy az Egyesült Államok, kiemelten az elnök gyakran az *honest broker*, a becsületes közvetítő szerepét játszotta a közel-keleti békefolyamatokban. Ehhez a Szenátus, különösen a Külügyi Ügyek Bizottsága (*Senate Foreign Relations Committee*) gyakran partnerként viszonyult.

Amíg tehát a képviselőház tagjai belpolitikai és kampánycéljaikhoz is igyekeztek felhasználni az Izraellel kapcsolatban folytatott politikát, addig a szenátorok inkább igyekeztek pártatlanabb hangot megütni. Ez az Egyesült Államokban végbemenő polarizáció hatására mára már szertefoszlott – a felsőházban is pártpolitikai vitákat látunk, pártpolitikai töréspontok mentén. Az 1960-as évektől a pártok egyre jobban eltávolodtak egymástól ideológiailag, és ez az Egyesült Államok Izraellel kapcsolatos külpolitikai preferenciáin is lassanként meglátszott. Ellenben, ahogy az izraeli–palesztin konfliktus egyre véresebbé vált, gyakran vádolták Tel-Avivot az amerikai közmédiában túlkapásokkal. Ez az amerikai Kongresszusra is rányomta a bélyegét, ahol megjelentek az Izraelt halkabban támogató, sőt egy idő után elítélő nyilatkozatok. Ez kiemelten a Demokrata Párt kongresszusi tagjainál volt megfigyelhető. Ennek a pártnak a képviselői kevésbé voltak elkötelezettek a vallási csoportok értékrendje mellett; mint már szó volt róla, a vallási hovatartozás és a keresztény értékrend sokkal magasabb arányban jelenik meg a republikánus képviselők között. Izrael támogatása így mára már inkább a Republikánus Párthoz köthető.

¹⁴ Elizabeth A. Oldmixon – Beth Rosenson – Kenneth D. Wald: Conflict over Israel: The Role of Religion, Race, Party and Ideology in the US House of Representatives, 1997–2002. *Terrorism and Political Violence*, 17. (2005), 3. 407–426.

¹⁵ Elizabeth A. Oldmixon – Beth Rosenson – Kenneth D. Wald: U.S. Senators' Support for Israel Examined through Sponsorship/Cosponsorship Decisions, 1993–2002: The Influence of Elite and Constituent Factors. *Foreign Policy Analysis*, 5. (2009), 1. 73–91.

A vallási csoportok nem pusztán a választott képviselőiken keresztül gyakorolnak hatást az Egyesült Államok Izrael-politikájára: adományok és önkéntesek is ezt a célt szolgálják. A vallási csoportok, köztük az amerikai evangéliumi mozgalom képviselői, gyakran komoly pénzüsszegekkel támogatnak egyes amerikai külpolitikai célokat, sokszor Izraellel kapcsolatosan. Mindezek együttesen azt a látszatot kelthetik, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom egyöntetűen gondolkodik Izrael kérdéséről. A valóság azonban ennél komplikáltabb.

Az amerikai evangéliumi mozgalom Izrael-politikája

Az amerikai izraeli lobbistákat hajlamosak a kutatások egyöntetű, monolitikus szereplőként kezelni. Pedig valójában érdekesebb egy tágabb és lazább csoportosulásról beszélni, amelynek tagjai eltérő módon vélekednek egyes Izraelhez kapcsolódó ügyekről.¹⁶ Szinte nincs olyan szakpolitikai kérdés, amelyben a tágabb pro-izraeli csoport összes tagja ugyanolyan véleményen lenne. Még a híres AIPAC (*American Israel Public Affairs Committee*, vagyis az amerikai–izraeli közpolitikai ügyek bizottsága) sem tud mindig egy véleményt formálni kényesebb ügyekről. Magának a csoportnak a hatalma inkább az egyöntetű álláspont látszatának a fenntartásából ered.¹⁷

Ahogy minden csoportban, köztük a vallási csoportokban is, kialakulnak rétegek vagy szárnyak. Gyakran pedig a széleken elhelyezkedők a leghangosabbak, így az evangéliumi mozgalmat az amerikai liberális média is az extrém véleményeket képviselők álláspontjával igyekszik összemosni, politikai érdekek mentén. De mint minden mozgalomnak, az amerikai evangéliumi mozgalomnak is három általános politikai része van, amelyek nagyjából egyenlő részre bomlanak: a bal, a jobb és a középen álló táborokra.¹⁸

Egy másik választóvonal is megtalálható az amerikai evangéliumi mozgalom képviselőinél. Táborain belül az egyének is eltérő módon gondolkodnak a saját evangéliumi egyházi hovatartozásuk identitásáról. Három részre érdemes ezeket

¹⁶ Dov Waxman: *The Israel Lobbies: A Survey of the Pro-Israel Community in the United States. Israel Studies Review*, 25. (2010), 1. 5–28.

¹⁷ Dov Waxman: *The Fracturing of the Pro-Israel Lobby. In Trouble in the Tribe: The American Jewish Conflict over Israel.* Princeton, Princeton University Press, 2016. 147–173.

¹⁸ David P. Gushee: *The Future of Faith in American Politics: The Public Witness of the Evangelical Center.* Waco, Texas, Baylor University Press, 2008.

bontani: vallási hagyomány alapján önmagát odasoroló, saját meggyőződésből önmagát annak valló vagy pedig a kettőt kombináló egyénekre. A három eltérő megközelítés más és más politikai aktivitást sugall a tagoknak.¹⁹ Továbbá az egyik legmarkánsabb külpolitikai kérdésben is eltérés figyelhető meg az evangéliumi mozgalom három része között, amikor is érdekes eredményre jutottak amerikai kutatók a vallás és a katonai beavatkozásokról alkotott vélemények között. A protestánsok és az amerikai evangéliumi mozgalom közötti eltérést abban vélték felfedezni, hogy a (kiemelten a fehér) evangéliumi keresztények megengedőbbek az agresszívabb amerikai katonai beavatkozásokat illetően.²⁰ A kutatók szerint ez azért lehetséges, mert gyakrabban tudják nézeteiket egymással zárt csoportú beszélgetéseken megosztani, így egymás nézeteit hatványozottan erősítik. Természetesen azért is lehet, mert határozottabb véleményt formálnak a csoport tagjai az Egyesült Államoknak a világban betöltött szerepéről.

Végezetül, bár a csoporton belül számottevő eltérések figyelhetők meg, elmondható, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadások után az amerikai evangéliumi mozgalom vezetői, sokak szerint teljesen jogosan, kemény retorikát kezdtek el alkalmazni az iszlám mint vallás ellen. Az evangéliumi mozgalom által publikált könyvek vizsgálata kimutatta, hogy ez a megkeményedett álláspont mérhető módon tükröződött, és az iszlámot egyre szélsőségesebb és a kereszténységgel szembeállítható vallásként aposztrofálták.²¹ Ez mára tehát egy még erőteljesebb Izrael-barát álláspont felé tolta az amerikai evangéliumi mozgalom képviselőit.

Az Izrael-lobbi befolyása az Egyesült Államok Izrael-politikájára

Az Egyesült Államok Izrael-politikájára gyakorolt amerikai evangéliumi mozgalmi hatás vizsgálata során elérkeztünk a legérzékenyebb, ugyanakkor legfontosabb kérdéshez. Az egyik legjobban tanulmányozott kérdés, hogy az Egyesült

¹⁹ Andrew R. Lewis – Dana Huyser De Bernardo: Belonging without Belonging: Utilizing Evangelical Self-Identification to Analyze Political Attitudes and Preferences. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49. (2010), 1. 112–126.

²⁰ Ronald E. Brown – R. Khari Brown – Aaron W. Blase: Religion and Military Policy Attitudes in America. *Review of Religious Research*, 55. (2013), 4. 573–595.

²¹ Richard Cimino: “No God in Common:” American Evangelical Discourse on Islam after 9/11. *Review of Religious Research*, 47. (2005), 2. 162–174.

Államok pro-Izrael külpolitikája egy önmagából, tehát belülről organikusan származó tény, vagy pedig külső befolyás hatására lesz egyre erősebben Izrael-barát.

Természetesen minden ország szuverén joga eldönteni, hogy milyen külpolitikát folytat. Az is természetes a modern demokratikus rendszerekben bevett hatalomgyakorlási normákat figyelembe véve, hogy az amerikai evangéliumi mozgalom igyekszik Izrael irányában minél barátságosabb amerikai külpolitikát kieszközölni. A külső ráhatás viszont demokráciaidegen. A kutatókat régóta foglalkoztatja ez a kérdés, de már önmagában a külső és a belső csoportok kiválasztása is problémát okoz.²² Szintúgy nehéz meghatározni, hogy mennyire sikeres, hatásos és hatékony az ilyen lobbizás.

Az egyik nézet teljes egészében belpolitikai tényezők számlájára írja az Egyesült Államok pro-Izrael politikáját. Kiemelten arra gondolnak, hogy a politikai hatalmat képviselők körében egy olyan kritikus tömeg alakult ki az Egyesült Államokban 1991 óta, amely ezt a narratívát teljesen uralni tudja. A csoport tagjai Rynhold könyve szerint a republikánusok, a konzervatívok, az amerikai evangéliumi mozgalom, valamint az ortodox zsidóság.²³

A külpolitikai tényezőket is figyelembe vevők csoportja szerint az Egyesült Államok Izrael-politikája nem magyarázható önmagában csak a demokráciákban elfogadott belső logikák alapján. Két neves politikatudós, John Mearsheimer és Stephen Walt például mára komoly hírnevet szerzett könyve²⁴ szerint ezek a logikák a stratégiai érdekek vagy a morális imperatívuszok, de ezek nem elég indokok. Szerintük igenis elválasztható a külső befolyás, amelyet izraeli lobbinak titulálnak, és az AIPAC mint lobbiszervezet számlájára írnak. Kutatásuk óriási vihart kavart mind tudományos, mind politikai vonalon, ugyanis egyáltalán nem tudták kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a lobbizás hatékony volna. Pusztán azt igazolták, hogy a lobbizás igyekezett hatást gyakorolni az Izrael-politikára, és ezt is csak kizárólag a Kongresszus kapcsán.²⁵

Egy harmadik gondolatmenet szerint annyi az identitásbeli hasonlóság, kiemelten a vallási identitásközösség tekintetében, hogy az Egyesült Államoknak

²² Pierre Guerlain: *The Israel Lobby, American Democracy and Foreign Perceptions of the USA. Journal of Public Affairs*, 11. (2011), 4. 372–381.

²³ Jonathan Rynhold: *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*. New York, Cambridge University Press, 2015.

²⁴ John J. Mearsheimer – Stephen M. Walt: *The Israel Lobby and US Foreign Policy*. KSG Working Paper No. RWP06-011. 2006.

²⁵ Mearsheimer–Walt (2006): i. m. 11.

egyenesen „különleges kapcsolata” van Izraellel.²⁶ Ezt a politikai szakzsargont általában az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság kapcsán szokták használni, ahol a nyelvi, történelmi és vallási múlt is összefonódik. Ugyanakkor, bár az érintett vallások csak a tágabb értelemben vett zsidó-keresztény körben értelmezhető hasonlónak, a két állam osztozik egyfajta küldetéstudatban. Mindketten különlegesnek tartják magukat, akiknek Istentől kapott küldetésük van.

Érdemes még megemlíteni, hogy más amerikai kutatók pedig arra a következtetésre jutottak, hogy ennek a problémakörnek nincs jó feloldása, mivel az Egyesült Államok Izrael-politikájának kérdésében nem lehet a bel- és a külpolitikát egymástól szintisztán elválasztani.²⁷ A 2000-es évekre ugyanis komoly belpolitikai változás bontakozott ki az Egyesült Államok Izrael-politikájában. Egyre több amerikai gondolta úgy, hogy az elhúzódó izraeli–palesztin konfliktust kizárólag egy kétállami megoldás oldhatja fel Izrael és Palesztina között. Ez a javaslat pedig növelte a palesztinok ügyének támogatottságát. Egyes kutatók ugyan ennek a javaslatnak az elterjedését az amerikai választópolgárok között az úgynevezett „arab lobb” számlájára írják, de az izraeli lobbhoz hasonlóan itt is kérdés, hogy mennyire független cselekedetről vagy ráhatásról beszélhetünk, vagy inkább az amerikaiak gondolkodásmódjában beállt organikus változásról.²⁸

Összegzés

Összességében tehát az amerikai evangéliumi mozgalom jelen van az Egyesült Államok külpolitikáját formáló csoportok között, annak szerves része, és hatást is gyakorol rá. Talán a legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a mozgalom „elhajlítja-e” az USA külpolitikáját. Bár az amerikai evangéliumi mozgalommal szemben kritikusabb szerzők gyakran hajlamosak ezt a mozgalmat az amerikai politikai életet deformáló erőként ábrázolni, de a valóság ennél komplexebb, önmagában az ilyen vádak nem állják meg a helyüket. Az amerikai konzervatív politika és az evangéliumi mozgalom már a társadalom alapvető

²⁶ John J. Mearsheimer – Stephen M. Walt: Is It Love or The Lobby? Explaining America's Special Relationship with Israel. *Security Studies*, 18. (2009), 1. 58–78.

²⁷ Guerlain (2011): i. m.

²⁸ Khalil Marrar: *The Arab Lobby and US Foreign Policy: The Two-State Solution*. London, Routledge, 2008.

építőkockáiban, a családban és az egyénben ötvöződnek.²⁹ Így tehát nem tudunk „el”-hajlásról beszélni, mivel az Egyesült Államok elemi része az evangéliumi mozgalom. Így volt ez már az amerikai társadalom kialakulásánál, és így van ez napjainkban is. Az amerikai külpolitika meghatározásában legitim és szuverén szava van, amelyet a demokratikus rendszeren belül hallatni is tud.

Felhasznált irodalom

- Amstutz, Mark R: *Evangelicals and American Foreign Policy*. Oxford, Oxford University Press, 2013. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199987634.001.0001>
- Bean, Lydia: *The Politics of Evangelical Identity*. Princeton, Princeton University Press, 2014. Online: <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691161303.003.0003>
- Baumgartner, Jody C. – Peter L. Francia – Jonathan S. Morris: A Clash of Civilizations? The Influence of Religion on Public Opinion of U.S. Foreign Policy in the Middle East. *Political Research Quarterly*, 61. (2008), 2. 171–179. Online: <https://doi.org/10.1177/1065912907307288>
- Brown, Ronald E. – R. Khari Brown – Aaron W. Blase: Religion and Military Policy Attitudes in America. *Review of Religious Research*, 55. (2013), 4. 573–595. Online: <https://doi.org/10.1007/s13644-013-0120-7>
- Cavari, Amnon: Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion toward Israel. *International Journal of Public Opinion Research*, 25. (2013), 1. 1–22. Online: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edr053>
- Cimino, Richard: “No God in Common:” American Evangelical Discourse on Islam after 9/11. *Review of Religious Research*, 47. (2005), 2. 162–174. Online: <https://doi.org/10.2307/3512048>
- Guerlain, Pierre: The Israel Lobby, American Democracy and Foreign Perceptions of the USA. *Journal of Public Affairs*, 11. (2011), 4. 372–381. Online: <https://doi.org/10.1002/pa.387>
- Gushee, David P.: *The Future of Faith in American Politics: The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2008.
- Lewis, Andrew R. – Dana Huyser De Bernardo: Belonging without Belonging: Utilizing Evangelical Self-Identification to Analyze Political Attitudes and Preferences.

²⁹ Lydia Bean: *The Politics of Evangelical Identity*. Princeton, Princeton University Press, 2014.

- Journal for the Scientific Study of Religion*, 49. (2010), 1. 112–126. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01495.x>
- Marrar, Khalil: *The Arab Lobby and US Foreign Policy: The Two-State Solution*. London, Routledge, 2008. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203887394>
- Marsden, Lee: *For God's Sake: The Christian Right and US Foreign Policy*. London and New York, Zed Books, 2013.
- Mearsheimer, John J. – Stephen M. Walt: Is It Love or The Lobby? Explaining America's Special Relationship with Israel. *Security Studies*, 18. (2009), 1. 58–78.
- Mearsheimer, John J. – Stephen M. Walt: The Israel Lobby. In *The Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2012. 89–104.
- Oldmixon, Elizabeth A. – Beth Rosenson – Kenneth D. Wald: Conflict over Israel: The Role of Religion, Race, Party and Ideology in the US House of Representatives, 1997–2002. *Terrorism and Political Violence*, 17. (2005), 3. 407–426. Online: <https://doi.org/10.1080/09546550590929246>
- Oldmixon, Elizabeth A. – Beth Rosenson – Kenneth D. Wald: US Senators' Support for Israel Examined through Sponsorship/Cosponsorship Decisions, 1993–2002: The Influence of Elite and Constituent Factors. *Foreign Policy Analysis*, 5. (2009), 1. 73–91. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2008.00084.x>
- Pintér Károly: A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében. *Századvég*, 18. (2013). 3. 119–139.
- Rynhold, Jonathan: *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*. New York, Cambridge University Press, 2015. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316146729>
- Taydas, Zeynep – Cigdem Kentmen – Laura R. Olson: Faith Matters: Religious Affiliation and Public Opinion About Barack Obama's Foreign Policy in the “Greater” Middle East. *Social Science Quarterly*, 93. (2012), 5. 1218–1242. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2012.00920.x>
- Waxman, Dov: The Israel Lobbies: A Survey of the Pro-Israel Community in the United States. *Israel Studies Review*, 25. (2010), 1. 5–28. Online: <https://doi.org/10.3167/isf.2010.250104>
- Waxman, Dov: The Fracturing of the Pro-Israel Lobby. In *Trouble in the Tribe: The American Jewish Conflict over Israel*. Princeton, Princeton University Press, 2016. 147–173. Online: <https://doi.org/10.1515/9781400880355-007>

8. fejezet

Csizmazia Gábor

Küldetés – Az evangéliumi keresztények szerepe a „demokráciaexportban”

Bevezetés

Bár sok tekintetben Európa és az Egyesült Államok értékközösséget alkot, a felszín alatt a transzatlanti felek sok szempontból különböznek egymástól. Az egyik ilyen különbség a vallás és a politika kapcsolata: míg az európai politikát általánosságban egy világiasabb szemlélet jellemzi, az amerikai politikában gyakran találkozni vallási vonatkozású elemekkel. Mindez a külpolitikában is érződik. Egyrészt maga a vallásszabadság támogatása nemzetközi programként az Egyesült Államokban előbb jelent meg, és jobban is intézményesült, mint európai szövetségei körében. Másrészt magában a külpolitikai gondolkodásban is azonosítható egy a vallást és politikát különválasztó európai és egy a világi politikát zsidó-keresztény alapokra visszavezető amerikai irányzat. Mindazonáltal elemzői körökben is vitatott, hogy mindez mennyire tekinthető markáns különbségnek, hiszen mind Európában, mind az Egyesült Államokban a külpolitikai döntéshozatal is szekuláris szerkezetre (világi kormányra) épül.¹

A kifejezetten keresztény értékekre támaszkodó amerikai külpolitika gondolata elméleti síkon többször felmerült, amire a 20. század egyik legismertebb példája a „keresztény realizmus” koncepció kidolgozójaként ismert Reinhold Niebuhr munkássága, de napjainkban is találunk olyan kiemelkedő szakértőket, akik az Egyesült Államok nagyhatalmi külpolitikáját a keresztény etika tételével is társítják. Jó példa erre az evangéliumi keresztények körében népszerű *Providence* folyóirat egyik 2018-as számában megjelent keresztény nyilatkozat, amelyben számos egyetemi professzor és kutatóintézeti munkatárs szállt szembe

¹ Anne Jenichen: A Transatlantic Secular Divide? The Representation of Religion in EU and US Foreign Policy. *Foreign Policy Analysis*, 15. (2019), 4. 451–454.

a populista politikára épülő nemzetközi elszigetelődés gondolatával. E szakértők bibliai elvekre hivatkozva tartják szükségesnek, hogy az Egyesült Államok kiálljon az igazság és a rendre épülő szabadság értékei mellett a világban, és egyúttal arra ösztönzik a keresztény amerikai állampolgárokat, hogy ne csak konkrét ügyekben, hanem tágabb értelemben is vonatkoztassák hitbéli meggyőződésüket az amerikai külpolitikára.²

Az evangéliumi keresztények és az amerikai külpolitika

Az evangéliumi keresztények külpolitikai aktivitása szempontjából a fenti nyilatkozat két okból érdekes. Egyfelől az amerikaiak e csoportja a közhiedelem szerint az átlagosnál is kevesebbet foglalkozik a külvilággal, és ha mégis, akkor inkább elszigetelődéspárti. Másfelől egységesnek sem mondható, ugyanis míg az új keresztény jobboldalt elsősorban a hazai társadalmi és kulturális vitákban is előtérbe helyezett témák (abortusz és genderügyek) foglalkoztatják, addig a keresztény baloldal figyelmének középpontjában szélesebb, a nemzetközi politikához közvetlenebb módon kapcsolódó témák (mélyszegénység, rasszizmus és háború) találhatók.³ Mindemellett az evangéliumi keresztényekre általában jellemző, hogy külpolitikai érdeklődésük gyakran e témákon belül felmerülő esetekre korlátozódik, vagyis aktivitásuk egy átfogó világkép kifejtése helyett többnyire csak egy-egy konkrét ügyben folytatott kampányban ölt testet.

Elméleti kontextus

Az evangéliumi keresztények külpolitikai aktivitásának értelmezésében értékes elméleti támaszt nyújt Walter Russell Mead amerikai diplomáciatörténész kutatása. Egyrészt Mead nevéhez köthető az amerikai külpolitika történeti hagyományainak azon tipológiája, amely jól illeszthető a nemzetközi kapcsolatok főbb elméleti iskoláihoz, másrészt a történész külön foglalkozott az evangéliumi keresztények főbb irányzatainak külpolitikai nézeteivel is. Mead összesen

² Mark Amstutz et al.: *A Christian Declaration on American Foreign Policy*. Providence, 4. (2016), 5–7.

³ David P. Gushee: *The Future of Faith in American Politics. The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2008. 43. és 75.

négy külpolitikai hagyományt azonosított az Egyesült Államok történetében, miután az 1990-es években elkezdte kutatni és értelmezni a különböző amerikai elnökök nemzetközi aktivitását annak mértéke és minősége szempontjából. Ennek megfelelően az elnökökről (és egy pénzügyminiszterről) elnevezett hagyományok jól elhelyezhetők a globalista-nacionalista és az idealista-realista tengelyek alkotta koordináta-rendszerben: míg az előbbi tengelyen szembeállítható egymással a nemzetközileg aktív wilsoni és hamiltoni, valamint a visszafogottabb jeffersoni és jacksoni hagyomány, utóbbi tengelyen az idealista (liberális) wilsoni és jeffersoni hagyomány válik külön a realista hamiltoni és jacksoni hagyománytól.⁴ Természetesen a gyakorlatban mindig e hagyományok valamilyen ötvözetével lehet találkozni,⁵ ugyanakkor ezek az archetípusok hasznos igazodási pontokként szolgálhatnak egy-egy adminisztráció vagy érdekcsoport külpolitikai megfontolásainak értelmezésekor. Jelen esetben kiemelendő a külpolitikai mátrixban egymás szöges ellentétjeként jelentkező wilsoni és jacksoni hagyomány: míg előbbi lényegében a liberális internacionalizmussal egyenértékű, utóbbi a realizmus és befelé forduló populista nacionalizmus egyvelege. Az evangéliumi keresztényeket általában utóbbival szokás társítani, legalábbis az amerikai közéletben aktív új keresztény jobboldalt, tekintve annak elsősorban hazai társadalmi-kulturális agendájára,⁶ részben a nacionalizmushoz köthető történelmi gyökereire,⁷ valamint azon (sokak által feltételezett, ám valójában nem rendkívüli mértékű) hajlandóságára, hogy támogassa a védelmi kiadások növelését.⁸

A valóság ennél összetettebb. Mead is felhívja a figyelmet arra, hogy az amerikai politikában befolyásos evangéliumi keresztények köre három fő csoportból áll: hagyományőrző fundamentalistákból, haladó szemléletű liberális keresztényekből, valamint egy, a pünködsdi karizmatikusokat is felölelő szélesebb irányzatból, amely utóbbira alkalmazza a diplomáciatörténész az „evangéliumi” kifejezést. Teológiai különbségeiket tekintve két kérdés határozza meg e három

⁴ Katharina Hämmerle: The Role of US Presidents in US Foreign Policy – A Conversation with Walter Russell Mead. *Österreichisches Institut für Internationale Politik*, 2016. február 23. 3–4.

⁵ Walter Russell Mead: *Special Providence. American Foreign Policy and How It Changed the World*. New York – London, Routledge, 2002. 87–94.

⁶ Peggy L. Shriver: Evangelicals and World Affairs. *World Policy Journal*, 23. (2006), 2. 54.

⁷ Daniel Steinmetz-Jenkins: The Nationalist Roots of White Evangelical Politics. *Dissent*, 67. (2020), 2. 29.

⁸ Oindrila Roy: Religious Sources of Defence-Spending Attitudes in the United States and the Case of Evangelical Distinctiveness. *Politics, Religion & Identity*, 20. (2019), 3. 303.

csoport eltérő külpolitikai nézeteit: egyrészt a stabil és békés nemzetközi rend iránti optimizmus, másrészt a hívők és hitetlenek közötti különbségtétel. E két kérdésben a két végletet a fundamentalisták és a liberális keresztények képviselik. A fundamentalisták kifejezetten pesszimista jövőképpel rendelkeznek a világpolitikát illetően, illetve élesen elkülönítik a hívőket a nem hívőktől: történelmi tapasztalataik szerint minden világjobbító emberi törekvés legfeljebb korlátozott eredményeket hozhat az Egyesült Államokban, a nemzetközi politikában pedig kimondottan elutasítóak az ilyen kísérletekkel szemben, mivel utóbbiakat a gonosz képével társítják. A fundamentalisták hite szerint az apokalipszishez közeledve a gonosz erői (beleértve evilági szövetségeseiket) üldözni fogják az igaz hívőket, akiket azonban Krisztus második eljövetelekor és végső győzelmekor különválasztja a hitetlenektől. Mindezzel szemben a liberális keresztények a világrend jövőjére nézve derűlátóbbak, és nem tesznek érdemi különbséget az emberek között utóbbiak hite alapján: szerintük minden vallás követője, sőt az egyik felekezethez sem tartozó, ámde erkölcsös emberek mind egyetértenek bizonyos etikai kérdésekben. Ennek megfelelően a liberális keresztények bíznak abban, hogy az emberiség még ebben a világban képes békés nemzetközi rendet létesíteni. A fundamentalista és liberális irányzat között találhatók az evangéliumi keresztények, akik hitükben az előbbi, optimizmusukban inkább az utóbbi csoporthoz állnak közelebb: egyrészt szkeptikusak a vallásokon átívelő etika gondolatával szemben, mivel utóbbi mögött isteni helyett gyarló emberi logikát látnak, másrészt alapvetően osztoznak a fundamentalisták apokaliptikus jövőképében, valamint a keresztény hit megváltásban játszott kiemelt szerepében. Ugyanakkor e kérdésekben nagyobb rugalmasságot is tanúsítanak: Isten minden emberre kiterjedő szeretete révén nem zárják ki a kereszténységen kívül élők üdvösségét, továbbá keresztény erkölcsi kötelességként tekintenek a világjobbító kezdeményezésekben való részvételre, és ezáltal jobban él bennük az optimizmus is e téren. Mindennek fényében elmondható, hogy az evangéliumi keresztények nem követik szükségszerűen az Egyesült Államok nemzetközi elszigetelődését szorgalmazó, nacionalista-populista jacksoni külpolitikai hagyományt.⁹

⁹ Walter Russell Mead: *God's Country? Foreign Affairs*, 85. (2006), 5. 26–35. és 42–43.

Történeti háttér

Bizonyos szempontból a jacksoni hagyománnyal szembeállított wilsoni külpolitika is az evangéliumi keresztényekhez köthető. A déli baptista hitének megvallását a politikai életben is kifejezésre juttató Jimmy Carter előtt a 20. század egyik legnyíltabban vallásos amerikai elnöke Woodrow Wilson volt, akinek hitbéli meggyőződése külpolitikáján is nyomot hagyott. Az amerikai külpolitika irányzatainak elemzésekor Mead fenti tipológiájától függetlenül is használatos a „wilsoni” jelző, ami idealizmust, illetve egy vallásos és moralista retorikával jellemezhető stílust takar. Wilson elnök lényegében egy „evangéliumi” politikai stílust követett, amelynek lényege a mindennapi politikai alkudozások megvetése. Külpolitikája is eltért a nemzetközi politikában megszokott gyakorlattól, ami látványosan megmutatkozott az I. világháborút lezáró párizsi béketárgyalásokon. (A béketárgyalásokon Wilson számos engedményt tett; a wilsoni külpolitikai elvek inkább csak a béketárgyalások előtti nyilatkozatokban – például 14 pont – nyilvánultak meg.) A wilsoni külpolitika – Herbert Hoover elnök szavaival „az emberiségnek szóló béke örömhíre” – is lelkiismereti okokra visszavezethető politikai kezdeményezés.¹⁰

A wilsoni külpolitikai hagyomány része a demokrácia nemzetközi terjedésének támogatása, amely vállalkozásban az Egyesült Államok kiemelt szerepet játszik. Mindez a nemzeti érdekek mellett összefügg azzal az amerikai küldetéstudattal, amely a morális felsőbbrendűségből táplálkozik. Utóbbi jelentős részben vallási ihletésű: az észak-amerikai protestantizmus képviselői már a 17. században erkölcsösebbnek tekintették magukat európai (különösen római katolikus) társaiknál, a megújulás amerikai kísérletét pedig példaértékűnek vélték az egész világ számára. Az Egyesült Államok kiválasztottságának gondolatát osztó evangéliumi keresztények (elsősorban az új keresztény jobboldal) fogékonyak arra a manicheista szemléletre, amely a világot a Jó és a Gonosz küzdelmének arénájaként értelmezi, ahol az Egyesült Államok az előbbi táborának kiemelt szereplője. Ennek megfelelően az evangéliumi keresztény gondolkodás megtalálta az összhangot a 20. században már globális léptékű amerikai külpolitikai megfontolásokkal is, különösen az amerikai–szovjet hidegháborús verseny

¹⁰ Jason Berggren – Nicol C. Rae: Jimmy Carter and George W. Bush: Faith, Foreign Policy, and an Evangelical Presidential Style. *Presidential Studies Quarterly*, 36. (2005), 4. 609–610.

idején,¹¹ amely egybeesett az evangéliumi keresztények addig hullámzó külpolitikai aktivitásának felerősödésével. Nem véletlen, hogy Ronald Reagannek a Szovjetunióról mint a „Gonosz birodalmáról” szóló 1983-as beszéde a Nemzeti Evangéliumi Szövetség (*National Association of Evangelicals*) előtt hangzott el. Bár az Egyesült Államok kiválasztottságának hite arra készítet számos evangéliumi keresztényt, hogy Washington unilaterális (a nemzetközi szervezeteket vagy partnereket egyoldalúan megkerülő) fellépését szorgalmazza, a külpolitika világa végül a koalícióépítési készségüket is szemléltette. Miközben az új keresztény jobboldal érdeklődését főleg a hazai politikai viták teológiai és kulturális-társadalmi aspektusai kötik le, utóbbiakat időnként a külpolitikára is kivetíti, így bizonyos konkrét ügyekben régebben elképzelhetetlen politikai szövetségeket kötött: Izrael védelmében az amerikai zsidóság egy részével; az ENSZ Népesezési Alap mesterséges születésszabályozást potenciálisan támogató kezdeményezései ellenében a Vatikánnal és muszlim országokkal; az Egyesült Államok vallásszabadságot és emberi jogokat támogató fellépése érdekében pedig liberálisokkal és feministákkal lépett koalícióba.

Az evangéliumi keresztények külvilág iránti érdeklődése a hidegháború után is fennmaradt, ami elsősorban a globális demográfiai trendeknek köszönhető: a globalizációval az evangelizáció is nagyobb teret nyert, aminek következtében az evangéliumi keresztény közösségek lélekszáma növekedésnek indult a globális Dél országaiiban (elsősorban Afrikában). Az Egyesült Államok evangéliumi közösségeinek számos vezetője, valamint különböző agytrösztök elkezdtek tudatosítani az újabb nemzetközi figyelmet megkövetelő témák jelentőségét.¹² Mindezzel párhuzamosan generációváltás is történt. Az evangéliumi keresztények egyre nagyobb arányban kezdtek érdeklődni olyan korábban kevésbé fajsúlyos témák iránt, mint például a klímaváltozás, a mélyszegénység és a járványok.¹³ A bipoláris rend vége tehát az evangéliumi keresztények külpolitikai aktivitásában is fontos mérföldkő volt: míg az 1980-as években a Jó és Gonosz küzdelme a hidegháború kontextusában jelent meg, addig az 1990-es évektől az evangéliumi keresztények figyelme a szabadságjogokra és az emberi jogi kérdésekre (például a vallási alapú üldözés és az emberkereskedelem elleni harcra)

¹¹ Magyarics Tamás: Az amerikai külpolitikai önkép és a hidegháború logikája. *MKI-tanulmányok*, (2010), 1. 7.

¹² Kevin R. den Dulk: Evangelical Elites and Faith-Based Foreign Affairs. *The Review of Faith & International Affairs*, 4. (2006), 1. 22–24.

¹³ Peter Wehner: Among Evangelicals, a Transformation. *National Review*, 59. (2007), 24. 31.

kezdett összpontosulni. Aktivitásuk e téren kifejezetten sikeres annak fényében, hogy viszonylag rövid idő alatt kézzelfogható eredményeket értek el (elsősorban külpolitikai vonatkozású törvények elfogadtatásával).¹⁴ Mindazonáltal fellépésük így sem zökkenőmentes. Egyrészt hiába szerveződnek az evangéliumi keresztények (különösen a pünkösdi karizmatikusok) egy-egy vezető lelkipásztor köré, e vallási közösségek elitjei és tömegei nem feltétlenül értenek egyet minden külpolitikai kérdésben (például nem mindenki lát teológiai indokot Izrael támogatása mögött). Másrészt az elitek még híveikkel való egyetértésük esetén sem biztos, hogy képesek utóbbiak tömeges mozgósítására (például a hívek gyakran hajlamosak inkább helyi ügyekre fordítani idejüket és pénzüket).¹⁵ Mead szerint az evangéliumi keresztények külpolitikai befolyásától sokan indokolatlanul tartanak, jöllehet a jövőben mindenképp számolni kell velük: e csoportok nemcsak egyre jártasabbak a nemzetközi ügyekben, hanem egyes témák iránti szilárd elkötelezettségük révén néhány összetett külpolitikai kezdeményezés fontos hazai társadalmi-politikai támogatói is lehetnek.¹⁶

Értékalapú ügyek: vallásszabadság, emberi jogok és demokrácia

Az evangéliumi keresztények az elmúlt évtizedekben számos alkalommal kivették részüket az amerikai külpolitika formálásából, és fontos szerepet játszottak a szabadság és az emberi jogok nemzetközi helyzetének javításában. Ennek megfelelően a demokrácia nemzetközi terjesztéséhez fűződő viszonyuk mellett érdemes megvizsgálni az evangéliumi keresztények körében kitüntetett figyelemmel kísért ügyeket is: a demokratikus értékek közül mindenképp ki kell emelni a vallásszabadság és az emberi jogok kérdését, amelyek egyszerre szemléltetik az evangéliumi keresztények külpolitikában felmutatott elkötelezettségét és eredményességét.

¹⁴ Jeffrey Haynes: *Religion, Politics and International Relations*. New York, Routledge, 2011. 213–215.

¹⁵ Den Dulk (2006): i. m. 24–27.

¹⁶ Mead (2006): i. m. 42–43.

Vallásszabadság

Az evangéliumi keresztények körében kitüntetett figyelemmel kísért, egyúttal demokratikus értékekhez kapcsolódó ügy a vallásszabadság nemzetközi helyzetének előmozdítása. Jóval azelőtt, hogy a hazai politikai és jogi vitákban előtérbe helyezték a vallási meggyőződésből fakadó értékrend szerinti életvitel védelmének kérdését, az evangéliumi keresztények nagy hangsúlyt helyeztek a szabad vallásgyakorlás külföldi elnyomásának problémájára. A Washington és Moszkva közötti hidegháborús szembenállás keretein belül a Nemzeti Evangéliumi Szövetség az ateizmus és kommunizmus elutasítása mellett az 1970-es években egyre erőteljesebben kezdett foglalkozni a vallásszabadság témájával (arra buzdítva a híveket, hogy imáik és anyagi hozzájárulások útján támogassák a hitük miatt üldöztetésben szenvedőket), majd az 1980-as évektől a Szovjetunióból elmenekülő vallási kisebbségek amerikai befogadását szolgáló lobbi vezetőjeként lépett fel Washingtonban. Bár utóbbi tekintetében az Egyesült Államokban élő evangéliumi keresztények érdekérvényesítő erőfeszítései nem maradtak siker nélkül, figyelmük inkább csak a szovjet területeken élő keresztényekre korlátozódott, miközben számos protestáns felekezet figyelmét inkább más globális témák (egyenlőtlenségek, fegyverkezési verseny, rasszizmus) kötötték le, a világi jogvédő szervezetek (például az *Amnesty International* és a *Human Rights Watch*) pedig szintén nem foglalkoztak a vallásszabadság kérdésével. Más szóval hiába jelent meg egy-egy konkrét ügyben, tágabb értelemben a vallásszabadság a hidegháború végéig nem volt kiemelt pont az evangéliumi keresztények (és általában az amerikai külpolitika) agendáján.¹⁷

A nemzetközi vallásszabadság ügye az 1990-es években került előtérbe. Az amerikai közélet figyelmének kiváltói e téren a fejlődő világ egyes országaiban tapasztalt keresztényüldözések voltak, és bár utóbbiak az egész keresztény világot foglalkoztatták, az Egyesült Államokban az evangéliumi keresztények mozgósításának egy zsidó emberjogi aktivista adott igazán lendületet Michael Horowitz személyében, aki 1995 júliusában a *The Wall Street Journal*-ban közzétett véleménycikkében sürgette az Afrikában és a Közel-Keleten élő keresztények megsegítését, helyzetüket a zsidók korábbi súlyos üldöztetéséhez hasonlítva. Michael Horowitz vészjósló írásának hatására a nemzetközi keresztény

¹⁷ Mark R. Amstutz: *Evangelicals and American Foreign Policy*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 146.

szolidaritás ügye reflektorfénybe került az evangéliumi keresztények körében.¹⁸ A Nemzeti Evangéliumi Szövetség 1996-tól elkezdte közreadni a négyévente megjelenő úgynevezett lelkiismereti nyilatkozatokat (*Statements of Conscience*), amelyek eleinte főleg a keresztény szolidaritás ügyével foglalkoztak,¹⁹ iránymutatást biztosítva a hívek tömegei részére. Az első ilyen dokumentum kijelentette, hogy a vallásszabadság nem egy világi kormány által biztosítható kiváltság, hanem minden ember Istentől származó alapvető joga, ezért felszólította az Egyesült Államok kormányát, hogy lehetőségeihez mérten lépjen fel a jog nemzetközi érvényesülése mellett.²⁰ Michael Horowitz a különböző zsidó és keresztény felekezeteket nemcsak külön-külön, hanem együttesen is mozgósította. Az evangéliumi keresztények mellett zsidó és római katolikus aktivisták, valamint világi szervezetek (például a *Freedom House*) egyaránt csatlakoztak ahhoz a mozgalomhoz, amely a keresztények nemzetközi védelmének erősítését hivatott előmozdítani az amerikai közéletben. A keresztényüldözés globális problémáján belüli konkrét esetként kiemelt figyelemben részesült az 1980-as évek közepétől zajló szudáni polgárháború ügye. A szudáni kormány által az ország déli részén élőkkel (különösen a keresztényekkel) szemben elkövetett atrocitások komoly szerepet játszottak abban, hogy az evangéliumi keresztények erőteljesen hallassák hangjukat az amerikai közéletben. Egyrészt, mivel az afrikai ország polgárháborújának áldozatai egyszerre voltak keresztények és színesbőrűek, ügyük egységbe kovácsolta az Egyesült Államokban élő evangéliumi keresztényeket, akik addig éppen a rasszizmus kérdése miatt éltek megosztottságban, amit jól szemléltetett otthon az oktatási intézményekben tapasztalt szegregáció, külföldön az apartheidrendszerekkel szembeni vegyes hozzáállás (míg Jerry Falwell egy időben megvédte a Dél-afrikai Köztársaság kormányát, Billy Graham az apartheid rendszerének felszámolását szorgalmazta). Másrészt az új egység kifelé is érződött: a szudáni atrocitások akkora visszhangot keltettek az Egyesült Államokban élő evangéliumi keresztények körében, hogy az ezredfordulóra Izrael mellett Szudán volt politikai aktivizmusuk legfőbb nemzetközi tárgya.²¹

¹⁸ Asteris Huliaras: *The Evangelical Roots of US Africa Policy. Survival*, 50. (2008–2009), 6. 168.

¹⁹ Stuart Croft: *Christian Evangelicals and US Foreign Policy*. In Inderjeet Parmar – Linda B. Miller – Mark Ledwidge (szerk.): *New Directions in US Foreign Policy*. New York, Routledge, 2009. 124.

²⁰ Amstutz (2014): i. m. 147.

²¹ Melani McAlister: *American Evangelicals, the Changing Global Religious Environment, and Foreign Policy Activism. The Review of Faith & International Affairs*, 17. (2019), 2. 5.

A keresztényüldözés témája végül meghaladta a szudáni polgárháború problémáját. Egyrészt a főleg republikánus oldalon szervezkedő vallásszabadsági koalíció újdonság volt, mivel addig szokatlan szövetséget jelentett, illetve mert reflektorfénybe helyezte a reagani politika eltérő értelmezéseit: utóbbi lényege, hogy míg egyesek a Reagan-korszak politikájának velejét a neoliberális gazdaságpolitikával (*Reaganomics*) azonosították, addig mások szerint ez elégtelen összegzés, amely megfelel a morális értékekről. Másrészt mindez látványosan testet öltött egy, a szudáni polgárháborúnál is összetettebb külpolitikai dilemmában. Michael Horowitz figyelemfelkeltő kampányának másik fókuszpontja ugyanis a Kínai Népköztársaságban élő keresztények elnyomása volt, amelynek ügyében már komolyabb politikai küzdelmet kellett folytatnia. Amellett, hogy a kínai keresztények rossz helyzete Horowitz fellépését követően sem volt hangsúlyos téma a Clinton-adminisztráció, a jogvédő szervezetek, de még a főáramlatú keresztény egyházak körében sem, az utóbbiak helyét pótló evangéliumi keresztények és zsidó neokonzervatívok még a Republikánus Párton belül is szembekerültek az amerikai–kínai kapcsolatokat (különösen a kereskedelem terén) javítani szándékozó politikai és gazdasági szereplőkkel. A vallásszabadság iránt általában is kevésbé fogékony értelmiségiek, illetve a saját érdekeiket szem előtt tartó üzletemberek elleni érdemi fegyver a Horowitz által is szorgalmazott vallási üldöztetéssel szembeni szabadságról szóló törvény volt.²²

A Kongresszus által 1998-ban elfogadott nemzetközi vallásszabadságról szóló törvény (*International Religious Freedom Act*, IRFA) rendkívül fontos mérföldkő az evangéliumi keresztény politikai érdekérvényesítés és a hidegháború utáni amerikai külpolitika történetében. Az IRFA egyrészt az amerikai külügy feladatává tette a nemzetközi vallásszabadság helyzetének nyomon követését, másrészt ehhez új intézményi szereplőket is életre hívott: a külügyminisztériumon belül létrejött a Nemzetközi Vallásszabadság Hivatala, amelyet a nemzetközi vallásszabadság ügyével foglalkozó utazó nagykövet vezet, aki e témában közölt külügyminisztériumi országjelentések előkészítéséért felel. Utóbbiakat a külügyminiszter köteles megküldeni a Kongresszus részére, ahova emellett egy másik, a kiemelt országokról éves szinten készített jelentés is érkezik, a szintén az IRFA által létrehozott, kétpárti és önálló Nemzetközi Vallásszabadságot Vizsgáló Bizottság (*United States Commission on International Religious*

²² Jacob Heilbrunn: Christian Rights. *The New Republic*, 217. (1997), 1. 20–24.

Freedom, USCIRF) részéről.²³ Az 1998-as IRFA előterjesztőjéről elnevezett 2016-os Frank R. Wolf-törvény tovább fokozta az amerikai külügyminisztérium és az USCIRF figyelmét, vizsgálódásuk tárgykörébe ugyanis beemelte a nem állami szereplőket, továbbá a külügyi alkalmazottaknak szóló vallásszabadsági képzések bevezetését írta elő.²⁴ Utóbbira azért is volt szükség, mert az IRFA egyik legfőbb gyengéje, hogy hiába vezetett be új intézményi szereplőket, ha maguk a szövetségi adminisztráció dolgozói nem tanúsítottak érdeklődést a nemzetközi vallásszabadság mint külön figyelmet igénylő téma iránt. Utóbbi nemcsak az IRFA érvényesítése szempontjából probléma: szorgalmazói szerint a nemzetközi vallásszabadság hiteles amerikai védelme a demokráciaexport Irakban és Afganisztánban elszenvedett kudarcait ellensúlyozhatná. Különösen annak fényében, hogy a demokráciaexporthoz hasonlóan ez is értelmezhető amerikai értékek amerikai biztonsági érdekek mentén történő terjesztéseként. Ugyanakkor e cserére végül az elmúlt két évtizedben egyik elnök sem volt képes (vagy hajlandó, tekintve, hogy az elnök nemzeti érdekekre hivatkozva elkerülheti a szankciók alkalmazását a vallásszabadságot súlyosan megsértő államokkal szemben, így utóbbira eddig egyedül Etiópia esetében került sor).²⁵ Mégis az IRFA elfogadása komoly siker az evangéliumi keresztények számára, hiszen a mindenkori adminisztrációk elhivatottságától függetlenül kongresszusi jelentéstétellel járó kötelezettségeket vezetett be a vallásszabadság nemzetközi helyzetének értékelésében, bevezetve a politikai elszámoltathatóság lehetőségét ez ügyben.²⁶

Emberi jogok

Az evangéliumi keresztények külpolitikai aktivitásának másik fő területe az emberi jogok védelme és a humanitárius kezdeményezések. Bár ez csak közvetve kapcsolódik az amerikai és demokratikus értékek terjesztéséhez, mindenképp fontos kiemelni. A vallásszabadság kérdéséhez hasonlóan itt is

²³ United States Congress: Public Law 105–292 (International Religious Freedom Act of 1998). *U.S. Government Publishing Office*, 1998. október 27. 2–12.

²⁴ United States Congress: Public Law 114–281 (Frank R. Wolf International Religious Freedom Act). *U.S. Government Publishing Office*, 2016. december 16. 3–7.

²⁵ Lee Marsden: *International Religious Freedom Promotion and US Foreign Policy. Religions*, 11. (2020), 5. 5. és 9.

²⁶ Amstutz (2014): i. m. 150.

a szudáni polgárháború nyomán mutatkozott meg igazán az evangéliumi keresztény közösségek elszántsága: ahogy a polgárháború által sújtott afrikai országban egyre romlott a biztonsági helyzet az 1990-es években, a világi jótékonyági szervezetek egyre óvatosabban és korlátozott mértékben juttatták el segélyszállítmányaikat a szudáni lakossághoz. Ezzel szemben a kisebb evangéliumi keresztény szervezetek kevésbé törődtek a szudáni kormány tilalmaival: folytatták humanitárius gyűjtéseiket és helyszíni akcióikat. Mindezzel párhuzamosan Franklin Graham (Billy Graham fia) politikai körökben hívta fel a figyelmet a dél-szudániak tarthatatlan helyzetére, valamint az amerikai külpolitikai (in)aktivitás ellentmondásos jellegére (emlékeztetve, hogy Washington megvédte az európai muszlim kisebbséget a délszláv háborúban, viszont az afrikai keresztény kisebbség ellehetetlenítését képes lett volna tétlenül nézni). A probléma időben áttolódott a Bush-adminisztrációra, ami azért is volt érdekes fejlemény, mert Graham (és általában az evangéliumi keresztények) George W. Bush elnök lelkes támogatói voltak a politikai kampányok során.²⁷ Miközben az amerikai karrierdiplomaták tartottak Graham és társai sürgetésétől, Bush elnök közvetlen környezete (politikai okokból is) kifejezetten fogékony volt elképzeléseikre. Így miután az USCIRF 2001 tavaszán a szudáni kormányt a vallásszabadság egyik legsúlyosabb megsértőjeként jellemezte, Colin Powell külügyminiszter kezdeményezte az Egyesült Államok Szudán-politikájának ártértékelését, a Kongresszus pedig 2001 júniusában elfogadta a szudáni békéről szóló törvényt, évi 10 millió dollárra növelve az afrikai országnak nyújtható segélyek értékét. Bár mindez kevés volt a gyors béketeremtéshez, 2005-ben végül formális béke kötöttet a szudáni felek között, amelyben fontos szerep jutott az evangéliumi keresztények által nyomás alatt tartott amerikai kormánynak.²⁸

Az evangéliumi keresztények az észak-koreaiak életkörülményeinek ügyében is igyekeztek hatni Washington külpolitikájára, amelyben noha megjelent a diktatúra emberi és szabadságjogokkal szembeni magatartásának kritikája, az 1990-es évektől elsősorban a Kim-rezsim nukleáris programjának megakadályozásával volt elfoglalva. Miután az USCIRF és a külügyminisztérium is lesújtó jelentéseket tett Észak-Koreáról 2001-ben, illetve újabb emberi jogi atrocitásokra derült fény (különösen az országból szökni próbáló, ám amerikai segítségben nem részesülő állampolgárokkal szemben), az Egyesült Államokban élő koreaiak és evangéliumi keresztények figyelme még inkább a távol-keleti

²⁷ McAlister (2019): i. m. 6.

²⁸ Huliaras (2008–2009): i. m. 171–172.

országra szegeződött. A Nemzeti Evangéliumi Szövetség 2002-es lelkiismereti nyilatkozata Szudán mellett az Észak-Koreában tapasztalt vallási alapú üldöztetésről szól, de evangéliumi vezetők később olyan közös nyilatkozatokat is közzétettek, amelyek kifejezetten az Egyesült Államok Észak-Koreával szembeni politikájában hivatottak tanácsot adni, konkrétan egyensúlyteremtést javasolva Washington (nukleáris) biztonsági és emberi jogi elvárásai között. Utóbbiak közül kiemelendő az a 2003-as elvi nyilatkozat, amely lényegében az 1975-ös helsinki záróokmány logikáját tükrözte: utóbbi úgy adott nyugati biztonsági garanciákat a szovjeteknek Kelet-Közép-Európában, hogy cserébe bizonyos emberi jogok érvényesülését is támogatni kívánta, ez utóbbi (nyugati elképzelések szerint) idővel hozzájárul a kommunista rendszer belső gyengüléséhez. Észak-Korea esetében ezt végül nem sikerült elérni. Egyrészt Phenjan továbbra is rendkívül szigorú politikai kontroll alatt tartja az észak-koreai társadalmat, másrészt, ahogy egyre merészebb nukleáris és ballisztikus rakétakísérleteket kezdett végezni, Washington figyelme mindenekelőtt a biztonsági dimenzió maradt. Megjegyzendő, hogy az evangéliumi keresztények vállalkozásának így is volt foganatja, ugyanis főleg az ő nyomásukra sikerült tető alá hozni a 2004-es észak-koreai emberi jogokról szóló törvényt, amely többek közt pénzügyi forrást biztosított az olyan nem állami szervezeteknek, amelyek az emberi jogokat, demokráciát és jogállamiságot hivatottak szorgalmazni a távol-keleti országban.²⁹ Még ha ez utóbbi sikeressége vágyálomnak is tűnik, jól tükrözi az evangéliumi keresztények külpolitikai döntéshozatalra irányuló érdekérvényesítésben tanúsított elszántságát.

A demokráciaexport és dilemmái

Az evangéliumi keresztények demokráciához fűződő viszonya kettős megítélésű. Egyfelől a vallási meggyőződések által vezérelt csoportok közéleti aktivitásának számos kritikusa akad: az Egyesült Államokban az új keresztény jobboldallal szemben gyakran felmerül a vád, hogy követői saját értékeikhez akarják igazítani az amerikai kultúrát, azaz antidemokratikus és intoleráns hajlamaik vannak. Bár az amerikai belpolitikában valóban találni példát a politikai liberalizmus és a vallási fundamentalizmus értékeinek ütközésére, az evangéliumi keresztények (különösen a pünkösdi karizmatikusok) közéleti részvételi készsége

²⁹ Amstutz (2014): i. m. 154–157.

az 1990-es években egyre jobban tükrözte a mérsékelt politikai szereplők retorikáját, tematikáját és partnerségét. Sőt a keresztény vezetők kifejezetten az udvariasság, a tisztelet és a körültekintő erkölcsi érvelés, semmint a teológiai hivatkozások követésére intik a híveket.³⁰ Ahogy az Egyesült Államokban élő evangéliumi keresztény közösségek a hazai közéletben megismerték és elsajátították a demokratikus intézmények és fórumok által nyújtott érdekérvényesítési lehetőségeket és módszereket, úgy nemzetközi síkon is meglátták a demokrácia terjedésének előnyeit. Utóbbi ugyanis nagyban elősegíti küldetésüket, konkrétan a hittérítést azzal, hogy korábban elérhetetlen vagy veszélyes országokat nyit meg, ahol ráadásul Amerika- és piacbarát, sőt akár hívő keresztények is vezető pozíciókba kerülhetnek.³¹ Az evangéliumi keresztény megfontolás szerinti demokráciaexport elvileg visszavezethető az első világháborúig, hiszen egyfelől Woodrow Wilson „evangéliumi” politikai stílusa szorosan kapcsolódott a nemzetállamok és a nemzetközi fórumok demokratikus berendezkedési szándékához. Másfelől Jimmy Carter, a 20. század másik nyíltan evangéliumi keresztény elnöke is liberális-idealista vonalat képviselt, amely többek közt a fegyveres erő külföldi kormányok megdöntését célzó alkalmazásának kerülésében nyilvánult meg.³²

Mégis, az evangéliumi keresztények kiállása a demokráciaexport mellett leginkább a 21. század elején, George W. Bush terror elleni globális háborúja és neokonzervatív indíttatású közel-keleti vállalkozásai alatt jelentkezett. A Bush-adminisztráció neokonzervatívjainak demokráciaprogramja és az evangéliumi keresztények ahhoz való viszonya azért is érdekes, mert mindkét csoport alapvetően szkeptikus azokkal a nemzetközi szervezetekkel szemben, amelyek a „wilsoni” külpolitika és a liberális internacionalizmus elveire épülő nemzetközi rend egyik alapvető pillérét képezik. Az amerikai új keresztény jobboldal esetében e szkepszis oka többértű. Egyrészt az ő köreikben is fellelhető az a nacionalista-izolacionista hajlam, amely egyszerűen praktikus okokból elutasítja a nemzeti szuverenitás és biztonsági, illetve gazdasági érdekek nemzetközi (együttal külföldi) szereplőknek történő részleges alárendelését. Másrészt utóbbit politikai-ideológiai okokból sem tartják helyesnek, mivel

³⁰ Jon A. Shields: *Between Passion and Deliberation: The Christian Right and Democratic Ideals. Political Science Quarterly*, 122. (2007), 1. 91–92. és 97.

³¹ Lee Marsden: *For God's Sake. The Christian Right and US Foreign Policy*. London – New York, Zed Books, 2008. 88–90.

³² Berggren–Rae (2005): i. m. 617–618.

a főbb nemzetközi szervezeteket a hagyományos zsidó-keresztény értékrenddel szemben álló világi-radikális erők melegágyának tekintik. Harmadrészt számos evangéliumi keresztény millenarista világképében az apokalipszist megelőző Gonosz uralma nemzetközileg kiterjedt politikai diktatúra formájában valósul meg,³³ ami a nemzetközi szervezeteken keresztül várható.

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások látványos változásokat hoztak az amerikai közéletbe. Az emberi veszteségek tragédiája mellett érezhető volt a sebezhetőség kulturális megrázkódtatása, ami egyrészt az amerikai belbiztonsági ellenőrzések szigorítását, másrészt külpolitikai iránymódosítást eredményezett. Utóbbi a terror elleni globális háború meghirdetését jelentette, amelynek két kiemelt hadszíntere Afganisztán és Irak volt. A 2003-as iraki háború szakmai (biztonságpolitikai) szempontból a mai napig ellentmondásos, ahogy annak idején politikai szempontból is annak bizonyult. Az evangéliumi keresztények sem voltak egységesek ez ügyben: míg a baloldal az amerikai beavatkozást az imperializmussal társítva elutasította, addig az új keresztény jobboldal inkább felsorakozott Bush elnök mögött, jóllehet ezt sokan csupán a hazai kulturális-társadalmi kérdésekben partnernek tekintett republikánus vezetésnek szóló automatikus külpolitikai bizalom jeleként tették.³⁴

Bár a Nemzeti Evangéliumi Szövetség nem volt képes egységes álláspontként nyilatkozatban támogatni a háborút, az evangéliumi keresztények körében Izrael támogatásához hasonlóan Szaddám Huszein hatalmának megdöntése mellett is szóltak világi és teológiai érvek: a zsidó állam esetében egyrészt arról tény, hogy az Egyesült Államok szövetségese, egyben egy közel-keleti demokrácia, másrészt az evangéliumi keresztények körében él egyfajta cionizmus, amely vallási szempontból továbbra is fontos szerepet tulajdonít Isten kiválasztott népének, illetve utóbbi pártfogóinak. Hasonlóképp Irak esetében egyrészt az evangéliumi keresztények számára is elfogadható volt az érvelés, miszerint egy tömegpusztító fegyverekkel vélhetően rendelkező autoriter és agresszív rezsím veszélyes, másrészt az apokaliptikus irodalomban külön bibliai jóvendölés szól a mai Irak területén található Eufrátesz vidékéről eredő pusztításról. A Közel-Kelettel szembeni álláspontot tovább árnyalta (különösen a szeptember 11-i terrortámadások árnyékában) az iszlám valláshoz való viszony is, mivel a vallási vezetők közül többen

³³ William Martin: *The Christian Right and American Foreign Policy. Foreign Policy*, (1999), 114. 78.

³⁴ Shriver (2006): i. m. 54.

(köztük Jerry Falwell, Franklin Graham és Pat Robertson) kételkedve fogadták a Bush-adminisztráció álláspontját, miszerint a muszlimok egy alapvetően békés vallás követői.³⁵

Ugyanakkor a korlátlan civilizációközi összecsapás igényéről sem beszélhetünk. Sőt a Nemzeti Evangéliumi Szövetség 2006-tól nyílt kampányt folytatott a terror elleni globális háború egyik politikai és erkölcsi szempontból legérzékenyebb részét képező kínvallatások ügyében: a vallási vezetők (egyes közvélemény-kutatások eredményeivel is szembe menve) az emberi jogokra hivatkozva utasították el a terrorizmussal vádolt foglyok kínzását. Érvelésükben az emberi élet szentsége oly mértékben hangsúlyos, hogy magát a kínzás gyakorlatát nem is definiálta (vagyis tágan értelmezte). Kritikusaik viszont úgy látták, hogy a fogvatartottak testi-lelki épségének védelme erősebb volt a terrorizmus potenciális civil áldozatainak védelménél.³⁶

Mindent egybevetve elmondható, hogy az Egyesült Államokban élő evangéliumi keresztények kedvezően fogadták a Bush-adminisztráció demokrácia-exportra irányuló kezdeményezését. Támogatásukhoz saját megfontolásaik mellett nagymértékben hozzájárult az is, hogy Bush elnök beszédeiben tudatosan vallási képekkel átítatott retorikát alkalmazott, beleértve saját lelkiismereti meggyőződésének megosztását. A Jó és Gonosz küzdelmének manicheista logikáján belül megfogalmazott demokráciaexport a szabadság terjesztését jelentette: utóbbi indoklásakor az elnök elsősorban nem politikai, hanem teológiai okot azonosított, amikor a szabadságot Isten minden embernek adott ajándékaként értelmezte. Az evangéliumi keresztény közösség számos tagja osztotta ezt a nézetet, meglátva benne saját (és az Egyesült Államok) küldetését. Ennek megfelelően ez a társadalmi csoport képezte az amerikai demokráciaexport leglelkesebb táborát, jóllehet érdemi ráhatással nem bírt, hiszen a döntés nem innen érkezett, illetve jelentős mértékben biztonságpolitikai és ideológiai megfontolásokon nyugodott. Érdemes mindehhez hozzátenni azt is, hogy az iraki és afganisztáni nemzetépítési kudarcok árnyékában nemcsak Washington, hanem az amerikai új keresztény jobboldal lelkesedése is csökkent e téren.³⁷ Utóbbi jól mutatta a Trump-adminisztráció külpolitikája is: Donald J. Trump úgy épített ki megdöbbenően erős bizalmi pozíciót az evangéliumi

³⁵ Martin Durham: *Evangelical Protestantism and Foreign Policy in the United States after September 11. Patterns of Prejudice*, 38. (2004), 2. 150–154.

³⁶ Amstutz (2014): i. m. 184–185.

³⁷ Marsden (2008): i. m. 107–111.

keresztény szavazók körében, hogy miközben kiállt Izrael és a közel-keleti keresztény kisebbségek védelme mellett, nyíltan elutasította a demokrácia-export és a külföldi nemzetépítés gondolatát.

Felhasznált irodalom

- Amstutz, Mark R.: *Evangelicals and American Foreign Policy*. Oxford, Oxford University Press, 2014. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199987634.001.0001>
- Amstutz, Mark et al.: A Christian Declaration on American Foreign Policy. *Providence*, 4. (2016). 4–11.
- Berggren, Jason – Nicol C. Rae: Jimmy Carter and George W. Bush: Faith, Foreign Policy, and an Evangelical Presidential Style. *Presidential Studies Quarterly*, 36. (2005), 4. 606–632. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2006.02570.x>
- Croft, Stuart: Christian Evangelicals and US Foreign Policy. In Inderjeet Parmar – Linda B. Miller – Mark Ledwidge (szerk.): *New Directions in US Foreign Policy*. New York, Routledge, 2009. 120–135. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203878811-16>
- Den Dulk, Kevin R.: Evangelical Elites and Faith-Based Foreign Affairs. *The Review of Faith & International Affairs*, 4. (2006), 1. 21–29. Online: <https://doi.org/10.1080/15570274.2006.9523234>
- Durham, Martin: Evangelical Protestantism and Foreign Policy in the United States after September 11. *Patterns of Prejudice*, 38. (2004), 2. 145–157. Online: <https://doi.org/10.1080/00313220410001692349>
- Gushee, David P.: *The Future of Faith in American Politics. The Public Witness of the Evangelical Center*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2008.
- Haynes, Jeffrey: *Religion, Politics and International Relations*. New York, Routledge, 2011. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203818633>
- Hämmerle, Katharina: The Role of US Presidents in US Foreign Policy – A Conversation with Walter Russell Mead. *Österreichisches Institut für Internationale Politik*, 2016. február 23. Online: www.oii.ac.at/fileadmin/Unterlagen/Dateien/Veranstaltungen/2016/Summary_US_Presidents_US_Foreign_Policy.pdf
- Heilbrunn, Jacob: Christian Rights. *The New Republic*, 217. (1997), 1. 19–24.
- Huliaras, Asteris: The Evangelical Roots of US Africa Policy. *Survival*, 50. (2008–2009), 6. 161–182. Online: <https://doi.org/10.1080/00396330802601917>
- Jenichen, Anne: A Transatlantic Secular Divide? The Representation of Religion in EU and US Foreign Policy. *Foreign Policy Analysis*, 15. (2019), 4. 451–469. Online: <https://doi.org/10.1093/fpa/orz013>

- Magyarics Tamás: Az amerikai külpolitikai önkép és a hidegháború logikája. *MKI-tanulmányok*, (2010) 1. 1–13.
- Marsden, Lee: *For God's Sake. The Christian Right and US Foreign Policy*. London and New York, Zed Books, 2008. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350220195>
- Marsden, Lee: International Religious Freedom Promotion and US Foreign Policy. *Religions*, 11. (2020), 5. 1–18. Online: <https://doi.org/10.3390/rel11050260>
- Martin, William: The Christian Right and American Foreign Policy. *Foreign Policy*, (1999), 114. 66–80. Online: <https://doi.org/10.2307/1149591>
- McAlister, Melani: American Evangelicals, the Changing Global Religious Environment, and Foreign Policy Activism. *The Review of Faith & International Affairs*, 17. (2019), 2. 1–12. Online: <https://doi.org/10.1080/15570274.2019.1608652>
- Mead, Walter Russell: *Special Providence. American Foreign Policy and How It Changed the World*. New York, Routledge, 2002.
- Mead, Walter Russell: God's Country? *Foreign Affairs*, 85. (2006), 5. 24–43. Online: <https://doi.org/10.2307/20032068>
- Roy, Oindrila: Religious Sources of Defence-Spending Attitudes in the United States and the Case of Evangelical Distinctiveness. *Politics, Religion & Identity*, 20. (2019), 3. 301–321. Online: <https://doi.org/10.1080/21567689.2019.1656072>
- Shields, Jon A.: Between Passion and Deliberation: The Christian Right and Democratic Ideals. *Political Science Quarterly*, 122. (2007), 1. 89–113. Online: <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2007.tb00593.x>
- Shriver, Peggy L.: Evangelicals and World Affairs. *World Policy Journal*, 23. (2006), 2. 52–58. Online: <https://doi.org/10.1162/wopj.2006.23.3.52>
- Steinmetz-Jenkins, Daniel: The Nationalist Roost of White Evangelical Politics. *Dissent*, 67. (2020), 2. 27–31. Online: <https://doi.org/10.1353/dss.2020.0025>
- United States Congress: Public Law 105–292 (International Religious Freedom Act of 1998). *U.S. Government Publishing Office*, 1998. október 27. Online: www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-105publ292/pdf/PLAW-105publ292.pdf
- United States Congress: Public Law 114–281 (Frank R. Wolf International Religious Freedom Act). *U.S. Government Publishing Office*, 2016. december 16. Online: www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-114publ281/pdf/PLAW-114publ281.pdf
- Wehner, Peter: Among Evangelicals, a Transformation. *National Review*, 59. (2007), 24. 30–32. Online: https://doi.org/10.1111/j.1748-0922.2006.00029_11.x

Kötetünk társadalmi, politikai, kulturális és teológiai aspektusokat vizsgálva mutatja be a szerteágazó és markáns nézeteket valló amerikai evangéliumi mozgalmat. A mozgalmat rendkívüli megújulási képesség jellemzi, ezért napjaink Amerikájának továbbra is meghatározó, befolyásos világnézeti csoportja. Hatása elvitathatatlan az USA politikai és társadalmi rendszere, az amerikai történelem alakításában éppúgy, mint globális kapcsolattrendszere tekintve. A Nyugat jelenlegi formájában bizonyosan nem létezne nélküle, és a zsidó-keresztény értékrend fennmaradásában meghatározó szerep hárul rá továbbra is.

A 21. század evangéliumi karaktere nem egy felekezet, nem is egy koherens keresztény tradíció, hanem egy igen összetett, fluid mozgalom, biblikus társadalmi törzsek plurális identitása, amelynek legmeghatározóbb vonása a kereszténység megújításának a szándéka és a protestáns küldetéstudat beteljesítése. Ám valószínűleg a jövőben sem egy konkrét társadalmi irányzat víziója szerint kell az amerikai folytatást elképzelni, inkább a meglévők metszetében, okos dinamikájában, amelyben az evangéliumi tradíció komoly erőforrásokkal és tartalékokkal rendelkezik. Ezt a közös metszetet politikai oldaltól függetlenül evangéliumi (jót váró) jövőkép jellemzi: képviselői töretlenül hisznek az amerikai nemzet nagyságában és küldetéstudatában.



9 789635 318025